STUDII ȘI CERCETĂRI DE

ISTORIE VECHE

2

TOMUL 18

1967

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Prețul unui abonament anual este de 60 de lei.
În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții. Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite Comitetului de redacție, pe adresa : str. I. C. Frimu, nr. 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

Tomul 18 **Nr. 2** **1967**

SUMAR

SCIV, tomul 18, nr. 2, p. 205–370, Bucureşti, 1967

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 18 **N° 2** **1967**

SOMMAIRE

UNELE DATE CU PRIVIRE LA SFÎRȘITUL PERIOADEI DE TRECERE DE LA EPOCA NEOLITICĂ LA EPOCA BRONZULUI ÎN SUD-ESTUL OLTENIEI
(În lumina săpăturilor de la Siliștioara)

DE

EUGEN COMŞA

Colectivul de arheologi care activează în zona hidrocentralei Islaz a descoperit în toamna anului 1963, printre alte numeroase obiective arheologice [1], din aproape toate epocile istoriei vechi, şi un complex mai mic situat la marginea de vest a satului Siliştioara, r. Corabia. Studierea acestui obiectiv arheologic s-a început prin săpături [2] efectuate în toamna anului 1964. Zona studiată se află pe marginea terasei Dunării, între şosea şi rîpă, lîngă soclul unui monument neterminat. Complexul a fost cercetat prin două şanţuri paralele, săpate pînă la pămîntul viu, lut, care apare la 1,08 m adîncime. La suprafaţă se află un strat compact, de 0,10 m grosime, alcătuit din pietriş [3]. Urmează stratul subţire de sol vegetal de culoare închisă, la baza căruia s-au descoperit cîteva cioburi feudale timpurii, izolate. În capătul de nord al celui de-al doilea şanţ s-a delimitat o groapă umplută cu pămînt de culoare cafenie închisă, în care se afla un fragment ceramic din pastă amestecată cu cioburi pisate şi ornamentat cu brîu în relief. Ţinînd seama de pastă, formă şi decor, ciobul, deci şi groapa, datează din a doua epocă a fierului. În rest stratul arheologic, gros de circa 1 m, poate fi împărţit în două niveluri de locuire. La baza celui superior, în malul carierei de lut, la 0,40 m adîncime faţă de nivelul actual al solului, se afla o mică porţiune de lut ars *in situ*. Stratul de pămînt corespunzător acestui nivel este de culoare cafenie închisă, grăunţos. Nivelul inferior, avînd aproximativ 0,60 m grosime, este alcătuit din sol de culoare cafenie deschisă. Nu s-au observat deosebiri din punct de vedere tipologic între materialele descoperite în cuprinsul celor două niveluri, aşadar este vorba numai de niveluri constructive, apropiate ca timp, aparţinînd unei singure culturi de la sfîrşitul perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului. În funcţie de resturile ce se

[1] Colectivul era alcătuit din: prof. univ. D. Tudor (responsabil), Exspectatus Bujor, Eugen Comşa şi Sebastian Morintz.

[2] Lucrările au fost executate cu fonduri puse la dispoziţie de Muzeul raional din Corabia.

[3] Pietrişul a fost adus şi împrăştiat în legătură cu construirea monumentului.

observă în malurile carierei, pe o porţiune restrînsă a lor, se poate face precizarea că ne aflăm în faţa rămăşiţelor unei aşezări deschise cu locuire de intensitate redusă. Zona principală a acesteia va fi fost mai spre sud, în prezent, fiind în cea mai mare parte distrusă : de apele de inundaţie ale Dunării, de lucrările relativ restrînse, prilejuite de construcţia unui drum de acces spre luncă şi de gropile făcute de localnici pentru scoatere lutului. Cercetările noastre s-au desfăşurat, prin urmare, la periferia fostei aşezări.

În malurile carierei nu se văd resturi de locuinţe. În schimb, în suprafaţa cercetată prin săpături s-au descoperit o serie de bulgări izolaţi de lipitură arsă, de culoare roşie ; pe cîţiva dintre ei sînt urme imprimate ale unor nuiele sau trestii, de obicei de 1 cm, mai rar de cîte 2 cm grosime. Ele ne indică existenţa în cuprinsul aşezării, în ambele niveluri, a unor locuinţe, probabil de suprafaţă, construite din pari, împletitură de nuiele sau de trestii (adesea la 1 cm distanţă una de alta). Pereţii locuinţelor erau acoperiţi cu lipitură de lut amestecată cu paie multe şi mai puţin cu pietricele. Pe cîţiva bulgări sînt porţiuni de făţuială.

În complexul studiat, deşi s-a cercetat o suprafaţă restrînsă, s-au adunat materiale suficiente care să permită o cunoaştere mai amănunţită a aspectului cultural căruia îi aparţin.

Pînă în prezent din nici un complex similar nu a fost analizat pe larg utilajul de silex, de aceea pe şantier au fost adunate toate piesele de silex, de la cea mai mică, pînă la cea mai mare, aşchii şi unelte, pentru a fi studiate atît din punct de vedere tipologic, cît şi statistic. Din punct de vedere cantitativ, în raport cu întinderea suprafeţei săpate, numărul pieselor este destul de mare. În total s-au descoperit 184 de piese de silex şi alte roci (87 în nivelul inferior şi 97 în nivelul superior). Silexul folosit de membrii comunităţii este în general de calitate inferioară. În ambele niveluri s-au întrebuinţat următoarele categorii de materie primă :

	nivelul inferior	nivelul superior
I. a. Silex cu nuanţe spre cafeniu	18	24
b. Silex cu nuanţe spre cenuşiu	56	56
II. Silex cenuşiu închis spre vineţiu, cu pete albe mici	6	9
III. Alte roci (cuarţit, gresie ...)	4	2
Piese arse	3	6

Zăcămintele din care provine materia primă par a fi bogate şi trebuie să se afle undeva în apropiere, în platforma prebalcanică, în preajma malului de sud al Dunării, în nord-vestul R.P.Bulgaria. O caracteristică a complexului o constituie faptul că oamenii din vechime au folosit ca unelte un mare număr de aşchii retuşate sumar şi au realizat puţine unelte propriu-zise.

În nivelul inferior (fig. 1) s-au descoperit 34 de piese, între ele cîteva unelte, iar restul sînt aşchii cu retuşe evidente. Dintre cele opt unelte, cinci sînt lame (între 1,9 şi 5,8 cm lungime) : una are tăişul dinţat ca un ferăstrău şi urme de folosire sub formă de zgîrieturi adînci şi prelungi, oblice pe axul piesei (fig. 1/12) ; alta are un capăt retuşat, iar în mijlocul extremităţii este un vîrf mic (fig. 1/3) ; o lamă are tăişul din dreapta retuşat neregulat

(fig. 1/4); următoarea are aspect foarte asemănător cu lamele neolitice tîrzii (fig. 1/11), lama cea mai scurtă are forma pătrată, foarte regulată (fig. 1/2). Un vîrf lucrat pe lamă de-a lungul marginii din stînga are retuşe pe toată lungimea şi o fîşie lustruită prin folosire, pe ambele feţe (fig. 1/7). Alt vîrf a fost realizat pe o aşchie cu cortex, avînd o muchie dreaptă, extremita-

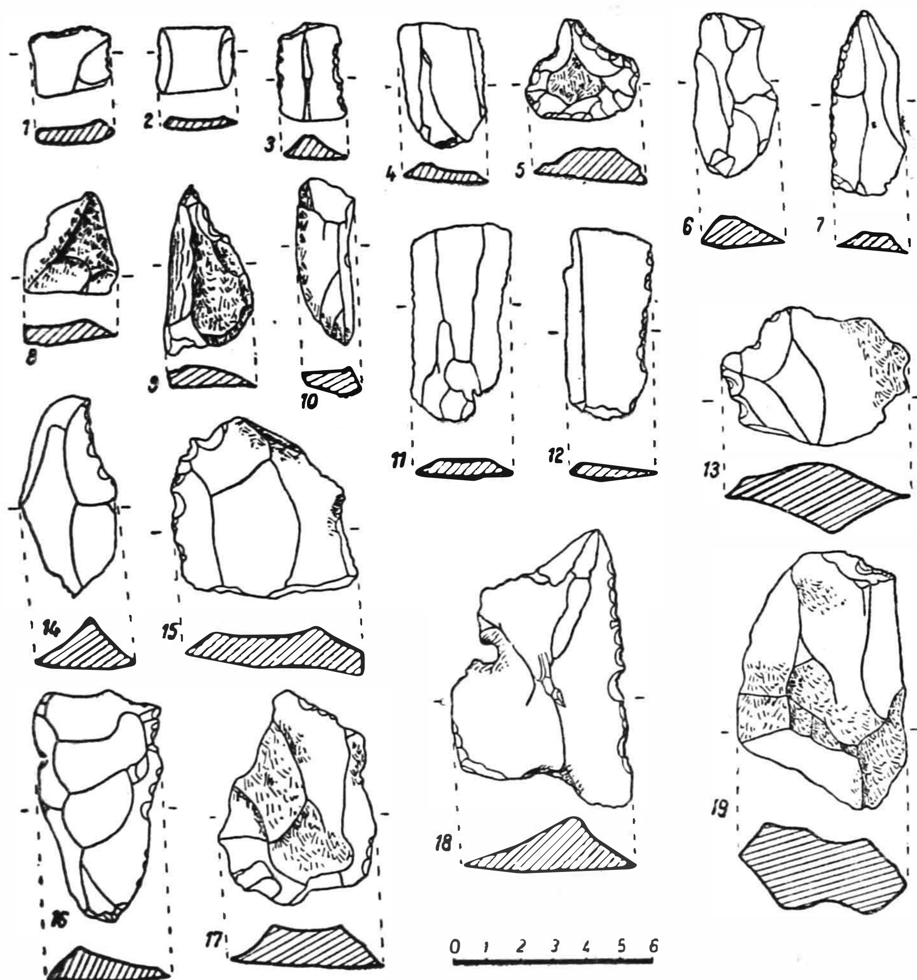

Fig. 1. — *Silişlioara*. Unelte de silex din nivelul inferior.

te retuşată pentru a realiza vîrful şi o scobitură arcuită spre interior (fig. 1/9). O piesă interesantă are trei lobi (fig. 1/5) şi este retuşată de jur împrejur, pe una din feţe are o patină albăstruie, slabă. La două piese se observă un fel de peduncul cu marginea arcuită lucrat numai pe o faţă (fig. 1/13, 17). Pedunculul este mărginit de două scobituri arcuite spre interior. Aşchiile sînt plate şi de dimensiuni relativ reduse. Pe mai multe piese sînt scobituri arcuite caracteristice (fg. 1/5,8,9,15-19).

În nivelul superior (fig. 2) sînt 42 de piese cu urme evidente de utilizare, dintre care pot fi considerate ca unelte propriu-zise numai : un percutor (probabil din epoca neolitică, refolosit), un vîrf lucrat pe o aşchie cu cortex (fig. 2/14), un răzuitor pe aşchie mică (fig. 2/4), trei lame : prima are

4 cm lungime şi 1,7 cm lăţime (fig. 2/5), a doua are 4 cm lungime şi 4,3 cm lăţime (fig. 2/11), a treia parcă a fost pregătită pentru a fi transformată în răzuitor (fig. 2/1). Celelalte piese sînt aşchii grosolane de silex de forme foarte neregulate, adesea cu cortex, avînd cîte o porţiune de

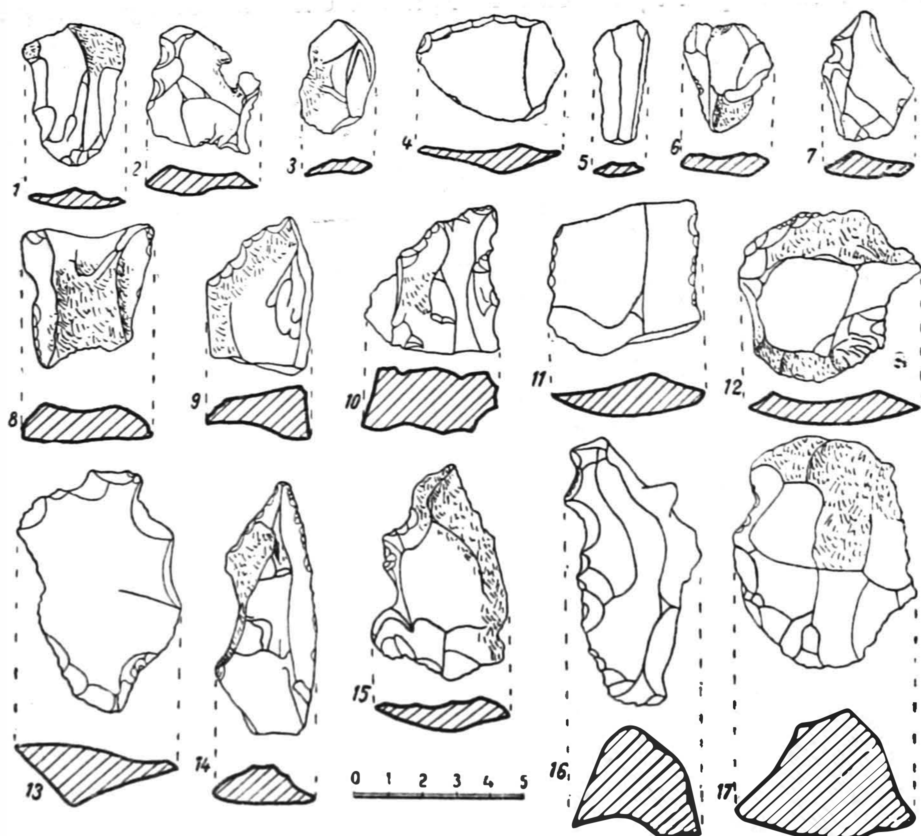

Fig. 2. — *Siliştioara*. Unelte de silex din nivelul superior.

margine retuşată. De obicei, aşchiile sînt largi şi au fost obţinute prin lovituri puternice. De multe ori se observă că pe aşchii s-a pregătit anume cîte o scobitură arcuită, regulată, avînd pînă la 1,8 cm diametru şi retuşe mărunte pe margine (fig. 2/2, 6,8, 10, 12,13, 15-17). Pe unele piese sînt cîte două scobituri similare. Subliniem că totdeauna acestea din urmă sînt cu partea activă jos spre care coboară retuşele micşorîndu-se din ce în ce. Arcuirea scobiturilor este făcută în partea masivă, groasă a piesei. Despre astfel de scobituri se crede că au servit la curăţirea de coajă a nuielelor pentru tijele de săgeţi. Semnalăm şi o altă aşchie pregătită parcă anume pentru realizarea unui răzuitor, dar a cărei margine, în loc să fie retuşată şi ascuţită, este arcuită în secţiune. Considerăm piesa ca fiind un anumit tip de unealtă (întîlnită în diferite aşezări şi mai înainte, încă din epoca neolitică), arcuirea fiind rezultatul frecării îndelungate, regulate, ca unealtă.

Din prezentarea uneltelor de la Siliştioara se constată că în ambele niveluri numărul uneltelor propriu-zise este foarte redus în raport cu marele număr de aşchii utilizate. În comparaţie cu utilajul de silex întrebuinţat

în perioada tîrzie a epocii neolitice, cînd se știe că a fost epoca de maximă înflorire a folosirii silexului, cantitativă și, în special, calitativă, complexul descris ne dovedește că în perioada de tranziție în sud-estul Olteniei prelucrarea silexului a decăzut în mare măsură, locul și importanța uneltelor de silex fiind preluate probabil de uneltele de metal. De asemenea, marele număr de așchii cu scobituri semicirculare indică, după toate probabilitățile, folosirea mai intensă a arcului și săgeții.

Practicarea cultivării plantelor ne este sugerată de utilizarea pentru lipitură a lutului amestecat cu paie de cereale[4]. Poate tot de această ocupație se leagă lama cu marginea dințată, care ar putea fi un segment de seceră.

Dat fiind faptul că pînă acum din nici o așezare de acest tip din Oltenia nu au fost adunate și determinate oasele de animale, în cursul săpăturilor de la Siliștioara s-a acordat o atenție deosebită acestei probleme. Cu toate că suprafața săpată a fost restrînsă ca întindere, s-au adunat numeroase oase de animale și de pești, precum și valve de scoici, categorii importante pentru precizarea și cunoașterea ponderii creșterii vitelor și pescuitului în economia comunității care a locuit în vechime pe acel loc. Oasele au fost adunate pe niveluri, pentru a putea fi comparate și sesizate eventualele deosebiri. Din calculele și determinările făcute rezultă că în cuprinsul suprafețelor săpate la Siliștioara s-au adunat din ambele niveluri 326 de piese, respectiv 76 din nivelul inferior și 250 din nivelul superior.

În nivelul inferior au fost descoperite 51 de oase de animale, dintre care au fost determinate : 16 oase de bovine, 4 de porcine și o copită de cal. Mai sînt cîteva oase mărunte, poate de ovicaprine, două oase par a fi de pasăre și unul este dintr-o carapace de broască țestoasă.

În nivelul superior au fost descoperite 56 de oase de animale, dintre care s-au determinat : 7 oase de bovine și 4 de porcine, restul sînt fragmente și așchii mici, neclare.

În funcție de numărul de oase de animale găsite ajungem la concluzia că, în zona din colțul de sud-est al Olteniei, comunitățile din perioada de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului se ocupau destul de intens cu creșterea vitelor, mai ales a bovinelor urmate numeric de porcine. Acestea din urmă constituie un indiciu important că este vorba de o comunitate sedentară. Semnalăm că majoritatea oaselor de porc din nivelul inferior sînt de la indivizi tineri. Printre oasele găsite nu este nici unul care să poată fi atribuit cu certitudine ovicaprinelor, dar existența lor este sugerată de descoperirea la Siliștioara a unei fusaiole fragmentare, de lut ars. Deosebit de interesantă este prezența oaselor de cal în complexul cercetat. Se știe că pe teritoriul țării noastre tocmai în așezările din perioada amintită se găsesc tot mai multe oase de cal, spre deosebire de epoca neolitică propriu-zisă, cînd numărul unor astfel de oase este foarte redus.

Procentul ridicat (aproape 25 %) de oase de pește[5] dovedește că oamenii comunității se ocupau destul de intens cu pescuitul în Dunăre. Dintre oase s-au determinat numai cîteva vertebre mari de somn, celelalte oase (greu de determinat) aparțin altor specii de pești.

---

[4] Pe un ciob se observă imprimată urma unui bob de grîu. Semnalăm și fragmentul unui obiect de lut grosolan, cu marginea arcuită, ce pare a fi marginea unui țest.

[5] S-au găsit 15 oase de pește în nivelul inferior și 9 în nivelul superior.

Fig. 3. — *Siliştioara*. Forme de vase din nivelul inferior.

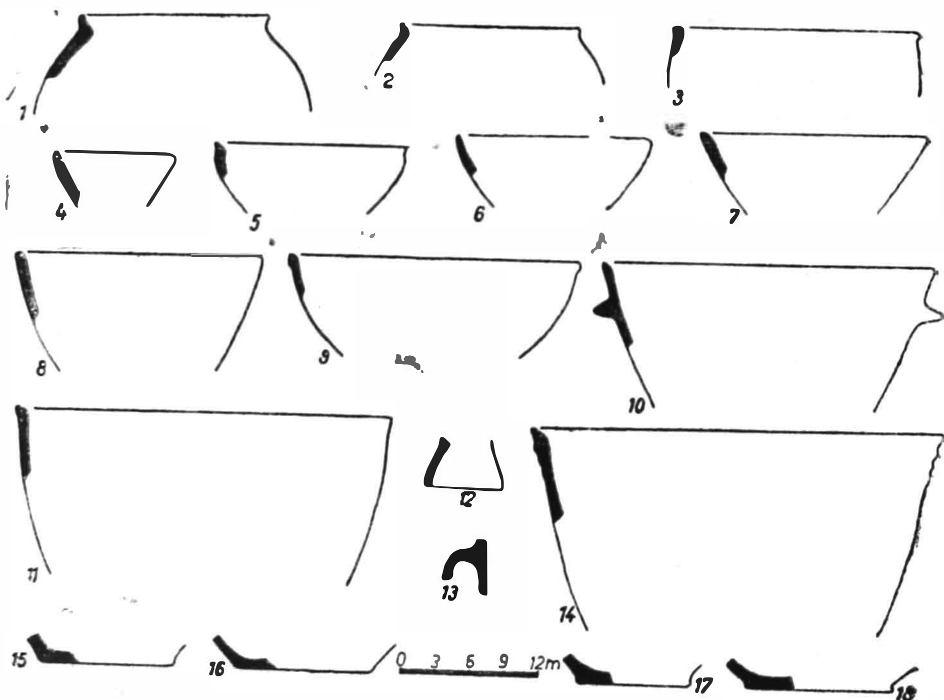

Fig. 4. — *Siliştioara*. Forme de vase din nivelul superior.

Este demn de remarcat că membrii comunităţii apreciau şi consumau în cantitate destul de mare carnea scoicii Unio ; această preferinţă se mani-

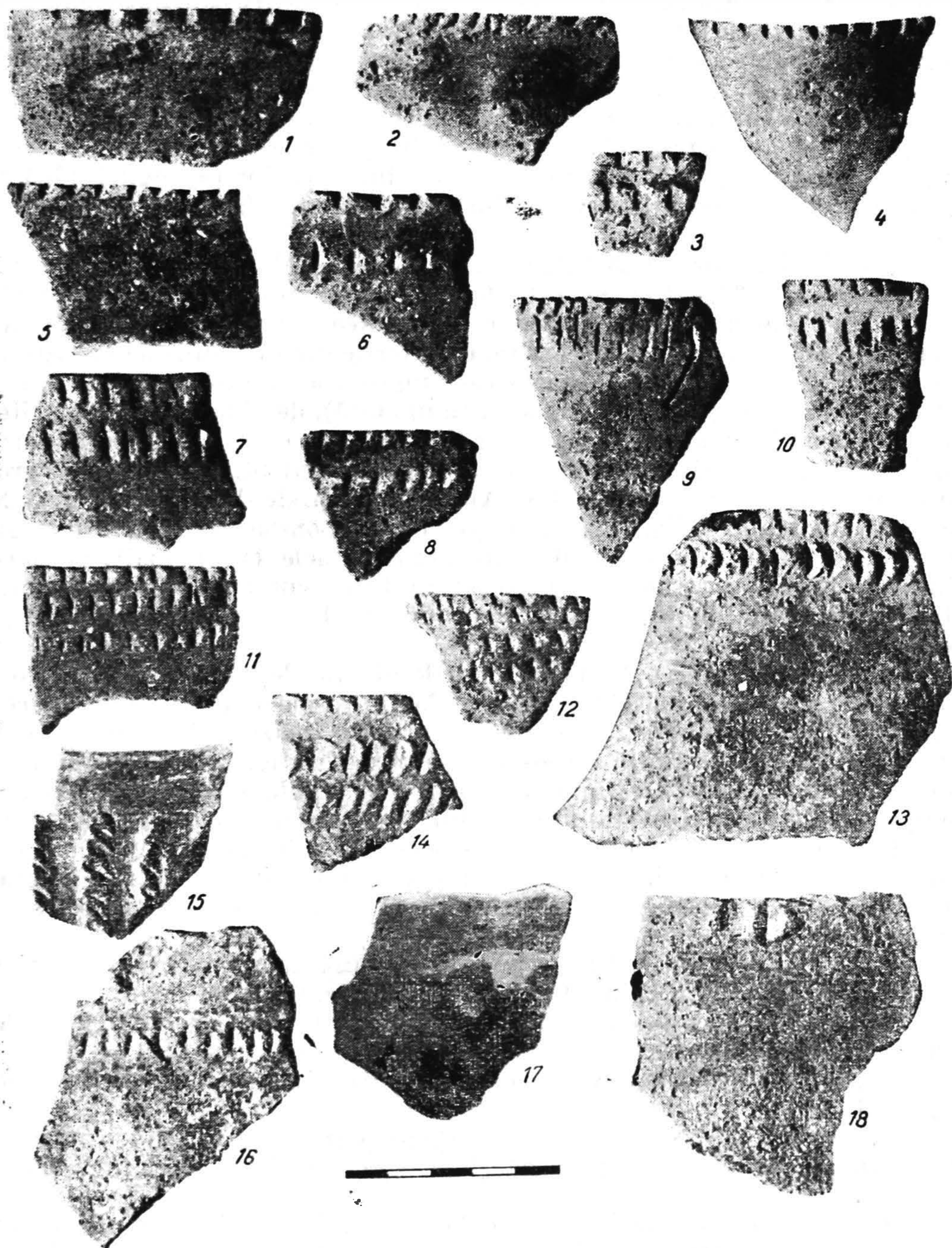

Fig. 5. — *Silişlioara.* Fragmente ceramice ornamentate, din nivelul inferior.

festă mai ales la membrii comunităţii căreia îi aparţin materialele din nivelul superior, în cadrul căruia s-au adunat de 20 de ori mai multe valve de scoici Unio decît în cel inferior (185 faţă de 9 valve).

Ceramica[6] a fost lucrată, în general, din pastă amestecată cu cochilii de melci sau valve de scoici pisate foarte mărunt. Acestea sînt întrebuințate în proporții variabile (unele fragmente ceramice conțin o cantitate redusă de scoici pisate, altele într-un procent ridicat) și adesea sînt asociate cu resturi vegetale, din care cauză cioburile capătă aspect poros. Vase din astfel de pastă se întîlnesc încă de la baza stratului de cultură. De asemenea, s-au descoperit și cioburi din pastă amestecată cu nisip. Din nivelul inferior s-au scos la iveală cîteva fragmente ceramice din pastă fără amestec de scoici pisate, numărul lor este mai mare în nivelul superior (ajungînd pînă la aproape 25% din totalul fragmentelor). Adesea suprafața vaselor era lustruită.

Nivelul inferior (fig.3/1-22 ; fig. 5 ; fig. 6/1—11).

Forme (fig.3/1—18 ; fig. 6/1—9, 11) : fragmentele ceramice adunate provin, în majoritate, din castroane tronconice (cu pereții mai mult sau mai puțin arcuiți), scunde sau înalte, de diferite dimensiuni, cu buza caracteristică (fig. 3/1—16,18). Aceasta este îngroșată și are marginea cu o fațetă lată, netedă (uneori puțin arcuită în afară), de obicei oblică sau cîteodată orizontală și lățită spre interior (fig. 6/1—4). Castroanele avînd buza cu fațetă îngustă, orizontală sînt rare, ca și cele mai adînci cu buza de grosimea pereților și arcuită (fig. 6/8). Amintim paharele -borcănașe (fig. 3/2 ; fig. 6/5) și borcanele (fig. 3/1 ; fig. 6/9) cu corpul bombat, fără gît sau cu gît scund, răsfrînt puțin în afară. Mai rare sînt borcanele cu gît înalt, aproape cilindric. Fundul vaselor este îngroșat uniform sau numai pe mijloc, de obicei este delimitat (fig. 3/19, 21) ; cîteodată la exterior trecerea de la pereți spre fund este arcuită (fig. 3/22).

Decor (fig. 5 ; fig. 6/1—11) : cioburile din vasele de uz comun sînt ornamentate cu vîrci (fig. 6/11). Fragmentele din vasele de pastă fină au decor incizat, adîncit și în relief. Trei cioburi au decor incizat : două au cîte o bandă verticală, mărginită de două linii paralele (fig. 6/7—8). Suprafața benzilor este acoperită cu linii oblice, paralele, regulate sau neregulate (cu completări de linii). Ultimul are trei linii incizate paralele, verticale (fig. 6/6). Decorul adîncit sau crestat este asociat, de obicei, cu cel în relief. Cu adîncituri sau crestături, de forme și dimensiuni diferite, este ornamentată, mai ales, partea superioară a castroanelor. Se întîlnesc următoarele variante :

a. Cîte un șir de crestături pe buză sau pe un brîu în relief, mai apropiat sau mai depărtat de margine (fig. 5/1, 2, 4, 5 ; fig. 6/1—3).

b. Cîte două șiruri de crestături pe brîuri în relief, orizontale, paralele sau direct pe corpul vaselor (fig. 5/3, 6—10, 13).

c. Cîte trei șiruri de crestături sau adîncituri pe brîuri în relief scunde (fig. 5/11, 14).

d. Mai rar, pe castroanele mari sînt cîte patru șiruri de adîncituri mici făcute direct pe corp sau pe buză și pe trei brîuri în relief (fig. 5/12 ; fig. 6/4).

În două cazuri de la buză coboară vertical trei brîuri în relief paralele, crestate, alăturate (fig. 5/15 ; fig. 6/5). Adesea și pe borcanele cu corp alungit sînt brîuri izolate scunde, crestate, cu adîncituri în formă de D (fig. 5/16). Menționăm și brîurile scurte — mai curînd proeminențe scunde

[6] Dintre fragmentele ceramice descoperite au fost reținute și folosite aici 215 cioburi (93 din nivelul inferior și 122 din nivelul superior).

cu cîte două sau trei adîncituri rotunde, făcute cu degetul (fig. 5/17, 18; fig. 6/9).

Vasele cu torţi sînt rare şi fac parte numai din categoria ceramicii fine (fig. 3/17). Majoritatea torţilor sînt din fîşii late (de 4,4—5,6 cm) şi

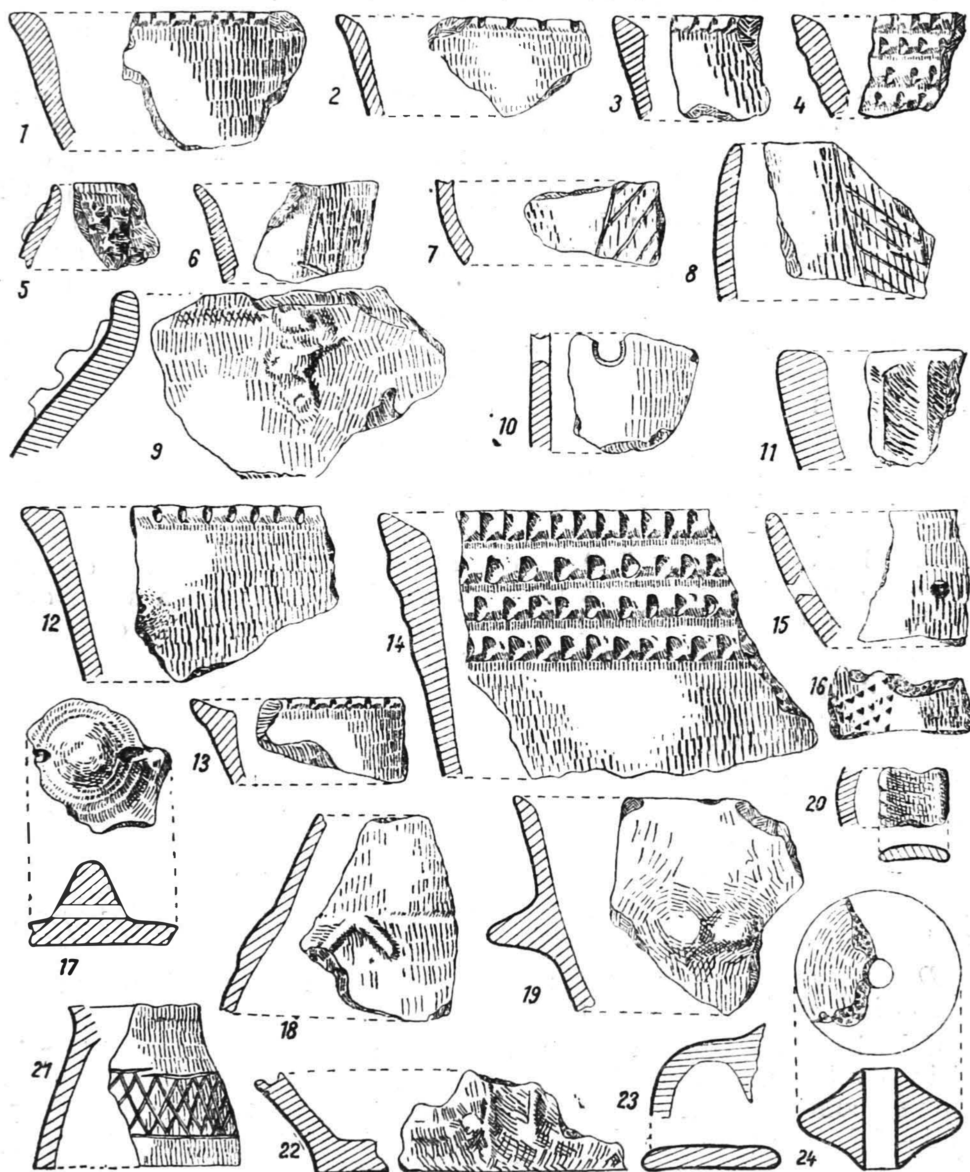

Fig. 6. — *Siliştioara*. Fragmente ceramice ornamentate (*1—11*, nivelul inferior; *12—23*, nivelul superior; *24*, fusaiolă de lut ars).

subţiri. Ele pornesc de la buză şi sînt fixate cu cep pe umerii vaselor. După modelare vasele erau aşezate pe un strat de nisip cu pietricele.

Cioburile descrise au în spărtură, la exterior, culoarea cafenie cu diferite nuanţe, mai rar roşie-cărămizie, cenuşie sau neagră; în mijlocul spăr-

turii, de obicei, culoarea neagră, apoi cenuşie închisă sau cafenie, iar interiorul de culoare roşie, cafenie-roşcată sau cenuşie.

Un ciob este perforat intenţionat şi are orificiu rotund realizat din două direcţii, cu o unealtă cu vîrful rotunjit (fig. 6/10).

Nivelul superior (fig. 4 ; fig. 6/12—24 ; fig.7).

Forme (fig. 4 ; fig. 6/12–23) : pe baza cioburilor din vasele de uz comun se dovedeşte existenţa borcanelor. Ceramica din pastă fină, deşi a avut în general o gamă de forme relativ săracă, este totuşi mai bogată decît cea din nivelul inferior. Predomină în continuare castroanele tronconice, mai scunde sau mai înalte, cu pereţii arcuiţi, de grosimi moderate (fig 4/3 —11, 14 ; fig 6/12 — 14). Între castroanele celor două niveluri se observă o deosebire în privinţa profilului marginii. Printre materialele găsite în nivelul superior lipsesc castroanele cu buza foarte oblică, întîlnite adesea în cel inferior. În nivelul la care ne referim se menţin castroanele cu buza oblică (cu înclinare redusă), îngroşată şi lăţită în afară. Faţetele sînt drepte sau ca excepţie apar faţete şănţuite (fig. 6/12, 13) sau boltite. Mai rare sînt castroanele cu marginea puţin îngroşată şi pe buză cu faţetă orizontală sau cu buza subţire şi arcuită (fig. 6/15). Se menţine forma paharelor-borcănaşe (fig. 4/2), cu partea de sus îngroşată şi răsfrîntă puţin în afară. Borcanele sînt cu corpul arcuit (de cele mai multe ori puţin) şi gîtul cilindric, uneori puţin convex la mijloc (fig.4/1 ; fig. 6/18). Subliniem existenţa şi la astfel de vase a marginii cu faţetă oblică interioară (fig. 4/1—2). Pe linia de contact între corp şi gît sînt aplicate brîuri în relief crestate (fig. 7/9). Semnalăm şi borcanele bombate cu partea de sus îngroşată şi cu marginea răsfrîntă în afară. La partea superioară a nivelului (între 0 şi 20 cm adîncime) au fost descoperite şi patru cioburi fără analogii la partea lui inferioară sau în cadrul celui inferior. Dintre ele amintim un picior (de formă tronconică) de vas, zvelt, gol pe dinăuntru (fig. 4/12), frumos ornamentat la exterior (fig. 6/21) şi un fragment de văscior (pare a fi o ceşcuţă) cu buza răsfrîntă şi cu toartă înălţată deasupra buzei.

La vasele de uz comun fundul este clar delimitat la exterior, pe cînd în interior trecerea este arcuită. În cadrul ceramicii fine vasele au fundul cu variabilitate apreciabilă, sînt destul de multe fragmente indicînd la exterior trecerea arcuită spre fund. În cîteva cazuri, fundul este îngroşat şi clar delimitat la exterior. De jur împrejur fundul unui vas a fost lăţit depăşind linia pereţilor (fig. 4/18).

Decor (fig. 6/12—22 ; fig. 7) : vasele de uz comun au fost ornamentate cu barbotină pînă la linia de fund (fig. 6/22).

Cele din pastă fină au decor mai bogat : adîncit (crestat) şi în relief. Ca şi în nivelul precedent ele sînt asociate. Pe castroane decorul predominant se compune din cîte un şir de adîncituri pe buză (fig. 6/12, 13 ; fig. 7/1—5,7), apoi sînt altele cu cîte două şiruri de adîncituri (fig. 7/6, 8, 10) sau cîteodată cu cîte patru brîuri în relief scund, crestate (fig. 6/14). Lipsesc cele cu cîte trei şiruri de brîuri cu adîncituri. Apar, în schimb, pe un ciob de castron trei dungi (care încep de la 1,5 cm mai jos de buză) în relief, verticale, paralele şi crestate. Astfel de decor este reprezentat şi printr-o dungă în relief din care s-a păstrat o porţiune în formă de Λ aplicată pe corpul vasului (fig. 6/18). Pe linia de contact între gîtul şi corpul borcanelor se aplicau benzi în relief, care apoi erau crestate (fig. 7/9, 11). Sînt şi proeminenţe cu doi lobi, realizate prin apăsare pe mijloc

(fig. 6/19). Pe piciorul de vas descris mai sus, pe partea lui inferioară, s-a făcut decor incizat în formă de bandă delimitată de două linii paralele, orizontale, cu suprafața acoperită de linii oblice dese, în rețea (fig. 6/21). Este deosebit de interesant pentru datarea complexului și un ciob

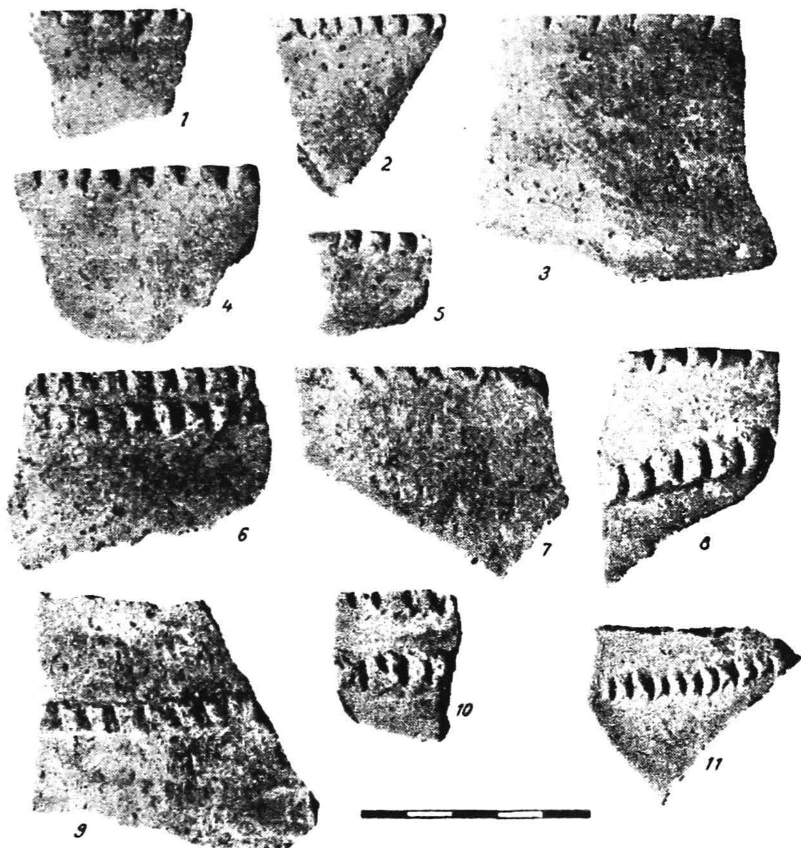

Fig. 7. — *Siliștioara.* Fragmente ceramice ornamentate, din nivelul superior.

cu decor în chip de triunghi, compus din șiruri de adîncituri triunghiulare micuțe (fig. 6/16). Astfel de ornament este specific aspectului Kostolac (făcînd parte sau strîns legat de cultura Coțofeni), bine documentat în preajma Dunării bănățene. Tot la partea superioară a nivelului s-a găsit și un ciob mic avînd pe el o proeminență țuguiată, regulată, înconjurată de linii concentrice (fig. 6/17).

Torțile documentate în acest nivel sînt numai de la vase din pastă fină și sînt de obicei late (de: 3 cm; 3,2 cm; 3,6 cm; și 4,1 cm lățime) și au fost fixate totdeauna prin cep. În foarte puține cazuri torțile sînt înguste (de exemplu 2,1 cm lățime) avînd în secțiune forma plan convexă, cu ambele margini crestate (fig. 6/20).

În spărtură cioburile au culori diferite: exteriorul ca și interiorul sînt de culoare cafenie cu diferite nuanțe, cărămizie, cenușie, neagră, iar mijlocul este negru sau cenușiu închis.

Semnalăm și un ciob cu orificiu rotund făcut cu o unealtă cu partea superioară semicirculară prevăzută cu vîrf ascuțit (fig. 6/15).

Datarea şi atribuirea culturală a complexului de la Siliştioara este întrucîtva îngreunată de faptul că deşi pînă în prezent se cunosc numeroase obiective de acest tip de-a lungul Dunării[7], în sud-estul Olteniei, între Islaz şi Bechet, descoperite (majoritatea de către colectivul arheologic al hidrocentralei Islaz) prin cercetări de suprafaţă, nici unul dintre ele nu a fost încă studiat mai amănunţit şi publicat cu toată documentarea necesară. În literatura de specialitate mai veche este amintită o descoperire de la Orlea din anul 1936, caracterizată prin ceramică avînd ornamente compuse „din brîuleţe alveolare şi crestate, din incizii, orînduite de obicei sub buza vasului"[8]. Compoziţia pastei şi formele vaselor nu sînt descrise, dar ţinînd seama de aspectul celor cîteva cioburi reproduse fotografic, rezultă că este vorba în special de castroane cu marginea crestată şi ornamentate cu cîte două sau chiar cu cîte trei brîuri în relief crestate, paralele, dispuse orizontal sub buză[9], întru totul similare vaselor de la Siliştioara. Tot la Orlea (fără precizarea locului şi condiţiilor de descoperire) s-a găsit atunci şi fragmentul unei ceşti cu toartă înaltă, caracteristică culturii Coţofeni[10]. Singura aşezare cu materiale de tipul celor de care ne ocupăm, mai întinsă şi săpată cu grijă este cea de la Celei. Despre ea s-au publicat numai unele date relativ sumare[11], dar în cazul de faţă, în lipsa altor informaţii, ele sînt cu atît mai folositoare. La Celei s-a cercetat o aşezare de tip tell, situată chiar pe marginea terasei Dunării şi distrusă în mare parte de apele de inundaţie. Lungimea porţiunii păstrate, pe latura de sud, este de circa 25 m, iar lăţimea maximă este de 6 m. Stratul de cultură ajunge pînă la 2,80 m adîncime (ceea ce dovedeşte o locuire îndelungată) şi în funcţie de resturile de locuinţe şi de vetre a fost împărţit : în trei niveluri în S VII şi în patru niveluri în S IV. Din descrierea materialelor scoase la iveală reiese că vase similare celor de la Siliştioara, în privinţa compoziţiei pastei şi a decorului, s-au găsit, mai ales, în nivelul inferior (din S VII) şi în nivelul mijlociu (din S IV)[12].

Dacă ne îndreptăm atenţia asupra evoluţiei culturale din perioada cuprinsă între sfîrşitul epocii neolitice şi începutul epocii bronzului din Muntenia[13], vom constata că în sudul regiunii Bucureşti vecină cu zona studiată de noi, sînt documentate urmele de locuire şi aşezările comu-

---

[7] Colectivul nostru a descoperit peste 20 de aşezări sau obiective mai mici de acelaşi tip.

[8] D. Berciu, *Colecţia de antichităţi „Gh. Georgescu" Corabia, Cercetări şi săpături arheologice*, Caracal, 1937, p. 16.

[9] *Ibidem*, p. 16, fig. 6, grupa III, 3, 4, 8.

[10] *Ibidem*, p. 17.

[11] D. Tudor, Exspectatus Bujor şi Ana Matrosenco, *Sucidava V*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 480–481.

[12] *Ibidem*, p. 480–481.

[13] Lucrări mai importante referitoare la comunităţile din această perioadă de pe teritoriul Munteniei sînt : prof. I. Nestor, *Probleme noi în legătură cu neoliticul din R.P.R.*, în *SCIV*, I, 1950, 2, p. 217–218 ; D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 121–148 ; Petre I. Roman, *Despre unele aspecte ale perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în regiunile extracarpatice ale R.P.R.*, în *Revista muzeelor*, I, 1964, 4, p. 314–325 ; Valeriu Leahu, *Săpăturile arheologice de la Căţelu Nou*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, vol. II, 1965, p. 13–24.

nităţilor corespunzătoare în timp aspectului Folteşti I[14], cele din faza Cernavoda I[15], urmate de cele aparţinînd aspectului Folteşti II[16] = Cernavoda II (după periodizarea D. Berciu)[17], pe linia Dunării fiind documentate apoi şi cîteva aşezări cu materiale de tip Cernavoda III[18] (după periodizarea D. Berciu).

Comparînd materialele descoperite la Siliştioara cu cele din regiunea Bucureşti, observăm că ele se deosebesc în privinţa compoziţiei pastei, formelor şi decorului de cele ale ceramicii de tip Folteşti II, dar prezintă numeroase analogii cu ceramica de tip Cernavoda III. Asemănarea se referă la utilizarea ca degresant în pastă a scoicilor pisate mărunt; forma principală a vaselor din faza Cernavoda III şi din complexul documentat la Siliştioara este aceea de strachină cu buza îngroşată, cu faţetă oblică, iar decorul este caracterizat în ambele complexe prin brîuri paralele, crestate, orizontale[19]. Elementele de asemănare menţionate ne îndreptăţesc să admitem o stînsă legătură între cele două aspecte culturale, în sensul că aşezarea de la Siliştioara aparţinea şi ea aspectului Cernavoda III, ale cărei comunităţi înseamnă că s-au răspîndit de-a lungul malurilor Dunării, departe spre vest, pînă spre gura Jiului. Trebuie însă să precizăm că aspectul documentat la Siliştioara nu este întrutotul identic cu aspectul Cernavoda III propriu-zis. De exemplu, străchinile cu decor compus din caneluri verticale din interior lipsesc pînă acum la Siliştioara. Faptul se datoreşte fie materialului redus cantitativ de care dispunem, fie unei deosebiri din punct de vedere cronologic.

Pe ceramica de la Siliştioara sînt de semnalat şi unele elemente de asemănare cu ceramica de tip Coţofeni, datorite relaţiilor reciproce dintre comunităţile celor două culturi vecine. Formele de vase de la Siliştioara îşi găsesc analogii în cadrul unor aşezări de tip Coţofeni. Pentru exemplificare menţionăm castroanele tipice pentru Siliştioara (avînd buza îngroşată şi cu faţetă oblică) care se întîlnesc în diferite aşezări din aria culturii Coţofeni, nu numai în Oltenia[20], ci pînă aproape de centrul Transilvaniei[21]. În acest sens semnalăm, în special, aşezarea de pe Ostrovul Simian[22] (atribuită purtătorilor culturii Coţofeni) în cuprinsul căreia predomină acelaşi tip de castroane ca şi la Siliştioara. Benzile mărginite de o parte şi de alta prin cîte o linie incizată, cu suprafaţa acoperită cu

[14] Cunoscute sub diferite denumiri ca: Gumelniţa D (după I. Nestor), Gumelniţa IV (după D. Berciu), Gumelniţa, grupa D (după Vladimir Dumitrescu).

[15] Ersilia Tudor, *Ceramică aparţinînd culturii Cernavoda descoperită la Căscioarele*, în *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 555—561.

[16] Petre Roman, *op. cit.*, p. 320—321.

[17] După părerea lui P. Roman şi a lui V. Leahu materialele respective aparţin aspectului Folteşti II propriu-zis, pe cînd după părerea lui D. Berciu ele aparţin fazei Cernavoda II.

[18] Cum este de exemplu aşezarea de la Slobozia (Giurgiu), Ionescu Mihai, *O aşezare de tip Cernavoda la Malu Roşu-Giurgiu*, comunicare prezentată în cadrul celei de-a II-a sesiuni ştiinţifice a muzeelor, 27—29 decembrie 1965.

[19] D. Berciu, *Contribuţii*, p. 135.

[20] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 74, fig. 88/2, 3 şi fig. 89; Gh. Bichir, *Un mormînt cu ocru la Cîrna*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 104, fig. 3.

[21] De exemplu la Cetea, D. Berciu şi Ion Berciu, *Cercetări şi săpături arheologice în judeţele Turda şi Alba*, în *Apulum*, II, 1943—1945, Alba Iulia, 1946, p. 31, fig. 22/11.

[22] D. Berciu atribuia acele materiale culturii Coţofeni (*Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 74, fig. 89). Se pune însă problema dacă complexul de pe Ostrovul Simian nu aparţine cumva şi el culturii Cernavoda, mai ales că D. Berciu consideră că aşezările acestei culturi sînt documentate pînă în vestul Olteniei (*Contribuţii*..., p. 128, harta pl. III).

linii oblice sau în reţea, se întîlnesc adesea şi pe ceramica aşezărilor Coţofeni[23]. Sistemul de a ornamenta vasele cu crestături pe buză, ca şi acela al brîurilor în relief, orizontale, crestate sînt bine documentate şi în cadrul culturii Coţofeni din Oltenia[24]. Amintim şi dungile scurte în relief, grupate cîte trei pe verticală şi crestate[25]. Torţile late, precum se ştie, constituie şi ele o caracteristică importantă a ceramicii culturii Coţofeni [26] ca şi a celei din aşezarea de la Siliştioara, dar în acest din urmă caz ele sînt în număr mai mare decît pe ceramica aşezărilor Cernavoda III şi se datoresc desigur influenţei Coţofeni. De altfel, aproximativ în zona din preajma Siliştioarei trece limita sud-estică a ariei de răspîndire a culturii Coţofeni[27]. Singurele resturi de locuire de acest tip cunoscute sînt cele de la Potelu[28] (inedite), cele de la Orlea[29] şi mai ales cele de la Vădastra (din cadrul celor două aşezări de pe : Măgura Fetelor[30] şi Măgura Cetate[31]). Vasele de acolo sînt caracterizate prin decor incizat „în căpriori", asociate cu „boabe de linte"[32], specifice ceramicii de tip Coţofeni. Astfel de vase şi de ornamente nu s-au descoperit încă pe teritoriul satului Siliştioara. Dat fiind faptul că satele Orlea, Vădastra şi Siliştioara sînt la mică distanţă unul de altul, nu poate fi nici o îndoială că purtătorii culturii Coţofeni s-au întins pînă la Dunăre şi în zona Siliştioarei. Pentru o strînsă legătură între comuuităţile celor două aspecte culturale pledează şi ciobul cu decor de tip Kostolac, găsit la Siliştioara în stratul dintre 0 şi 0,20 m adîncime, ca şi fragmentul ce pare a fi dintr-o ceşcuţă de tip Coţofeni, găsit la aceeaşi adîncime. Ele indică, după toate probabilităţile, încetarea locuirii din aşezarea de la Siliştioara înainte de încheierea evoluţiei culturii Coţofeni.

Datele prezentate duc la concluzia că în cursul perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului, în partea de est a Olteniei au vieţuit comunităţile culturii Sălcuţa IV (sigur în partea de nord a zonei), iar colţul de sud-est al provinciei a fost atins cel puţin de influenţa comunităţilor corespunzătoare ca timp aspectului Gumelniţa IV, după care se pare că există o lipsă in documentarea noastră corespunzătoare aspectului Folteşti II/Cernavoda II. În etapa următoare sînt documentate în nord comunităţile culturii Coţofeni, iar în lungul Dunării comunităţile aspectului Cernavoda III, care în zona respectivă reprezintă sfîrşitul perioadei de trecere şi începutul perioadei timpurii a epocii bronzului.

---

[23] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 73, fig. 87/1, 12, 17, 19 ; p. 75, fig. 91/9, 11. 13.

[24] De exemplu : D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 72, fig. 86/26–28.

[25] *Ibidem*, p. 72, fig. 86/13.

[26] D. Berciu şi Ion Berciu, *op. cit.*, p. 44.

[27] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 70, harta fig. 81.

[28] *Ibidem*, p. 70, fig. 84, nr. 34.

[29] D. Berciu, *Colecţia de antichităţi „Gh. Georgescu" Corabia, Cercetări şi săpături arheologice*, p. 17.

[30] V. Christescu, *Les stations préhistoriques de Vădastra*, în *Dacia*, III–IV, 1927–1932, p. 168, fig. 27 şi fig. 28/2 ; D. Berciu, *op. cit.*, p. 8 ; Corneliu Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale*, V, 1959, p. 62.

[31] D. Berciu, *op. cit.*, p. 12.

[32] V. Christescu, *op. cit.*, p. 188, fig. 28/2.

QUELQUES DONNÉES CONCERNANT LA FIN DE LA PÉRIODE DE TRANSITION DU NÉOLITHIQUE À L'ÂGE DU BRONZE, DU SUD-EST DE L'OLTÉNIE
(À la lumière des fouilles de Siliştioara)

RÉSUMÉ

Les fouilles effectuées en 1964 à Siliştioara (district de Corabia) ont mis au jour une couche d'une épaisseur d'environ 1 m, comprenant deux niveaux, contenant parmi d'autres matériaux, de nombreux éclats et des outils en silex (184 pièces). En ce qui concerne la faune, on a trouvé surtout des os de bovidés, de porc, d'ovicaprins et dans une moindre mesure de cheval. La céramique est en pâte à coquilles broyées; on a trouvé, surtout dans le niveau supérieur, aussi des tessons qui n'en contiennent pas. Les fragments proviennent, pour la plupart, de bols tronconiques, au rebord grossi, ayant la partie supérieure tranchée obliquement, et ornée, au-dessus du rebord, de 1—4 bandes en relief, à encoches.

Ces matériaux permettent d'attribuer l'établissement de Siliştioara à la civilisation de Cernavoda, IIIe phase, caractérisée par le manque des vases noirs à cannelures. La céramique présente quelques analogies avec celle de la civilisation de Coţofeni.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Siliştioara.* Outils en silex provenant du niveau inférieur.
Fig. 2. — *Siliştioara.* Outils en silex provenant du niveau supérieur.
Fig. 3. — *Siliştioara.* Formes de vases du niveau inférieur.
Fig. 4. — *Siliştioara.* Formes de vases du niveau supérieur.
Fig. 5. — *Siliştioara.* Tessons céramiques ornés, du niveau inférieur.
Fig. 6. — *Siliştioara.* Tessons céramiques ornés (*1—11*, niveau inférieur; *12—23* niveau supérieur; *24*, fusaïole en terre cuite).
Fig. 7. — *Siliştioara.* Tessons céramiques ornés, du niveau supérieur.

DESPRE CIRCULAȚIA UNOR CATEGORII DE CERAMICĂ CURENTĂ LA HISTRIA, ÎN PERIOADA ARHAICĂ

DE

SUZANA DIMITRIU

Cercetările arheologice efectuate la Histria între anii 1914 și 1942 și din 1949 înainte au arătat că materialul ceramic descoperit în stratul arhaic din cetatea propriu-zisă, precum și acela din zona de vest, extramuros, a cetății, se împarte în următoarele categorii :

1. Ceramică de lux, importată din Grecia orientală și din Grecia continentală.
2. Ceramică de uz curent cu decor de benzi sau fără decor.
3. Ceramică autohtonă, aceasta din urmă reflectînd, cu tot slabul său procent, primele legături ale localnicilor din această regiune dobrogeană cu colonia înființată pe malul golfului de mare, astăzi lacul Sinoe.

Dacă, în ceea ce privește ceramica de lux putem preciza, cu riscuri minime de eroare, spațiul din care provin și timpul în care au fost create și au circulat diferitele categorii [1], dacă de asemenea ceramica autohtonă a putut fi încadrată în contextele Hallstattului tîrziu, atît în cele din țara noastră cît și în acelea de pe țărmul de nord al Mării Negre [2], mai puțin siguri sîntem de originea modestelor vase necesare gospodăriilor de acum 2500 de ani, pentru care preocuparea de înfrumusețare se reduce doar la împodobirea vaselor respective cu simple benzi de culoare sau uneori nici măcar cu atît.

Știm la ora actuală că o parte din ceramica de uz curent histriană a putut fi ancorată la unele categorii de import grecești orientale, provenind din Chios, Samos, Lesbos, Thasos. Rămîne însă o cantitate ceramică apreciabilă căreia nu i s-a putut determina cu precizie proveniența, ci numai epoca în care a circulat [3]. Existența acestei ceramici pe arii foarte întinse și totuși cu aceleași caracteristici a stîrnit nedumerirea ceramologilor, încă de la începutul secolului nostru, cei mai mulți înclinînd să o declare tot ca ceramică de import, din centre ce urmau să fie determinate [4].

---

[1] Vezi, pentru aceasta, *Histria*, II, București, 1966, *Catalog ceramic*, p. 57 și urm.

[2] *Ibidem*, p. 127 și urm.

[3] *Ibidem*, p. 102 și urm. Gruparea acolo este tipologică. În articolul de față, păstrînd tipologia, am încercat și o grupare pe argile.

[4] Este deajuns să cităm numele cercetătoarei engleze Ellinor Price, care în a sa *East Greek pottery*, apărută în *CVA*, *Classification des céramiques antiques*, 13, Paris, 1928, grupa în cap. II

S C I V, tonul 18, nr. 2, p. 223–234, București, 1967.

Dar, după ani de cercetare, imposibilitatea de a putea răspunde la multe semne de întrebare a dus la o altă soluție, care simplifică problema, anume la determinarea diferitelor grupe de ceramică curentă ca locale [5]. Import sau local, iată cele două teze, dintre care cea din urmă a început să cîștige din ce în ce mai mult teren.

Argumentele tezei „import" sînt: o oarecare conexiune schematică (forme, decor) a ceramicii comune cu ceramica de lux, caracteristici comune constatate pe arii întinse, varietate mare de argile la ceramica din cuprinsul aceleiași așezări. Argumentele tezei „local" se trag din aceleași considerații, dar interpretate în sensul că tocmai simplitatea decorului constituie semnul unei producții comune, fără caracteristici speciale, iar varietatea argilelor trebuie raportată la lutăriile din jurul așezărilor, unde respectiva ceramică a fost descoperită. Acestor păreri trebuie să li se adauge și presupunerea, logică de altfel, că este normal ca locuitorii unei colonii să-și confecționeze pentru uzul curent propria lor ceramică. Mergîndu-se pe această idee, s-a ajuns la crearea, începînd încă cu ceramica geometrică din orașele din Sicilia și sudul Italiei, a unui adevărat stil colonial, care încearcă să realizeze chiar și exemplare de lux [6].

Discriminarea dintre produsele ceramice de import și cele locale nu a constituit însă numai o preocupare de erudiție a ceramologilor în scopul de a stabili „finețuri stilistice". Importanța unei producții locale în circuitul comerțului colonial este îndeobște recunoscută ca să explice strădania cercetătorilor pentru a o descoperi. Și pentru că observațiile stilistice nu s-au dovedit întotdeauna concludente, cercetările s-au îndreptat, din ce în ce mai atent, asupra argilelor din care respectivele vase erau lucrate. Ceramica de la Massalia [7] și Megara Hyblaea [8] a oferit elementele necesare unui astfel

---

vasele cu decor simplu, în general cu benzi din pictură neagră pe fondul argilei. Autoarea conferă acestor vase o foarte largă răspîndire și centre variate de producție, cu o activitate care se poate urmări pînă în secolul VII-lea î.e.n. Argilele care servesc la confecționarea acestor vase sînt diferite: roșii, galbene sau nuanțate cafeniu, cu nisip și mica în conținut.

[5] În ultima instanță, R.M. Cook, *Greek painted pottery*, London, 1960, p. 142; o soluție de compromis este acceptată în studiul lui G. M. P. Hanfmann, *On some eastern Greek wares found at Tarsus. The Aegean and the Near East* (*Studies presented to Hetty Goldman*), New York, cu privire la originea și răspîndirea amforelor și hydriilor în benzi ondulate, întîlnite în toate punctele coloniale, ajungîndu-se la concluzia că, cu toată probabila activitate locală, nici vehicularea mărfii comune nu trebuie exclusă și că ceea ce contribuie la caracterul unitar al ceramicii de uz curent este tocmai simplitatea decorului său.

[6] F. Villard et G. Vallet, *Géométrique grec, géométrique siceliote, géométrique sicule. Étude sur les premiers contacts entre Grecs et indigènes sur la côte orientale de Sicile. Mélanges d'archéologie et d'histoire*, LXVIII, 1956, p. 7—27; F. Villard, *La céramique grecque de Marseille*, Paris, 1960, p. 59—60.

[7] F. Villard, *Marseille*, p. 58—68. Pornind de la principiul că vasele confecționate dintr-o argilă nemaifolosită în alte puncte ale lumii grecești *trebuie* să fie de fabricație locală, autorul constată pe baza diferențelor de argile o producție locală, care folosește patru feluri de argile, fiecare cu tehnica proprie, dar, în același timp, corespunzătoare în linii mari și grupelor ceramice grecești orientale. La aceste patru tehnici este repartizată o parte din ceramica massaliotă cu decor orientalizant și o parte din ceramica comună cu decor de benzi sau fără decor.

Care sînt concluziile la care a ajuns învățatul francez prin sistematizarea pe care a încercat-o? Rezultatele scontate sînt minimalizate de faptul că ceramica de la Massalia, atît cea de import, cît și cea presupusă locală, nu a putut fi studiată în funcție de poziția ei în strat. Dacă pentru ceramica artistică o datare este posibilă prin tipologie, pentru ceramica comună, fie de import, fie locală, singur criteriul tipologic este insuficient, întrucît persistența anumitor forme de vase și decor se observă pentru perioade de timp foarte largi. Villard

le studiu. În arhipelagul grecesc Thasos este de asemenea un centru căruia se subscrie o bogată producție locală [9], iar în nordul Mării Negre o activitate locală în producția de ceramică a fost recunoscută la Olbia [10], Panticapaion [11], Nymphaion [12], Hermonassa, Tyritaki și Phanagoria [13].

însuși recunoaște că pentru ceramica comună de import de la Massalia nu există o posibilitate de încadrare mai strînsă decît între două date: data de întemeiere a Massaliei, la începutul secolului al VI-lea î.e.n., și data de 535, cînd în urma căderii Phoceii și a bătăliei de la Alalia și datorită blocadei exercitate de etrusci și de cartaginezi, Massalia rămîne izolată și deci importurile grecești orientale aproape dispar. O precizare cronologică mai strînsă este deci, în cazul ceramicii comune de la Massalia, imposibilă. Dar dificultatea de a obține concluzii cronologice concrete nu este numai aceasta. Pornind de la ideea că producția locală massaliotă a trebuit să se dezvolte ca o consecință firească a încetării importurilor grecești orientale, Villard consideră data de 535 ca un *terminus postquem* pentru producția ceramicii de uz curent de la Massalia. Dar nu trebuie să pierdem din vedere faptul că pentru a imita atît de strîns formele și decorul ceramicii comune de import era neapărat necesar ca acestea să fie cunoscute și după 535. Și atunci, ori presupunem o continuare a importurilor grecești orientale și în ultimele două treimi ale secolului al VI lea î.e.n., ori admitem începutul activității olărești locale mai devreme de cît s-a crezut. Dar aceasta nu este încă totul. Discriminarea pe argile poate constitui oare un criteriu sigur de determinare a unei producții locale? Principiul că vasele a căror argilă se deosebește de argilele cunoscute lumii grecești sînt locale ar putea fi socotit valabil dacă: 1) s-ar putea cunoaște, atît la argilele de import, cît și la cele presupuse locale, caracteristicile și înainte de ardere și 2) dacă s-ar putea avea evidența exhaustivă a depozitelor de argilă grecești. Dar, deocamdată, situația de la Massalia este aceasta: se constată existența unor grupe ceramice din argile „mai speciale", grupe foarte asemănătoare de altfel, ca forme și decor, cu alte grupe socotite de import. Datarea probabilă a acestora, întinsă pe o perioadă nedeterminată, care ar începe după 535, este întărită prin faptul că s-au descoperit și resturile unui cuptor pentru ceramică, într-un complex din secolul al V-lea î.e.n. Dar nu este de loc convingător că acest cuptor poate oferi un *terminus antequem*.

[8] Rezultatele cercetărilor din marea colonie siciliană au confirmat, pare-se, existența unei ceramici arhaice ornamentate, de fabricație siciliotă, analizată într-un amplu capitol (p. 139—199) din lucrarea *Megara Hyblaea* (Paris, 1964) avînd ca autori pe G. Vallet și Fr. Villard. Masa ceramicii locale de acolo, a cărei discriminare de ceramica „veritabilă grecească" s-a făcut, inițial, pe criterii stilistice, se împarte, la rîndul ei, în patru grupe mai mici, A-D, pe baza diferențelor de tehnică, autorii înțelegînd prin tehnică „întrebuințarea argilelor de calitate diferită", iar prin calitate „aspectul argilei, natura degresantului, aspectul suprafeței vasului și aspectul picturii". Trebuie să arătăm însă dintru început că și în cazul ceramicii de la Megara Hyblaea, autorii operează tot cu ajutorul tipologiei, fixarea cronologică a tipurilor stabilite rămînînd mai departe nerezolvată, întrucît „împrejurările în care s-au făcut descoperirile nu aduc decît indicații foarte vagi pentru datarea ceramicii locale" (p. 141). Și dacă în cazul Massaliei, dezvoltarea ceramicii locale era explicată ca o consecință a strangulării importurilor grecești orientale, la Megara Hyblaea se constată în cadrul ceramicii comune fabricarea numai a anumitor forme, care nu se întîlnesc în ceramica de import. Cu alte cuvinte, formele locale completează repertoriul ceramic de import (p. 182). Și dacă este așa, această situație nuanțează caracterul comerțului colonial.

[9] Lilly Ghali-Kahil, *La céramique grecque*, *Études Thasiennes*, VII, Paris, 1960, p. 51—72. La Thasos, unde de altfel ca și la Massalia și la Megara Hyblaea nu au existat condiții de observații stratigrafice (p. 51), s-a pornit de la considerații stilistice, care au îndreptățit alcătuirea unui grup aparte, „local", cu vasele confecționate „dintr-o argilă portocalie, mai mult sau mai puțin roșie, mai mult sau mai puțin chamois, pare-se totdeauna micasată, adesea impură și cu un conținut slab de nisip" (p. 52). Această producție locală imită, încă din a doua jumătate a secolului al VII-lea, produsele insulare de așa manieră, încît adesea „o discriminare între local, insular sau ionian devine specioasă" (*ibidem*).

[10] V. F. Gaidukevici, *Античные города*, I, Moscova, 1955, p. 41. Se constată la Olbia o producție ceramică locală, datată spre sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n., producție care reproduce formele grecești de import. Are loc deci o suprapunere a repertoriului local peste repertoriul importat, și nu o completare a acestuia.

[11] I. T. Kruglikova, *MIA*, 33, 1954, p. 4.

[12] V. F. Gaidukevici, *op. cit.*, p. 102, n. 1. S-au descoperit, de altfel, la Nymphaeum și cuptoarele respective.

[13] V. D. Blavatski, *MIA*, 33, 1954, p. 28—30.

Scurta prezentare a situaţiei ceramicii de uz curent, folosită în coloniile greceşti, a avut ca scop să construiască cadrul pentru ceramica comună descoperită în stratul arhaic de la Histria.

Din *nivelul arhaic I histrian* datat între ultimele decenii ale secolului VII î. e. n. şi secolul VI foarte timpuriu, s-a recoltat următorul material ceramic :

1. Ceramică „rhodiană" A şi înrudită, databilă în ultimul sfert al secolului VII.
2. Ceramică „rhodiană" B şi înrudită, de lux şi curentă, databilă în secolul VI timpuriu.
3. Ceramică de Chios, de lux şi curentă.
4. Ceramică de uz curent, cenuşie.
5. Ceramică de uz curent, cu decor de benzi sau fără decor.
6. Ceramică autohtonă, lucrată cu mîna.

Cu excepţia ceramicii cenuşii şi a ceramicii autohtone, pe care nu le discutăm în acest articol, toată masa ceramică din nivel, de lux sau comună, se repartizează la patru grupe de argile : I, grupa argilelor gălbui-albicioase ; II, grupa argilelor roze, cu nuanţări spre cărămiziu, gălbui, cenuşiu sau cafeniu ; III, grupa argilelor de acelaşi aspect cu cele din grupa precedentă, dar cu miezul cenuşiu-negricios, din cauza arderii necomplete ; IV, grupa argilelor cafenii.

Este posibil ca grupele II şi III să constituie pînă la urmă o singură mare grupă, dar pînă la o determinare definitivă ne-am oprit la această sistematizare, care corespunde de altfel acelei din *Vases archaïques* [14].

Frecvenţa acestor grupe de argile în nivelul arhaic 1 este următoarea : în primul rînd grupa II, apoi grupa III şi, cea mai puţin frecventă, grupa I.

Cît priveşte formele de vase întîlnite în primul nivel arhaic histrian, acestea sînt :

1. Amfore cu angobă sau fără angobă, cu decor de benzi negre sau roşii, uneori cu o linie circulară pe gît în relief sau imprimată, alteori fără nici un fel de decor.
2. Hydrii (cu probabilitate), cu acelaşi decor ca mai sus.
3. Oinochoai, cu angobă sau fără angobă şi decor de benzi negre sau roşii.
4. Olpai, fără angobă, cu decor de benzi negre sau roşii.
5. Stamnos (cu probabilitate).
6. Oale.
7. Străchini, cu angobă sau fără angobă, cu acelaşi decor de benzi.
8. Farfurii, cu angobă sau fără angobă, cu acelaşi decor.
9. Cupe fără angobă, cu decor de Firniss dispus fie în suprafaţă, fie în benzi sau dungi circulare.

Următoarele forme de vase sînt lucrate din argilă din grupa I : amfore cu angobă cafenie şi decor de benzi albe, înguste, ondulate [15]. Aceste fragmente stau foarte aproape de unele exemplare descrise în *Vases archaïques* [16] şi considerate ca ioniene, din centre nedeterminate. Faptul că şi la Massalia s-au descoperit două fragmente de

[14] P. 26–30.
[15] *Histria*, II, *Catalog ceramic*, nr. 528, 540, 568.
[16] Fig. 122–123.

oinochoai, din aceeaşi argilă şi în aceeaşi tehnică de decor [17], şi că argila respectivă este constatată şi la unele exemplare de la Megara Hyblaea [18], ne îndreptăţeşte să credem că afirmaţia din *Vases archaïques* este justă şi considerăm fragmentele histriene ca aparţinînd unei categorii de import, fără posibilitatea de a determina însă deocamdată centrul de producţie. Din acelaşi fel de argilă au mai apărut în nivelul arhaic I de la Histria fragmente dintr-o oinochoe [19], apoi fragmente de olpai [20] şi de străchini de dimensiuni mici [21]. Un fragment de olpe poate fi apropiat de grupa din argilă albicioasă de la Massalia, grupă care la rîndul ei îşi găseşte analogii în ceramica arhaică de la Byzanţ şi al cărei centru de producţie trebuie căutat în regiunea de nord-vest a Asiei Mici [22]. Credem că această repartizare este justă, judecînd după un fragment de amforă descoperit la Histria, din aceeaşi argilă, dar cu decor artistic, considerată ca provenind din Eolia [23].

Cît priveşte străchinile din aceeaşi argilă, cu conţinut variabil de mică şi concreţiuni, ele mărturisesc tocmai prin această varietate tehnici diferite, raportate la mai multe ateliere.

Problema vaselor din grupa de argile II este mai complicată. În primul rînd grupa noastră II este mai cuprinzătoare decît cea din *Vases archaïques*, la care erau trecute doar cîteva fragmente de oinochoai [24]. În grupa noastră II argila roză poate fi nuanţată, după cum am spus, spre gălbui, cărămiziu, cenuşiu sau cafeniu. Din această argilă sînt lucrate unele produse de lux „rhodian" A şi B, precum şi unele categorii înrudite, ca şi unele exemplare chiote. Din ceramica curentă se repartizează la această grupă cîteva fragmente de amforă, cu angobă şi fără angobă [25], un fragment probabil de hydrie [26], fragmente de oinochoai fără angobă [27], fragmente de olpai fără angobă [28], fragmente de străchini, de farfurii şi de cupe [29]. Este grupa cea mai cuprinzătoare.

Amforele din această grupă se deosebesc de cele recunoscute ca chiote, întrucît profilul lor este diferit, iar benzile, subţiri, sînt ondulate [30]. Grupa aceasta de amfore este restrînsă şi fără posibilităţi de analogii, cel puţin deocamdată. La fel de rare sînt şi fragmentele presupuse de hydrii. Unul din aceste fragmente, fără angobă, cu o bandă circulară la baza gîtului şi cu alta ondulată pe toartă [31], poate fi comparat cu un exemplar din *Vases archaïques* [32], acolo argila avînd însă contingenţe cu aceea din grupa

---

[17] F. Villard, *Marseille*, p. 47.

[18] F. Villard et G. Vallet, *Mégara Hyblaea*, V. *Lampes du VIe siècle et chronologie des coupes ioniennes. Mélanges d'archéologie et d'histoire*, LXVII, 1955, p. 10, n. 8.

[19] *Histria* II, *Catalog ceramic*, nr. 578.

[20] *Ibidem*, nr. 633.

[21] *Ibidem*, nr. 665–666.

[22] Villard, *Marseille*, p. 40.

[23] *Histria*, II, *Catalog ceramic*, nr. 436. Determinarea a fost făcută de prof. R. M. Cook.

[24] *Vases archaïques* p. 27.

[25] *Histria*, II, *Catalog ceramic*, nr. 517, 531.

[26] *Ibidem*, nr. 572.

[27] *Ibidem*, nr. 604, 607, 608, 611, 612.

[28] *Ibidem*, nr. 618, 619, 621, 624, 630.

[29] *Ibidem*, nr. 670, 679, 682, 683, 702, 703, 714, 717, 722.

[30] *Ibidem*, nr. 517.

[31] *Ibidem*, nr. 572.

[32] Fig. 118. Exemplarul respectiv, prin comparaţie cu piese din Ephes, este considerat de M. Lambrino ca „ionian de influenţă lydiană" (p. 169).

noastră III. Cele mai numeroase din grupa argilelor II sînt fragmentele de olpai, constatate de altminteri și în săpăturile vechi [33].

La Massalia aceste vase mici sînt considerate în parte ca importuri grecești-orientale, folosindu-se ca analogie și exemplarele publicate în *Vases archaïques* și *Histria* I [34]. Identitatea de argile și de decor aolpaielor descoperite de noi cu cele din *Vases archaïques* ne îndeamnă să considerăm și această categorie de vase ca produse provenite din import. Aceeași afirmație o putem face și cu privire la străchinile, farfuriile și cupele din argilă roză cu decor de benzi, foarte asemănătoare cu unele piese publicate în *Vases archaïques* [35] și apropiate de unele serii de la Massalia, din aceeași grupă considerată ca provenind din nord-vestul Asiei Mici [36]. Identitatea care există între argilele acestor vase și argilele unor produse „rhodiene" ne îndeamnă însă să extindem aria de import a ceramicii comune din grupa de argile II pînă înspre partea de sud-vest a lumii grecești-orientale.

Grupa III, aceea a argilelor roze cu miezul cenușiu, nuanțate la fel ca în grupa precedentă, este în minoritate în nivelul arhaic I. În categoriile ceramice cunoscute nu apare această argilă, cu excepția unui singur fragment de oinochoe, apropiată ca decor de stilul „rhodian" [37]. Nu putem, în stadiul actual al cercetărilor, nici confirma, nici infirma părerea că ceramica roză cu miezul cenușiu (grupa argilelor cenușii din *Vases archaïques*) ar fi de proveniență rhodiană [38]. Cert este însă că produsele „rhodiene" descoperite de noi se încadrează aproape în totalitate în grupa II. Așadar, grupa III, după cum reiese din descoperirile recente, cuprinde numai ceramică de uz curent, și aceasta puțină, dar dacă adăugăm și rezultatele cercetărilor vechi, atunci trebuie să includem în această grupă și unele exemplare „rhodiene", descoperite pînă în 1942 [39].

Următorul repertoriu de forme, aparținînd grupei de argile III, a fost constatat la ceramica comună din nivelul arhaic I : Cîteva fragmente de amfore cu angobă sau fără angobă, cu decor negru sau roșu, cu linii circulare în relief sau imprimate pe gît, sau fără nici un decor [40]; un fragment de oinochoe cu angobă și decor negru [41] sau roșu, un fragment, probabil de stamnos [42], și un fragment de strachină de dimensiuni mici [43]. Dintre acestea, amforele își găsesc corespondențe pentru argilă și decor la grupa *„înrudită cu rhodianul"* din *Vases archaïques* [44], cu mențiunea, în plus, că exemplare asemănătoare au fost descoperite și la Daphnai și Olbia [45], iar în ultimul timp și la Viktorovka [46], așezare greco-indi-

---

[33] *Vases archaïques*, p. 164–169. Unele exemplare au fost considerate, de către autoare, ca provenind din Rhodos, Milet sau ancorate stilurilor Naucratis [Chios] și Fikellura (p. 165).
[34] F. Villard, *Marseille*, p. 48, n. 4.
[35] *Vases archaïques*, p. 178–205.
[36] Villard, *Marseille*, p. 47 și n. 7.
[37] *Histria*, II, *Catalog ceramic*, nr. 594.
[38] *Vases archaïques*, p. 28.
[39] *Ibidem*, fig. 105–111 (eventual și 112).
[40] *Histria*, II, *Catalog ceramic*, nr. 516, 533, 571.
[41] *Ibidem*, nr. 594.
[42] *Ibidem*, nr. 638.
[43] *Ibidem*, nr. 662.
[44] Fig. 102.
[45] *Ibidem*, p. 149.
[46] S. I. Kapoșina, *MIA*, 50, 1956, p. 245, fig. 20/1–2.

genă din limanul Bugului. În sfîrşit din grupa IV, argila cafenie, trebuie să menţionăm un fragment de amforă[47] şi unul de oală de bucătărie[48]. Fără a putea dovedi că şi acest modest exemplar ar fi un produs de import, ţinem să menţionăm că piese identice ca argilă şi formă se întîlnesc pretutindeni în lumea grecească.

Sintetizînd acum rezultatele cercetărilor asupra ceramicii de uz curent din nivelul arhaic I histrian, avem de spus următoarele :

1. Ceramica de uz comun apare, după cum e şi firesc, încă în primul nivel de viaţă al coloniei.

2. Unele produse de uz comun pot fi ancorate la categoriile cunoscute. Restul poate fi repartizat, prin comparaţie cu produse similare din alte aşezări coloniale, fie regiunii de nord-vest a Asiei Mici, fie ariei de sud-vest a lumii greceşti-orientale, de unde provin, îndeosebi, produsele „rhodiene".

3. Vasele de uz curent nu copiază formele ceramicii de lux, ci completează repertoriul general al formelor.

4. Repertoriul ceramicii de uz curent este în nivelul arhaic I destul de restrîns, iar în cadrul fiecărei forme exemplarele sînt reduse ca număr.

Nivelul arhaic II. Din acest nivel, databil între începutul secolului VI şi circa 570—560 î.e.n., s-a obţinut următorul material ceramic :

1. Ceramică „rhodiană" A, în foarte mică măsură.
2. Ceramică „rhodiană" B, în foarte mare măsură.
3. Ceramică de Chios, de lux şi curentă.
4. Ceramică corinthiană, faza mijlocie a stilului.
5. Ceramică attică cu figuri negre.
6. Ceramică de uz curent, cenuşie.
7. Ceramică de uz curent, cu decor de benzi sau fără decor.
8. Ceramică autohtonă, aceleaşi tipuri ca în nivelul precedent.

Lăsînd la o parte categoriile corinthian şi attic, ale căror centre de provenienţă şi argile sînt prea bine cunoscute, precum şi categoriile cenuşie şi autohtonă, remarcăm că şi în acest nivel argilele grupei I (argilele albicioase) continuă să fie atît de slab reprezentate ca şi în nivelul precedent, numai prin cîte un fragment de amforă [49] şi unul de strachină [50]. Tehnica fragmentului de amforă, cu angoba de culoarea argilei, nu poate fi apropiată de aceea a fragmentelor din aceeaşi argilă din nivelul arhaic I, care au o angobă cafenie şi benzi ondulate, albe [51]. Am înclina să apropiem fragmentul din nivelul II de amforele de Chios, dar cu rezerve, întrucît argila acestora este aproape în toate cazurile roză sau roză-cenuşie. Cît priveşte fragmentul de strachină citat, nu i-am găsit, pînă acum, nici o posibilitate de comparare.

Ca şi în nivelul precedent, grupa II, a argilelor roze felurit nuanţate, este cea mai cuprinzătoare, înglobînd o parte din amforele cu angobă şi fără angobă[52], o parte din oinochoai cu angobă, şi toate cele fără

[47] *Histria*, II *Catalog ceramic*, nr. 538.
[48] *Ibidem*, nr. 653.
[49] *Ibidem*, nr. 534.
[50] *Ibidem*, nr. 659.
[51] Vezi, *supra*, n. 25.
[52] *Histria*, II, *Catalog ceramic*, nr. 518, 519, 520, 532, 536, 541, 543, 549, 551, 558, 563.

angobă [53], toate olpaiele din nivel [54], un fragment de crater [55], unul de oală [56], străchini, farfurii şi cupe [57], precum şi un fragment de aryballos [58]. Unele dintre amfore par a continua tehnica celor din nivelul anterior. Acesta este cazul pentru cîteva amfore din argilă roză spre cărămiziu [59], sau roză-cenuşiu cu angobă [60], sau din argilă roză simplă, fără angobă [61]. Acelaşi lucru se poate afirma şi despre oinochoaile din argilă roză, tot fără angobă [62]. Aproape toate exemplarele care apar în nivelul II îşi găsesc corespondenţe fie în argilele, fie în decorul oinochoailor publicate în *Vases archaïques*, în capitolul „*înrudit cu rhodianul*" [63]. Chiar dacă ezităm încă să le ancorăm acestei categorii, înclinăm să le îndreptăm tot spre lumea grecească-orientală, poate spre aria de sud-vest a acesteia, de unde provin cele mai multe vase cu argilă asemănătoare (inclusiv cele „rhodiene").

În ceea ce priveşte olpaiele, ele continuînd formele şi tehnica celor din nivelul I [64], nu mai avem nimic de adăugat la consideraţiile expuse deja. Fragmentul de aryballos dintr-o argilă roz-gălbuie [65] este o raritate în repertoriul grecesc-oriental, dar totuşi o comparaţie cu un exemplar descoperit la Massalia ne este posibilă [66]. Pentru a încheia situaţia ceramicii curente din nivelul arhaic II, ţinem să amintim că străchinile, farfuriile şi cupele din argila roză se dezvoltă pe aceleaşi principii, ca cele din nivelul anterior [67].

Grupa a treia, aceea a argilelor roze cu miezul cenuşiu, este mai bine reprezentată ca în nivelul I, dar numai pentru categoria amforelor [68], care continuă formele şi tehnica celor din nivelul I. În afară de amfore, foarte puţine fragmente de alte vase din această argilă au fost găsite în nivelul II, ca de exemplu un fragment de crater cu decor roşu [69], formă destul de rară în repertoriul grecesc-oriental, dar totuşi prezentă şi la Massalia [70], apoi un fragment de strachină [71] care poate fi apropiat de un exemplar din *Vases archaïques* [72], exemplar care face parte dintr-o grupă ce-şi găseşte pentru majoritatea cazurilor corespondenţe la Massalia [73]

[53] *Ibidem*, nr. 574, 577, 579, 583, 586, 595, 596, 598, 606, 613, 614, 615, 616.
[54] *Ibidem*, nr. 617, 620, 625, 626–628, 632.
[55] *Ibidem*, nr. 641.
[56] *Ibidem*, nr. 652.
[57] *Ibidem*, nr. 655, 656, 667, 673, 684, 693, 695, 696, 698, 699, 704, 705, 707, 716, 718, 719, 720, 724, 726.
[58] *Ibidem*, nr. 636.
[59] *Ex. gr.*, *ibidem*, nr. 531.
[60] *Ex. gr.*, *ibidem*, nr. 535.
[61] *Ex. gr. ibidem*, nr. 537.
[62] *Ex. gr.*, *ibidem*, nr. 613, 615, 616.
[63] P. 151–163.
[64] Vezi *supra*, n. 33.
[65] Vezi *supra*, n. 57.
[66] Villard, *Marseille*, p. 47 şi n. 3.
[67] Vezi *supra*, n. 35.
[68] *Histria*, II, *Catalog ceramic*, nr. 524, 525, 526, 527, 539, 542, 544, 560, 565, 566.
[69] *Ibidem*, nr. 643.
[70] Villard, *Marseille*, p. 48.
[71] *Histria*, II, *Catalog ceramic*, nr. 671.
[72] Fig. 135.
[73] Villard, *Marseille*, p. 47.

şi la Samos [74], şi în sfîrşit un fragment de farfurie [75]. Grupa IV, argila cafenie, este reprezentată prin oale de bucătărie de aceeaşi formă ca în nivelul precedent [76].

Aceasta este situaţia ceramicii comune din nivelul arhaic II. Sintetizînd rezultatele observaţiilor noastre avem de spus următoarele:

1. Repertoriul formelor de vase de uz curent din nivelul arhaic II este îmbogăţit cu două forme noi, aryballos şi crater. Numărul de exemplare aparţinînd aceleiaşi forme de vas este crescut faţă de acela din nivelul arhaic I. Aceasta înseamnă că producţia ceramică sporeşte în cadrul repertoriului existent, lucru explicabil prin densitatea sporită a populaţiei.

2. Vasele din grupa argilelor I continuă, ca şi în primul nivel, să fie în minoritate.

3. Ancorarea la grupa „rhodiană" este posibilă pentru cele mai multe vase de uz curent din grupa argilelor II, situaţie constatată şi la majoritatea vaselor din nivelul arhaic I.

4. Repertoriul formelor de vase din ceramica curentă completează pe acela al ceramicii de lux.

Nivelul arhaic III. Următorul material ceramic a fost constatat ca circulînd în acest nivel, databil între circa 560 (550)-circa 510 î.e.n.:

1. Ceramică „rhodiană" B.
2. Ceramică grecească-orientală, înrudită cu bolurile „rhodiene".
3. Ceramică de Chios, de lux şi curentă.
4. Ceramică Fikellura.
5. Ceramică clazomeniană.
6. Ceramică corinthiană, faza tîrzie a stilului.
7. Ceramică attică cu figuri negre.
8. Ceramică de uz curent, cenuşie.
9. Ceramică de uz curent, cu decor de benzi sau fără decor.
10. Ceramică autohtonă.

Orientînd cercetarea noastră asupra materialului ceramic din nivelul arhaic III pe criteriile deja arătate cu ocazia expunerii situaţiei acestui material din nivelele I şi II, constatăm şi de data aceasta slaba reprezentare a argilelor albicioase din grupa I. Semnificativ apare faptul că îşi reiau circulaţia în acest nivel amforele cu angobă cafenie şi decor de benzi albe [77], constatate în nivelul arhaic I [78], precum şi cele cu linii circulare în relief sau adîncite, pe gît [79]. În rest, nu a mai apărut din această argilă decît un fragment de strachină [80]. Grupa a doua, aceea a argilelor roze, este destul de bine reprezentată prin amfore [81], dintre care unele continuă tipurile din nivelurile anterioare [82]. Cele mai multe oinochoai sînt de asemenea făcute din această argilă [83], pentru care am găsit corespondenţe atît la grupul numit în *Vases archaïques* „*înrudit cu*

74 W. Technau, *Griechische Keramik im samischen Heraion*, în *Athen Mitt.*, LIV, 1929, fig. 26, 1—4 (apud *Vases Archaïques*, p. 181, n. 2).
75 *Histria* II, *Catalog ceramic*, nr. 694.
76 *Ibidem*, nr. 651. Vezi *supra*, n. 48.
77 *Ibidem*, nr. 529, 530.
78 Vezi *supra*, n. 15.
79 *Ex. gr.*, *Histria*, II, *Catalog ceramic*, nr. 554.
80 *Ibidem*, nr. 658.
81 *Ibidem*, nr. 522, 523, 535, 537, 555, 557, 562.
82 Vezi *supra*, n. 30 şi 51.
83 *Ibidem*, nr. 575, 576, 580, 589, 590, 591, 592, 593, 599, 602, 605.

rhodianul"[84], cît și corespondențe de decor la unele exemplare din așezarea greco-băștinașă din limanul Bugului, deja citată, Viktorovka, exemplare orientate spre Samos [85]. Alte cîteva fragmente de oinochoai [86] pot fi apropiate de grupa specială de la Massalia, considerată ca aparținînd unei „tehnici rare în Ionia" [87]. Micile vase numite olpai sînt rare în acest nivel și cele cîteva fragmente descoperite [88] sînt asemănătoare celor din nivelurile I și II [89]. Același lucru îl putem afirma și despre fragmentele de străchini [90], cu caracteristici identice celor din nivelurile anterioare și cu corespondențe la cele publicate deja în *Vases archaïques* [91].

Pentru grupa argilelor cu miezul cenușiu (grupa III) avem de spus că se întîlnește la unele amfore [92] și străchini [93] cu același profil și decor ca al acelora din grupa II. Tot în grupa III este încadrabil și un fragment de oinochoe [94] și unul de askos [95], descoperite în acest nivel. Menționăm cu acest prilej raritatea acestei din urmă forme de vas la Histria, unde nu s-a mai găsit decît un singur exemplar [96], considerat ca „rhodian" [97].

O noutate este adusă de grupa argilelor IV (argilele cafenii), din care în nivelurile I și II nu găsisem decît un fragment de amforă și trei fragmente de oale de bucătărie. În nivelul III întîlnim aceeași categorie de oale [98] și un fragment de olpe [99].

Situația ceramicii de uz curent în nivelul arhaic III histrian este deci următoarea :

1. Repertoriul ceramic din acest nivel, cu excepția askosului, este același ca în nivelul precedent.

2. Cantitativ constatăm în a doua jumătate a secolului al VI-lea o producție de uz curent crescută. Unele forme sînt însă mai puțin folosite, ca de exemplu olpaiele.

3. Aproape toate vasele merg pe formele, tehnica și decorul constatat la vasele din nivelurile anterioare.

4. Grupa de argile II, cea mai frecvent întîlnită, ne orientează tot spre aria „rhodiană", din sud-vestul lumii grecești-orientale.

Conjugînd acum rezultatele obținute prin cercetarea ceramicii de uz curent în toate cele trei niveluri arhaice de la Histria, credem că putem avansa următoarele concluzii de ordin general :

---

[84] Vezi, *supra*, n. 62.
[85] Vezi *supra*, n. 46. Argila la acele exemplare se încadrează în grupa III.
[86] *Histria*, II, *Catalog ceramic*, în special nr. 593.
[87] Villard, *Marseille*, p. 47 și n. 8.
[88] *Histria*, II *Catalog ceramic*, nr. 622, 623.
[89] Vezi *supra*, n. 33 și 63.
[90] *Histria*, II, *Catalog ceramic*, nr. 654, 660, 664, 669, 674, 675, 678, 686, 687, 688, 706, 709, 710, 711, 712, 723.
[91] Vezi *supra*, n. 35 și 66.
[92] *Histria* II, *Catalog ceramic*, nr. 521, 527, 545, 546, 547, 552, 553, 561, 564.
[93] *Ibidem*, nr. 657, 672, 676.
[94] *Ibidem*, nr. 588.
[95] *Ibidem*, nr. 637.
[96] *Vases archaïques*, fig. 129.
[97] W. Schiering, *Werkstätten orientalisierender Keramik auf Rhodos*, Berlin, 1957, p. 27, n. 180.
[98] *Histria*, II, *Catalog ceramic*, nr. 649, 650.
[99] *Ibidem*, nr. 629.

1) Pînă la descoperirea unui indiciu de ordin material, care să mărturisească despre o producție ceramică locală la Histria, în epoca arhaică[100], considerăm că masa ceramicii de uz curent, care a circulat în această colonie milesiană între sfîrșitul secolului al VII-lea și sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n., provine din import.

2) Considerațiile noastre se bazează pe faptul că această ceramică își găsește corespondențe de argile, forme și decor atît în ceramica curentă din alte așezări coloniale, cît și în argilele unor categorii ceramice de lux cunoscute.

3) Centrele din care provin categoriile examinate de noi ne sînt încă necunoscute. În stadiul actual al cunoștințelor noastre, credem că deocamdată nu se poate opera decît cu „arii de proveniență", cu acele κοινή, în care se încadrează ceramica „rhodiană" și ceramica Fikellura. Una din aceste κοινή pare a fi cea din nord-vestul Asiei Mici (grupa de argile I) și altă κοινή în partea de sud-vest, avînd în vedere contingențele cu „rhodianul" (grupele argilelor II și III). Nelocalizabilă rămîne deocamdată grupa IV a argilelor cafenii-negricioase. Pe baza acestor constatări credem că trebuie să se renunțe la termenul de „ceramică ioniană", folosit cu o nuanță de etnizare [101], și să se folosească termenul mai cuprinzător, care este acela de „ceramica grecească orientală". O dovadă în favoarea acestei afirmații o constituie faptul că aspectul, ca să spunem așa, exterior al vasului, precum și sintaxa ornamentală sînt aceleași la formele de vase din argile diferite : de exemplu un același tip de amforă poate aparține la toate grupele de argile, dar maniera decorului rămîne unitară.

4) Considerăm că o cartare a argilelor, atît a celor din centrele lumii grecești, cît și a celor din colonii, ar fi o lucrare cît se poate de utilă. Acesta este, de altfel, un vechi desiderat [102].

5) Aria de sud-vest a lumii grecești-orientale pare a constitui sursa cea mai însemnată de import.

6) Dacă unele stațiuni, ca de exemplu Megara Hyblaea și Massalia, ne-au confirmat tipologia unor exemplare descoperite la Histria, în schimb exemplarele de la Histria, prin poziția lor în stratul arhaic, pot oferi vaselor din cele două colonii occidentale, precum și celor din alte stațiuni, puncte de reper cronologice. Acesta ar constitui aportul Histriei la problema unei părți din ceramica comună care a circulat în lumea grecească în epoca arhaică. Dar problema rămîne să fie definitiv rezolvată, cînd prospecțiunile regionale vor veni cu date asupra argilelor și cînd pe aceste argile se vor încerca diferite moduri de ardere. Unele investigații fizico-chimice par să ducă la rezultate încununate de succes [103].

---

[100] Problema atelierelor ceramice locale la Histria în secolul al VI-lea î.e.n. este expusă în *Histria*, II, p. 56.

[101] Termen repetat întîlnit în *Vases archaïques*.

[102] Expus, *ibidem*, p. 352.

[103] Unele rezultate sînt expuse de către L. Kociszewski, J. Kruppé, în studiul *A method of physico-chemical investigation prompting the study of technology in the history of pottery production*, *Archaeologia Polona*, VI, 1964, p. 161—184.

À PROPOS DE LA CIRCULATION DE CERTAINES CATÉGORIES CÉRAMIQUES COURANTES DE LA PÉRIODE ARCHAÏQUE, DÉCOUVERTES À HISTRIA

RÉSUMÉ

Les fouilles archéologiques effectuées à Histria entre 1914 et 1942 et depuis 1949, ont mis au jour dans la couche archaïque du site, datée de la fin du VIIe siècle — fin du VIe siècle av.n.è., des groupes céramiques, dont quelques-uns ont pu être repartis avec précision aux divers centres de production de la Grèce Orientale et Continentale.

Certains groupes céramiques d'usage courant restent toutefois en dehors des possibilités de détermination. Par la comparaison des argiles et éventuellement des formes et du décor avec des exemplaires céramiques découverts dans d'autres sites archaïques, on arrive dans le présent article, à la conclusion que cette céramique, encore non déterminée, est également importée.

UN NOU FRAGMENT DE DECRET HISTRIAN

DE

IORGU STOIAN

Cu ocazia lucrărilor de curăţire, obişnuite, în fiecare nouă campanie arheologică histriană, la toate vechile descoperiri, s-a găsit, în vara anului 1963, într-una din încăperile complexului de la nord de Domus 1, căzut, fără îndoială, din vreun zid, în care fusese reîntrebuinţat ca material de construcţie, un mic fragment de marmură, avînd gravată, pe una din feţe, partea din stînga a sfîrşitului unui decret onorific (fig. 1 şi 2).

Vătămat, în proporţii inegale, pe toate laturile, dar mai ales în dreapta şi în partea superioară, el are înălţimea de 0,23 m, lăţimea de 0,165 m, iar grosimea de 0,07 m. Înălţimea literelor, destul de îngrijit gravate, este de 0,08—0,10 m. Cu toate acestea, restituirea documentului şi deci şi interpretarea lui nu sînt tocmai uşoare, din cauză că, pe cît ne putem da seama, partea păstrată a celor 12 rînduri conservate nu reprezintă, în cel mai fericit caz, cu mult mai mult de 1/4 din textul iniţial. Fără a mai vorbi de faptul că, chiar şi aşa, ele nu sînt decît sfîrşitul decretului, fiind adică lipsiţi de datele foarte importante pe care ni le-ar fi furnizat, în special pentru determinarea caracterului său, preambulul şi considerentele. Este unul din motivele care ne-au făcut să întîrziem, pînă acum, editarea acestui totuşi interesant document, indiferent oarecum de soluţiile la care ne vom opri în interpretarea lui.

Dar să nu anticipăm şi să vedem mai întîi textul, care, deşi cu multă aproximaţie în ceea ce priveşte o formulă sau alta, dar nu şi în privinţa sensului, ni se pare că ar putea fi, pe baza a numeroase analogii, chiar histriene, restituit după cum urmează :

[.....δεδόχθαι....................ἐπηινῆ—]
σθαι [*e. g.* ἐπὶ τούτοις...... καὶ στεφανοῦσθαι δ'αὐτὸν
χρυσῶι σ[τεφάνωι *e.g.* εὐνοίας ἕνεκεν καὶ φιλο-
τιμίας καὶ εὐ[εργεσίας τῆς εἰς........στῆσαι δ'-
αὐτοῦ καὶ εἰκόν[α χαλκῆν ἐν *e.g.* τῶι γυμνασίωι ὅπου
ἂν αὐτῶι φαίνητ[αι ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ φιλοτιμότε-
ροι γίνωνται πρὸ[ς.......................
τὸ δὲ ψήφισμα [τοῦτο ἀναγραφῆναι *e.g.* ὑπὸ τῶν ἀρχόντων
εἰς τελαμῶνα [λευκοῦ λίθου καὶ σταθῆναι αὐτὸν ἐν
τῶι γυμνασίωι *e.g.* τ[ὴν δ' ἐπιμέλειαν ποιήσασθαι τῆς
ἀναγορεύσεω[ς τοῦ στεφάνου..................
τὸν καθ' ἔτος α[ἱρούμενον................ τὸν
ἐπίσκοπον.

În afară de consideraţiile generale de mai sus, lectura propusă comportă puţine observaţii. Dintre care una totuşi capitală, de ea depinzînd

S C I V, tomul 18, nr. 2, p. 235—242, Bucureşti, 1967.

oarecum caracterul documentului și deci, în mare măsură, după cum vom vedea, interpretarea lui. Este vorba de rîndul 1 al lecturii noastre, unde este de citit, fără îndoială, cunoscuta formulă de tranziție a oricărui decret grec.

Așa cum se poate vedea, am ezitat însă a completa mai mult decît prima parte a formulei (δεδόχθαι), fără a preciza, deocamdată cel puțin, corpul deliberativ despre care ar putea fi vorba, adică, de obicei, βουλῆι καὶ δήμωι sau numai δήμωι, după cum ne-am afla în fața unui decret probouleumatic sau simplu numai al adunării poporului.

Aceasta evident în cazul decretelor de stat, ceea ce tocmai în speță nu este de loc sigur. Totul depinde, în definitiv — după părerea noastră — în lipsa altor elemente mai concludente, de sensul și rostul cuvîntului ἐπίσκοπος, pe care îl citim exact la sfîrșitul fragmentului de decret, care face obiectul cercetării noastre. Asupra lui va trebui deci să ne concentrăm cu deosebire atenția, cu atît mai mult cu cît, așa cum sperăm să arătăm, în orice caz, menționarea acestui cuvînt și a funcției respective — ce rămîne evident de precizat — constituie interesul major al documentului nostru.

Lucrurile nu sînt așa de simple, cum ar putea părea la prima vedere. Căci, în afară — se înțelege — de sensul său general de „supraveghetor”, care nu ne spune mare lucru în cazul nostru, cuvîntul, ce ne reține atenția, a fost folosit cu sensuri și rosturi diferite, după loc și timp [1].

Lăsăm, firește, la o parte sensul, pe care îl va căpăta cuvîntul ἐπίσκοπος, încă de la început, în ierarhia bisericească creștină, nici caracterul documentului, nici vremea sa — cel mai tîrziu, după ductul literelor, din prima jumătate a secolului I î.e.n. — neîngăduind, în nici un fel, nici măcar luarea în considerare a unei atare interpretări.

După cum, de asemenea, nu poate fi vorba aci nici de sensul și nici de funcția, pe care le-au făcut celebre — o celebritate nu întotdeauna, după cum se știe, de natură a-i face cinste — magistrații extraordinari denumiți cu acest nume (ἐπίσκοποι), cu ajutorul cărora Athena își impunea voința în vasta sa ligă, mai degrabă, măcar de la o vreme, un adevărat imperiu (ἀρχή) decît o alianță (συμμαχία), cum pretindea să o arate titulatura sa oficială (οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι)[2].

În sfîrșit, nu socotim că este cazul a zăbovi, din motive ușor de înțeles, mai mult decît pentru o mențiune asupra acelor ἐπίσκοποι militari, menționați în unele documente egiptene elenistice, se pare paralel și cu același sens ca termenul mult mai cunoscut și mai frecvent de στρατηγοί[3].

Nu același lucru se poate spune însă, măcar ca o sugestie, despre funcția deținută, tocmai cu acest nume de ἐπίσκοπος, din însărcinarea lui Pericles, de către celebrul său prieten și artist Fidias, despre care Plutarch ne informează că „el — adică Pericles — conducea totul — este vorba de marile lucrări publice inițiate de cunoscutul om de stat —, iar supraveghetorul tuturor lucrurilor era, în numele lui, Fidias, deși fiecare era în seama unor mari arhitecți și meșteri — πάντα δὲ διεῖπε καὶ πάντων ἐπίσκοπος ἦν αὐτῷ Φειδίας καὶ τοι μεγάλους ἀρχιτέκτονας ἐχόντων καὶ τεχνίτας τῶν ἔργων” [4].

[1] Cf. Liddell-Scott, *Greek-English Lexicon*, 1958, p. 652; B. Haussoullier, *DA*, II, 1, 1892, p. 698—699; Szanto, *RE*, VI, 1909, col. 199.

[2] Cf., între altele, Aristofan, *Păsările*, 1023; *IG*, I, 10, 11.

[3] Cf. G. Glotz, *Histoire grecque*, IV, 1, Paris, 1938, p. 233—238.

[4] Plutarch, *Pericles*, ed. K. Ziegler, Teubner, 1958, 13 (d. 6).

Fig, 1

Fig. 2

Sensul acesta de inspector al lucrărilor publice, funcție extraordinară la Athena, pare de altfel, în lumea greacă, chiar în stadiul actual de informare, mai general decît am fi înclinați să o credem, la prima vedere. Este adevărat că datele sînt încă sărace, sporadice, de cele mai multe ori din epocă tîrzie și, oricum, nu întotdeauna concludente.

Este, de pildă, cazul, în primul rînd, cu cîteva inscripții din Rhodos[5], unde întîlnim, de mai multe ori, această magistratură, fără a putea deslusi limpede nici numărul, nici atribuțiile titularilor ei. Astfel, în ceea ce-l privește, B. Haussoullier înclină să creadă că numărul lor ar fi fost de cinci, iar pentru atribuțiile lor același învățat se mulțumește să sublinieze că „nu știm absolut nimic despre atribuțiile acestui colegiu și nu este nici o indicație de tras din locul pe care acest colegiu îl ocupă în inscripțiile noastre, uneori după ταμίαι, alteori după ἐπιστάται și γραμματεὺς τῶν ἱεροφυλάκων"[6].

Și mai prudent și mai laconic încă se exprimă, într-o foarte scurtă notiță, Szanto[7], care se mulțumește pur și simplu cu menționarea a două inscripții rhodiene, în care se întîlnește magistratura respectivă, cu numărul titularilor ei, fără a-și pune măcar problema rostului lor.

Se înțelege că nici noi nu putem avansa, cu cunoștințele actuale, mai mult decît au făcut-o învățații amintiți. Nu ne-am putut totuși opri de a nu plasa pe acești ἐπίσκοποι din Rhodosul elenistic tîrziu în contextul ce ne reține acum atenția.

Ceva mai clar pare a se desprinde rostul magistraturii noastre într-o serie de documente — deja destul de numeroase — provenind, de data aceasta, din Syria, dar de-abia din epoca romană[8].

Primul care, după știința noastră, și-a pus această problemă a fost, fără îndoială, Waddigton, în comentariul la una din inscripțiile culese de Ph. Lebas[9], care, bazîndu-se pe mărturia lui Charisius dintr-un pasaj din *Digesta* (L, 4, 18, 7), unde se vorbește de acești magistrați ca de unii *„care se îngrijesc de pîine și de celelalte bunuri de vînzare — item episcopi, qui praesunt pani et ceteris venalibus rebus"*, îi asimilează cu agoranomii nelipsiți din nici o polis greacă. Ceea ce — așa cum observă C. Fossey[10] și, după el, W. Dittenberger[11] — nu este exclus, în epoca romană, pentru una sau alta din localitățile grecești[12]. În ceea ce privește însă Syria nu încape nici o îndoială, după părerea aceluiași învățat, că este vorba mai degrabă de supraveghetori de lucrări publice, decît de supraveghetori ai piețelor. De altfel, dacă mai era nevoie, într-un text din regiunea Haurân (din vremea lui Traian)[13] se vorbește expres de un ἐπίσκοπος ἔργων.

---

[5] *IG*, XII, fasc. 1, p. 27–28, nr. 49 (sec. II î.e.n.); p. 107, nr. 731.

[6] *DA*, *loc. cit.*

[7] *RE*, VI, 1909, col. 199.

[8] Cf. *CIG*, III, p. 268, nr. 464 și *IGRR*, III, p. 409, nr. 1075; p. 465, nr. 1284; p. 466, nr. 1287; p. 472, nr. 1316; p. 474, nr. 1326; dar, mai ales, J. Jalabert, R. Mouterde, *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, III, 1953, nr. 58; 287, 3; 288, 7; 361; 380, 2; 508; 571?; 733, 4; 774, 1; 776, 2; 777, 1; 778, 1, la care se adaugă: H. G. Pflaum, *Syria*, XXIX, 1952, p. 307–326 = *Ann Ép.*, 1953 (1954), p. 707, nr. 234.

[9] Ph. Lebas-Wh. Waddington, *Inscriptions gr. et lat.*, III, 1990.

[10] *BCH*, XIX, 1895, p. 305–306.

[11] *OGIS*, II, p. 307 și urm., nr. 611, n. 9.

[12] Cf. și W. Liebenam, *Städteverwaltung*, p. 307, 384, n. 2. Cf. și *IGR*, III, p. 409, nr. 1075, n. 4.

[13] *OGIS*, II, p. 307, nr. 611.

Să fie oare vorba, în inscripţia noastră, de o astfel de magistratură, fără a putea preciza evident dacă ne aflăm în faţa unei magistraturi extraordinare, ca la Athena, sau ordinare, ca eventual la Rhodos, sigur în Syria? Considerente atît de tehnică epigrafică, cît şi, mai ales, de natură instituţională locală nu ni se par a îngădui o astfel de concluzie.

În această ordine de idei este de reţinut, în primul rînd, că dacă ar fi vorba de o astfel de magistratură de stat, al cărui titular ar fi fost cinstit pentru vreo faptă deosebită, nu prea vedem cum şi de ce tocmai el va fi trebuit să aibă grijă de unele operaţii în legătură cu gravarea decretului, care înveşnicea această faptă. Iar dacă ar fi vorba de îngrijirea gravării unui decret privind o altă persoană, ştim, cel puţin în stadiul actual de informare, că o astfel de operaţie revenea, la Histria, fie oikonomilor, fie, măcar uneori, hegemonilor [14].

În aceste condiţii, ni se pare mult mai potrivit a lega documentul nostru nu de actele propriu-zise de stat histriene, ci de actele numeroaselor colectivităţi, publice sau private, existente în orice polis greacă şi care, după cum se ştie, îşi modelau organele de conducere şi deci şi actele după organele instituţiilor de stat.

Este cazul în speţă — socotim — cu triburile gentilice, menţinute şi la Histria, alături probabil de triburile teritoriale [15], din care ne sînt atestate pînă acum sigur triburile Aigikoreis [16] şi Argadeis [17] şi poate, după întregirea propusă de D. M. Pippidi, pentru un recent descoperit şi făcut cunoscut document epigrafic histrian, Boreis [18].

Nu este locul a insista aci asupra organizării triburilor gentilice sau teritoriale histriene, în parte sau în ansamblu. Au făcut-o alţii înaintea noastră [19]. În ceea ce ne priveşte, vom reţine, deocamdată, numai faptul că, printre magistraţii triburilor, foarte probabil gentilice, un loc important îl deţineau tocmai nişte ἐπίσκοποι, aşa cum ne informează un foarte important document epigrafic histrian şi anume tot un decret, descoperit şi publicat mai demult de către Scarlat Lambrino [20]. Aşa că, în amintita formulă tranzitorie din decretul nostru, socotim că putem întregi, cu destulă siguranţă, δεδόχθαι τοῖς φυλεταῖς, respectiv τῆι φυλῆι — Αἰγικορέων, Ἀργαδέων, eventual Βορέων [21], pentru a ne referi numai la triburile gentilice sigur sau măcar probabil atestate pînă acum la Histria. În care caz, în rîndurile 4 şi 7 ale lecturii noastre, este de

[14] Cf. D. M. Pippidi, *Nouvelles informations sur la constitution d'Histria préromaine*, în *Nouvelles études d'Histoire*, I, 1955, p. 89 şi urm. = *Ştiri noi despre organizarea internă a cetăţii Histria*, în SCIV, V, 1954, 3—4, p. 433 şi urm.

[15] Cf. D. M. Pippidi, *Rectificări la unele inscripţii histriene publicate de V. Pârvan* (II), în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 892.

[16] Gr. Tocilescu, *AEM*, XVII, 1894, p. 88, nr. 12. Cf. şi Scarlat Lambrino, *Istros*, I, 1934, fasc. 1, p. 117.

[17] Scarlat Lambrino, *loc. cit.*, p. 118 şi urm.

[18] Comunicare la Societatea de studii clasice.

[19] Cf., pentru triburile gentilice, Sc. Lambrino, *loc. cit.*, p. 117 şi urm., iar pentru triburile teritoriale D. M. Pippidi, *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 892—893 = *Contribuţii la istoria veche a României*, p. 69—70 şi, în ultimă analiză, idem, *Din istoria Dobrogei*, p. 203 şi urm.

[20] *Loc. cit.*, p. 122 şi urm.

[21] Cf. la Histria, Lambrino, *loc. cit.*, p. 123, r. 10—11 : δεδόχθαι ταῖς φυλαῖς; D. M. Pippidi, comunicarea citată mai sus; pentru alte părţi ale lumii greceşti, cf. (după S. Lambrino, p. 124, n. 1) : *RIG*, 136 (*SIG*³, 1091), la Athena : [ἔδ]οξεν τῆι Πανδιονίδι φυλῆι; 130; 139 (*SIG*³, 911).

citit poate εὐ[εργεσίας τῆς εἰς τὴν φυλήν] şi πρὸ[ς τὴν φυλήν], fără a exclude fireşte, chiar într-un astfel de document, [εἰς τὸν δῆμον], respectiv πρὸ[ς τὸν δῆμον].

O problemă mai puţin gravă de lectură ridică rîndul 5, unde este de completat aproape sigur ἐν τῶι γυμνασίωι menţionat într-un context aproape identic ceva mai jos, adică în rîndul 10 [22], deşi nu este exclusă şi o altă lectură, de pildă ἐν τῆι ἀγορᾶι sau ἐν τῶι θεάτρωι, ambele atestate în alte documente şi chiar histriene [23].

Observaţia este, de altfel, valabilă şi pentru celelalte completări, care sînt de luat *exempli gratia*, însă în sensul strict al cuvîntului, ca unele ce sînt toate atestate nu numai în general în documentele epigrafice asemănătoare, ci chiar în inscripţii histriene similare, mai mult sau mai puţin din aceeaşi epocă şi în contexte identice, asupra cărora nu socotim că este cazul să insistăm.

Cu o excepţie totuşi, anume aceea privind persoana sau persoanele cărora le va fi revenit sarcina de a îngriji de transcrierea pe piatră a decretului. Aceasta nu numai pentru că, fiind vorba de un act al unui colegiu, fie el şi un trib, nu sîntem siguri dacă ele vor fi fost unul sau unii dintre magistraţii cetăţii sau, mai degrabă, vreun magistrat colegial, poate, în cazul nostru, tocmai „supraveghetorul'' (ἐπίσκοπος). Ceea ce complică şi mai mult lucrurile este faptul că, în prima ipoteză, se pare că nu întotdeauna este vorba de aceeaşi magistratură, aşa cum s-a arătat mai demult [24], fără a se putea spune că problema este pe deplin elucidată.

În sfîrşit, încă o observaţie măruntă, referitoare la formula καθ'ἔτος, din r. 12, cu θ, în loc de τ, de altfel destul de frecventă nu numai în papyri [25], ci şi în documentele epigrafice [26].

Cu aceste observaţii de natură a restabili textul transmis de scurtul fragment de decret ce ne reţine atenţia şi a-l plasa în contextul său firesc, filologic şi istoric, nu încape îndoială că interesul major al noului document epigrafic histrian stă în menţionarea, este drept nu pentru prima dată, în cetatea de pe actualul lac Sinoe, la sfîrşitul epocii elenistice, a unui gimnaziu şi, mai ales, a unui magistrat tribal, numit ἐπίσκοπος.

Cît priveşte menţionarea gimnaziului la Histria, ea nu este făcută, aşa cum subliniam, pentru prima dată aci. Ne referim, se înţelege, la menţionarea sa expresă, şi nu la presupunerea lui din pomenirea gymnasiarchului însărcinat cu administrarea lui sau de manifestările legate de el, care de asemenea nu lipsesc la Histria. Căci, chiar şi numai această menţionare se întîlneşte, după lista întocmită de Em. Popescu [27], de nu mai

---

[22] Cf. şi V. Pârvan, *Dacia*, II, 1925, p. 208 (?), 2–3 : ...δ'αὐτοῦ καὶ] εἰκόν[α χαλκῆν... ἐν τ[ῶι γυμνασίωι... : de asemenea, Em. Popescu, în *SCIV*, VII, 1956, 3–4, p. 319–351, r. 16–17 : σταθῆναι δὲ [αὐτοῦ εἰκόνα χαλ]κῆν ἐν τῶι γυμνασίωι.

[23] Pentru prima, cf. D. M. Pippidi, *Histria*, I, p. 477, r. 14 ; pentru a doua, exemplele din *Studii clasice*, VIII, 1966, p. 231–232.

[24] Cf. D. M. Pippidi, *Nouvelles informations sur la constitution d'Histria préromaine*, în *Nouvelles études d'histoire*, Buc., 1955, p. 90–91 ; *SCIV*, XIII, 1962, 2 ; idem, *Organizarea militară a Histriei în epoca preromană*, p. 338 şi urm., şi în ultimă analiză, idem, *Din istoria Dobrogei*, I, 1965, p. 210.

[25] Cf. P. Petrie, 3, p. 34 (sec. III î.e.n.), la Liddell-Scott, p. 705.

[26] Cf., *ex. gr.*, *SIG*, IV³, p. 360.

[27] *SCIV*, VII, 1956, 3–4, p. 313 şi urm.

uţin de trei ori [28], la care vine să se adauge ca a patra pomenirea din ıscripţia de faţă. Cît despre rostul gimnaziului în orice polis greacă în eneral şi la Histria în special, lucrurile sînt prea cunoscute, pentru a fi evoie să revenim.

Cu termenul şi instituţia desemnate prin ἐπίσκοπος lucrurile stau uţin altfel. De aceea vom zăbovi puţin asupra lor.

Comentînd importantul document epigrafic, la care ne-am mai eferit şi care ne atestă, pentru prima oară, pe aceşti magistraţi ai triurilor histriene, editorul său nota: „Ei sînt funcţionari aleşi — pentru n an, fără îndoială — la fel ca ἐπιμεληταὶ τῆς φυλῆς de la Athena, care u atribuţii religioase şi care sînt însărcinaţi cu administrarea bunurilor parţinînd tribului (φυλή). Aceşti ἐπίσκοποι nu au decît atribuţii religioase, upă decretul nostru. S-ar putea crede totuşi că ei au şi conducerea enerală a triburilor, dacă ne raportăm la ἐπιμε[λ]έσθαι σὲ τῆς συνόδου r. 21—22)". Ceea ce ar însemna, deşi autorul citat nu o spune, după um se vede, categoric, iar în altă parte, mai jos, chiar atenuează, că ceşti ἐπίσκοποι erau de fapt conducătorii triburilor, şi anume cîte unul le fiecare trib.

Ar fi deci vorba de un nume nou pentru această importantă funcie de conducător de trib, numit în alte părţi, ca să ne referim la triburile entilice, φυλοβασιλεύς, ca la Athena, sau φυλάρχης, ca la Tomis [29], lion[30] sau Methymna [31]. Este drept că, pentru triburile teritoriale clisheiene, întîlnim la Athena, în mod constant, un alt termen, pentru şeful ribului, şi anume ἐπιμελητής, ceea ce este şi mai interesant, sensul cestuia din urmă nefiind cu mult deosebit de acela al lui ἐπίσκοπος. 'ermenul de ἐπιμεληταί este, de asemenea, curent întrebuinţat, pentru a esemna pe conducătorii de colegii, religioase sau profesionale [32].

Cît priveşte faptul că episcopii noştri sînt arătaţi, în decretul de care e ocupăm, ca îngrijind de gravarea unui decret onorific, aceasta nu are imic neobişnuit, operaţia amintită fiind tocmai una dintre obligaţiile de eamă, de pildă, ale epimeleţilor triburilor atheniene [33], ca, de altfel, a ıcasărilor şi plăţilor diverse, se înţelege împreună cu casierii triburilor [34].

Nu ni se pare însă lipsit de interes de a sublinia, în încheierea cercetării noastre, că, în calitate de cei mai însemnaţi demnitari ai tribului, i aveau supravegherea treburilor şi sarcinilor tribului, deci şi a uneia xtrem de importante, în orice cetate greacă, adică grija de lucrurile publice, u deosebire a acelora privind zidul de incintă, evident în măsura în care e revenea lor. Este drept că, în această privinţă, ei erau ajutaţi adesea e unele comisii speciale, adică de aşa-numiţii τειχοποιοί sau ταφροποιοί[35]. ışa se explică, cu siguranţă, de ce termenul de ἐπίσκοπος este întrebuinat adesea, aşa cum am văzut, cu sensul de supraveghetori de lucruri ublice.

---

[28] V. Pârvan, *Histria*, IV, 1916, p. 156—159, nr. 55; idem, *Dacia*, II, 1925, p. 208, r. 10; Em. Popescu, *loc. cit.*, p. 349—351.
[29] Cf. Iorgu Stoian, *Tomitana*, p. 56 și urm.
[30] *CIG*, 3599.
[31] *BCH*, V, 1880, p. 438—439.
[32] Cf. G. Glotz, *DA*, II, 1, s.v. *epimeletai* (ἐπιμεληταί), p. 690—691.
[33] Cf. A. Glotz, *loc. cit.* (cu bogate referinţe).
[34] Cf. *ibidem*.
[35] *DA*, IV, 1, s.v. *phyle* — φυλή, p. 452.

Oricum ar fi, nu încape îndoială că noul fragment de decret histrian, chiar sub forma sa redusă şi lacunară în care ni s-a păstrat, aruncă lumini noi asupra unor instituţii atît de importante şi de vii, de-a lungul întregii istorii a Greciei antice, cum sînt triburile, fie ele gentilice sau teritoriale.

UN NOUVEAU FRAGMENT DE DÉCRET D'HISTRIA

RÉSUMÉ

Malgré son caractère fragmentaire, le décret honorifique trouvé à Histria, dans le secteur nommé *Domus*, parmi les décombres d'un édifice d'époque romaine tardive, et dont la publication est faite maintenant pour la première fois, ne manque pas d'intérêt. Datant de la première moitié du Ier siècle av.n.è. il atteste, outre une nouvelle mention expresse du gymnase à Histria, encore une fois (cf. *Istros*, I, 1934, 1, p. 117 sq), un ἐπίσκοπος, qui ne peut être que le chef de l'une des tribus ioniennes, connues par plusieurs inscriptions locales (cf. *ibidem*), nommé ailleurs φυλοβασιλεύς, φυλάρχης ou ἐπιμελητής.

DEPOZITUL DE STATUETE ROMANE DE TERACOTĂ DE LA HISTRIA

DE

AL. SUCEVEANU

În primăvara anului 1963 au apărut, în urma arăturii, un mare număr de statuete din teracotă, aflate la 1 km spre NV de poarta cetăţii romane tîrzii, în apropierea locului fostei pescării (fig. 1). Săpătura sondaj efectuată în vara aceluiaşi an a avut ca scop principal precizarea stratigrafiei zonei şi datarea în context a statuetelor menţionate, iar cea din toamna anului 1966 a urmărit dezvelirea în suprafaţă a nivelului căruia îi aparţineau statuetele. Astfel s-au efectuat în 1963 o secţiune de 6 × 1 m, orientată N—S, cu trei casete la E şi una la V, iar în 1966 o secţiune lungă de 17 m, orientată E—V, cu trei casete la S şi una la N. Doar prima secţiune, cea efectuată în 1963, a mers pînă în profunzime, restul secţiunilor şi casetelor oprindu-se la nivelul la care s-au găsit statuetele, adică în stratul de la suprafaţă, răscolit de arătură, din care s-a dezvelit o suprafaţă de 94 m² (fig. 2).

În secţiunea din 1963 stratigrafia se prezintă în felul următor (fig. 3) : peste pînza de apă, aflată la o adîncime de — 2,00—2,10 m, se află un strat de nisip neumblat gros de 0,60—0,70 m. Urmează stratul de cultură care are în general grosimea de 1,40—1,50 m. Pînă la adîncimea de —0,60—0,70 m se succedă trei podele de lut groase de 0,10—0,15 m. Materialul ceramic, numismatic [1] şi epigrafic (torţi de amforă) asigură datarea lor într-o perioadă cuprinsă între secolele III şi I î.e.n. Caracterul restrîns al săpăturii ne împiedică pentru moment să facem legătura cu cele patru niveluri elenistice identificate pe platoul din vestul cetăţii [2].

De la adîncimea de — 0,60—0,70 m urmează un strat de pămînt gălbui, gros de 0,20—0,30 m, care conţine încă material elenistic, pentru ca la — 0,30—0,40 m de la actualul nivel de călcare pămîntul să se schimbe făcînd loc unuia cenuşos. La adîncimea de — 0,30—0,40 m pe aproape întreaga suprafaţă a săpăturii se află aşadar un strat reprezentat de un pămînt gălbui, bine bătătorit, pe care s-a găsit în 1963 depozitul de teracote. Chiar dacă în săpăturile efectuate în cei doi ani nu a fost posibilă reperarea unui complex de locuire, el trebuie presupus şi aceasta din mai

---

[1] Mulţumim şi aici lui C. Preda pentru identificarea materialului numismatic.

[2] Cf. *Materiale*, IV, 1957, p. 39—55 şi *ibidem*, VIII, 1962, p. 408—415 (M. Coja).

S C I V, tomul 18, nr. 2. p. 243—268, Bucureşti, 1967.

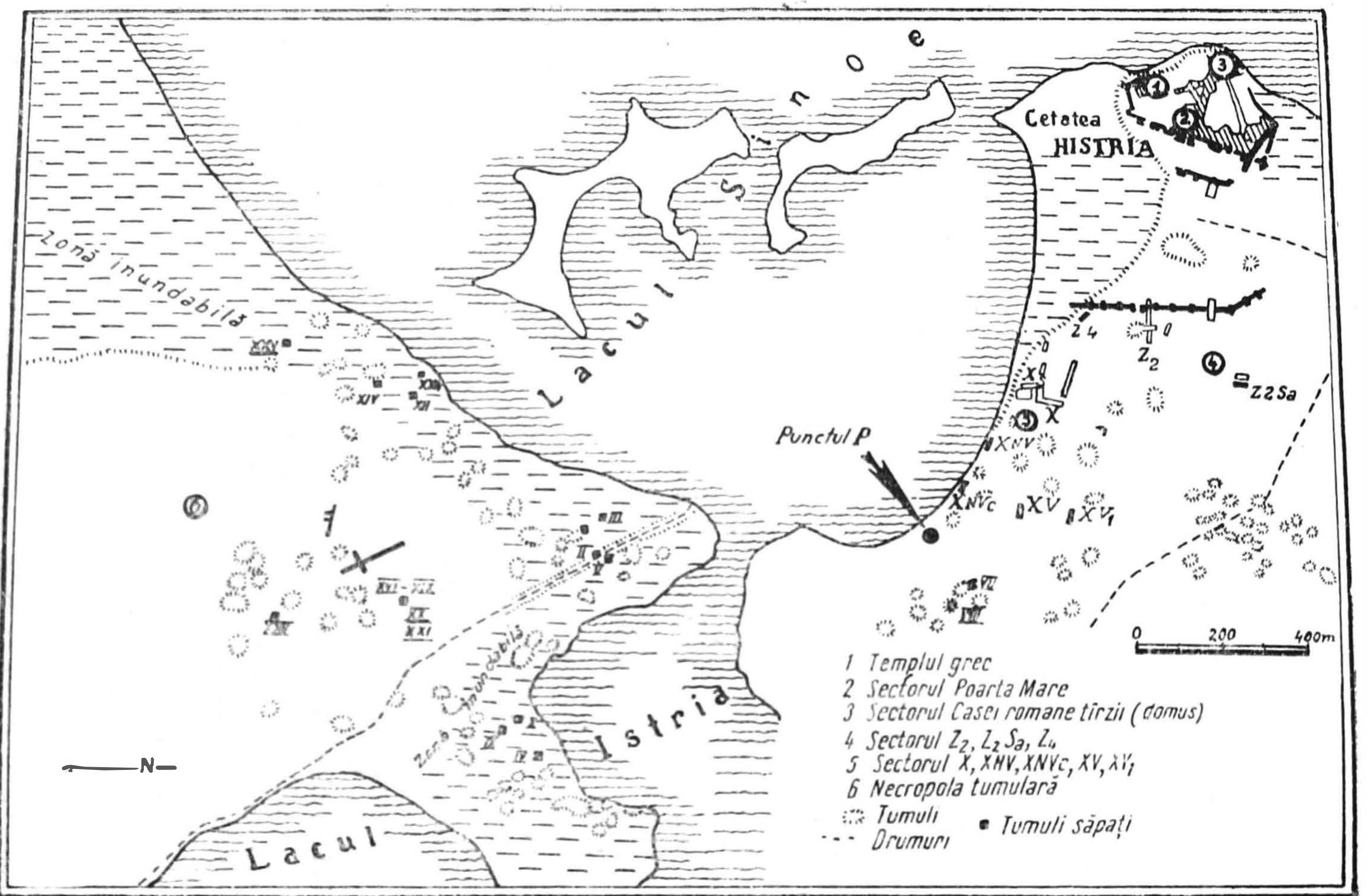

Fig. 1. — *Histria.* Planul general al cetății,

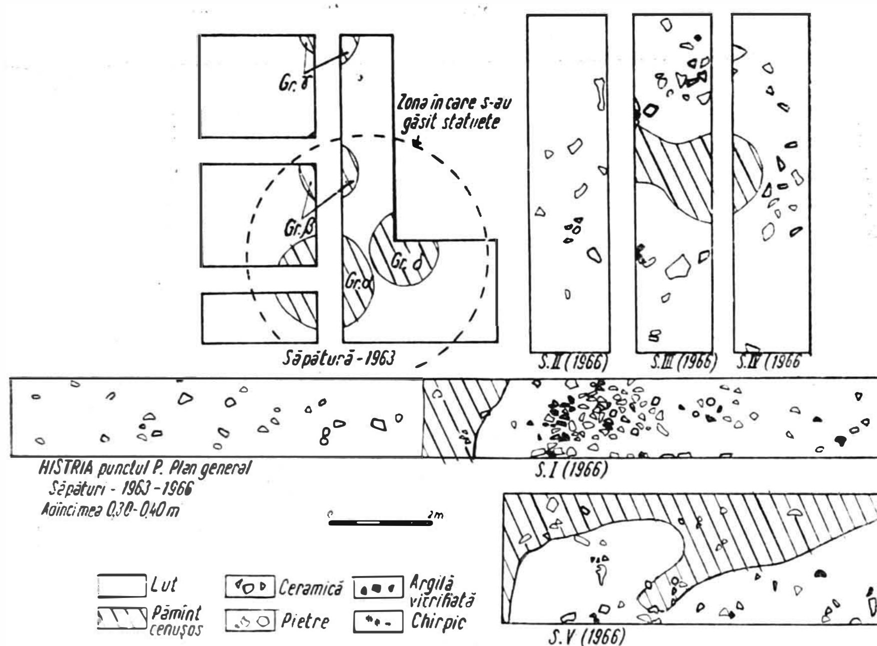

Fig. 2. — *Histria*. Planul săpăturilor din punctul P.

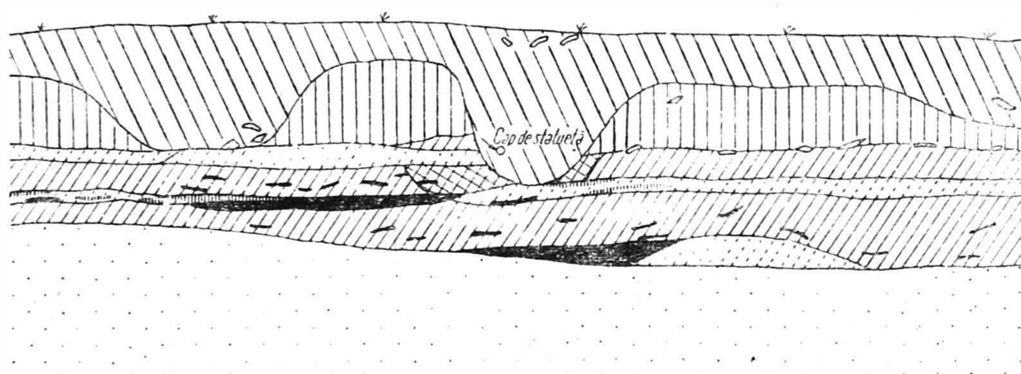

Fig. 3. — *Histria. Punctul P.* Profilul de est al Secţiunii 1963.

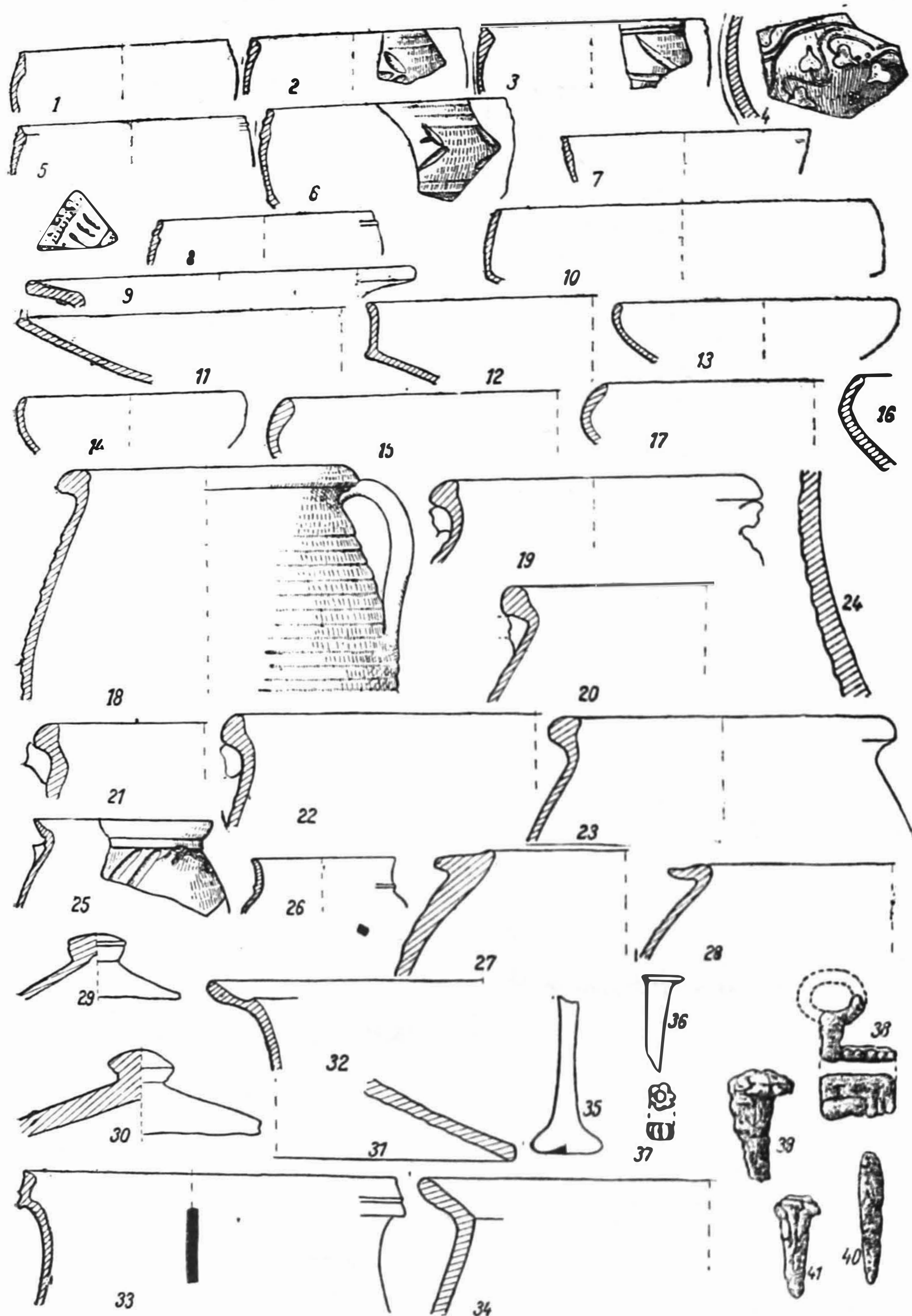

Fig. 4. — *Histria. Punctul P.* Ceramică, obiecte de metal şi de sticlă.

multe motive. Pe nivel există o masivă dărîmătură de pietre, ţigle, chirpic care proveneau de la resturile unei locuinţe plasată probabil în imediata apropiere a zonei cercetate. Că zona a fost locuită ne-o dovedesc pe de altă parte şi gropile din care doar una singură (gr. δ) taie dărîmătura amintită.

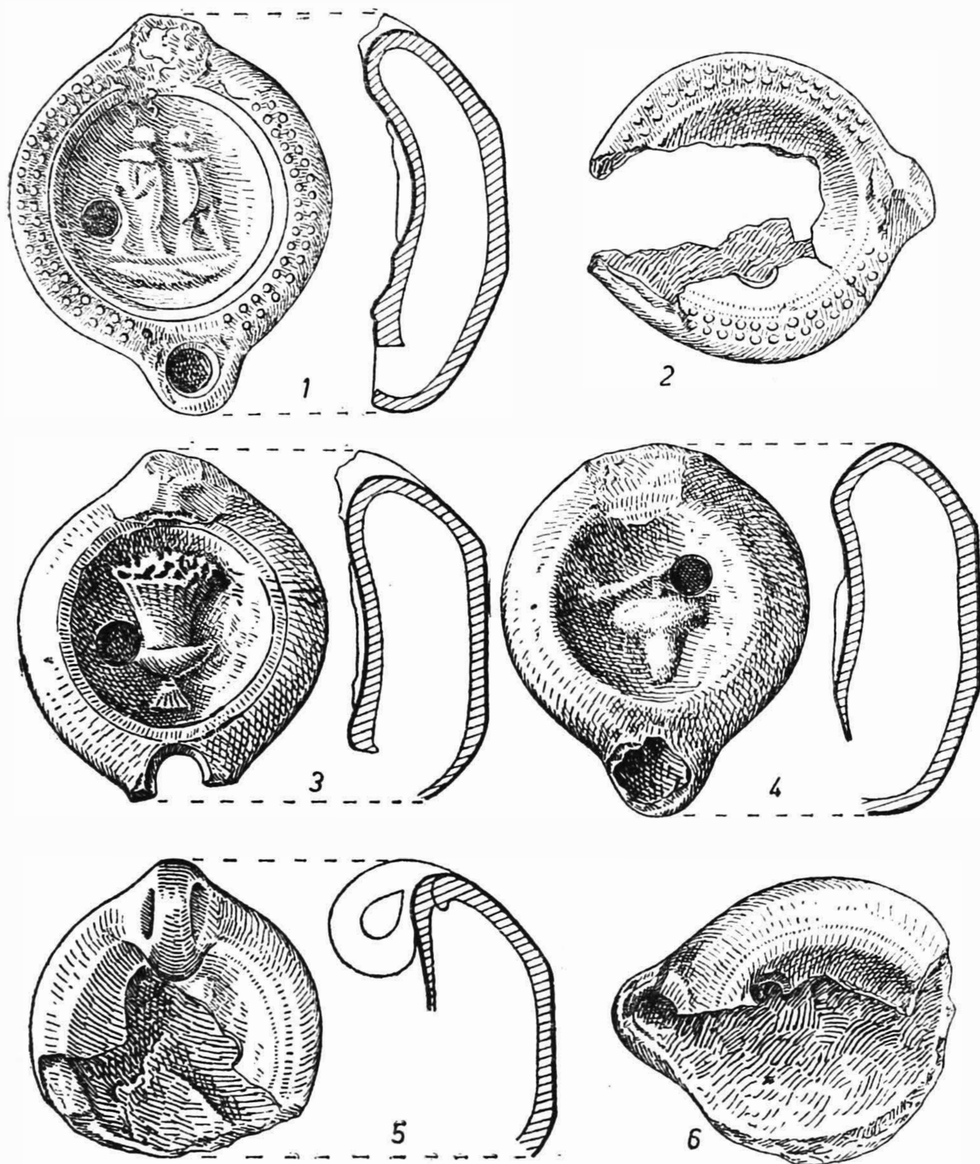

Fig. 5. — *Histria. Punctul P.* Opaiţe romane.

Celelalte pornesc de la nivelul roman. Unitatea de material dintre aceste gropi şi momentul de locuire, mai mult chiar, faptul că peste ele există acelaşi material, pare să arate că ele au fost săpate şi umplute la foarte scurt timp. În fine, varietatea materialului ceramic, ca şi însăşi existenţa unui număr atît de mare de statuete (aproximativ 150—200), dintre

care multe nu sînt rebuturi, confirmă, credem, pe deplin posibilitatea existenței unei locuințe în această zonă, asupra caracterului căreia vom mai reveni.

Materialul arheologic, extrem de divers ca forme de vase și obiecte casnice, poate să fie încadrat cu ușurință în secolul al II-lea al erei noastre, deși există unele forme care continuă și în primele decenii ale celui de-al III-lea. Nici un material nu depășește această dată. Faptul că la adîncimea menționată apar și fragmente ceramice elenistice se explică atît prin gropile romane care au ajuns pînă la podelele anterioare, cît și prin răscolirea materialului cu ocazia arăturii.

Din categoria ceramicii fine au apărut mai multe fragmente de cupe cu ornament în relief sau incizat. Pasta lor este roz deschisă cu foarte puține impurități, iar firnisul sau vopseaua roșie care le acoperă confirmă datarea lor în secolul al II-lea, eventual și prima parte a secolului al III-lea e.n. [3] (fig. 4/1—9). Urmează apoi cîteva fragmente de cupe neornamentate[4], cu un firnis roșu, mat și o serie întreagă de boluri cu vopsea sau firnis roșu [5] (fig. 4/10—17). Tot din categoria ceramicii fine trebuie amintite aici și opaițele, din rîndul cărora trei sînt aproape întregi. Ele au reprezentat pe disc doi gladiatori, un ciorchine și un cantharos. Discul circular, ciocul puțin proeminent și ornamentele descrise se încadrează perfect în tipologia opaițelor romane timpurii [6] (fig. 5/1—6). Mai sînt de menționat un număr de 4 opaițe fragmentare și 12 torți de opaiț, toate de același tip.

Din categoria ceramicii comune menționăm un număr considerabil de căni fragmentare din pastă maroniu-roșcată, prost arsă, cu caneluri orizontale [7] (fig. 4/18—23). Cele două fragmente de cănițe, dintr-o pastă mai fină, una din ele chiar cu firnis și ornament incizat [8] (fig. 4/25, 26), ca și două buze de oală [9] (fig. 4/27, 28), se datează tot în această epocă. Ca vase de bucătărie, există mai multe capace, precum și o serie de profile specifice [10] (fig. 4/29—34). Fragmentele de amforă cu coaste plate, orizontale, teșite sau rotunjite, au uneori și urmă de angobă albicioasă [11] (fig. 4/24). Ambele categorii confirmă datarea propusă mai sus.

---

[3] E. Bonnis, *Die Kaiserzeitliche Keramik von Pannonien*, in *DissPann*, II, 20, 1942. pl. XXXV/1, 2, 3, 10 etc.

[4] H. S. Robinson, in *The Athenian Agora*, vol. V, *Pottery of the Roman Period. Chronology*, Princeton, 1959, p. 47, H. 6, pl. 68, secolul al II-lea, prima jumătate și *ibidem*, p. 28, G. 51, pl. 5, secolul I e.n.

[5] H. S. Robinson, *op. cit.*, p. 48, H. 12, pl. 8, prima jumătate a secolului al II-lea.

[6] Vezi ca tipuri D. Ivany, *Die pannonischen Lampen*, in *DissPann*, II, 2, 1935, p. 12—14, pl. XXVI/2, 7, 89; XXXIV/1—6, secolele I—II e.n.; O. Wessberg, *Hellenistic and Roman Lamps in Cyprus*, in *Opuscula Atheniensia*, I, Lund, 1953, p. 115—129; tip 13—14, p. 125—126, secolul al II-lea; J. Perlzweig, in *The Athenian Agora*, vol. VII, *Lamps of the Roman Period*, Princeton, 1961, p. 86—87, nr. 164 și 168 (secolul al II-lea).

[7] H. S. Robinson, *op. cit.*, p. 42, G. 193, pl. 7, secolul al II-lea timpuriu; p. 56, J. 36, pl. 9, 68, secolul al II-lea pînă la începutul secolului al III-lea; E. Bonnis, *op. cit.*, pl. XIX/ /1, 2; pl. XXXIV/21,22.

[8] H. S. Robinson, *op. cit.*, p. 41, G. 182, pl. 7, secolul al II-lea timpuriu; p. 52, J. 10, pl. 9, a doua jumătate a secolului al II-lea.

[9] Kl. Sz. Póczy, *Intercissa*, II, in *ArchHung*, S.N., XXXVI, 1957, pl. XV/5, fig. 41, tip. 47 și E. Bonnis, *op. cit.*, pl. XIX/14,15.

[10] H. S. Robinson, *op. cit.*, p. 34, G. 121, pl. 7, secolele I—II; p. 42, G. 196, pl. 7, secolul al II-lea timpuriu; p. 57, J. 58, pl. 11, secolul II pînă la începutul secolului al III-lea; p. 53, J. 22, pl. 72, secolul al III-lea timpuriu.

[11] M. Lang, *Dated jars of early imperial times*, in *Hesperia*, XXIV, 1955, pp. 277—285.

Dintre obiectele de sticlă amintim cele două unguentarii [12] şi o mărgea tip melon (fig. 4/35—37), iar dintre cele de os trei ace de cap, dintre care unul are în partea superioară o reprezentare feminină destul de rudimentar schiţată [13] (fig. 6/3—5). Obiectele de metal, printre care o cheiţă şi cîteva piroane (fig. 4/38—41), confirmă existenţa unei aşezări care trebuie să fi fost în apropiere. S-au mai găsit şi două monede indescifrabile, după modul probabil tot de epocă romană.

Două obiecte, un relief de teracotă fragmentar al cavalerului trac din care se păstrează adoranta din dreapta altarului, altarul şi picioarele calului, dintr-o pastă asemănătoare cu cea a statuetelor[14] (fig. 6/1), ca şi o oglindă din plumb [15] (fig. 6/2) circulară (diametrul discului 0,04 m), avînd pe triunghiul care făcea legătura dintre disc şi mîner inscripţia ΨΥΧΗ ΚΑΛΗ (ψυχὴ καλή), sînt singurele elemente de cult, în afara statuetelor de teracotă, ambele databile perfect în perioada romană timpurie.

Posibilitatea existenţei unei aşezări în această zonă trebuie corelată cu situaţia arheologică de la vest de incinta romană timpurie. Imediat la vest de acest zid, al cărui început datează după ultimele interpretări[16] şi cercetări[17] în primele decenii ale secolului al II-lea e. n., se întinde un nivel roman cu un material care se încadrează tot în secolul al II-lea[18]. De asemenea, el a fost identificat şi în secţiunea denumită convenţional X—Z, fiind reprezentat prin nişte colibe, puternic incendiate. În această secţiune, pe nivel, s-au găsit două monede Antoninus Pius[19]. Mai spre vest, la sectorul X şi în secţiunea X N V cîmpie el nu a apărut[20]. La NV de locul depozitului de teracote se află două movile cercetate, una datînd din secolele I—II (VII), cealaltă din secolul al II-lea (VIII)[21].

---

[12] P. Alexandrescu, în *Histria*, II, Bucureşti, 1966, p. 212 şi 213 (XXVII/19, 20, 21) pl. 100, secolul al II-lea e.n.

[13] A. Milcev—D. Pekov, *Nouvelles trouvailles de Mihailovgrad (Montana)*, în *Археология*, VII, 3, 1965, p. 50, fig. 6, publică cîteva exemplare similare găsite într-un mormînt datat în secolul al II-lea.

[14] Cf. de exemplu M. Veliçkoviç, *Katalog grčkih i rimskih terakotah*, Belgrad, 1957, p. 112—114, nr. 69, secolele II—III (relieful e însă cu două registre).

[15] D. Tudor, *Miroirs byzantins de verre doublé de plomb trouvés en Roumanie*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 247, nr. 6, fig. 6, 7; p. 245, nr. 3, fig. 3. Asupra datării propuse atunci autorul a revenit în articolul *Le dépôt de miroirs de verre doublé de plomb trouvé à Sucidava*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 415—432, unde le datează în secolele II—III. Cît despre funcţia lor, avînd în vedere în primul rînd dimensiunile reduse, ceea ce le făcea inutilizabile ca atare, acelaşi autor (*ibidem*, p. 425—426) consideră o bună parte din ele ca făcînd parte din categoria ofrandelor funerare sau votive, fiind consacrate în special Nimfelor, Venerei, Herei etc.

[16] Gr. Florescu şi G. Cantacuzino, în *Histria*, I, Bucureşti, 1954, p. 292; vezi de asemenea şi părerea, exprimată verbal, a lui G. Lugli şi I. A. Richmond care consideră zidul ca datînd încă din secolul I e.n. (G. Bordenache, *Histria alla luce degli ultimi dieci anni di scavo, 1949—1958*, Napoli, 1960, p. 183, nota 1), ceea ce pare mai greu de crezut avînd în vedere condiţiile locale.

[17] Din 1964 săpăturile la acest zid s-au reluat şi ele par să confirme datarea propusă de Gr. Florescu şi G. Cantacuzino; cf. nota 16. Mulţumim pentru această informaţie Marici Coja.

[18] În *Materiale*, VI, 1959, p. 287 (M. Coja) se publică şi o locuinţă cu un material databil în secolul al II-lea.

[19] V. Canarache—S. Dimitriu, în *Histria*, I, Bucureşti, 1954, p. 198 şi 203—204, care le şi consideră *termini antequem* pentru locuirea romană de pe platou.

[20] Informaţie Suzana Dimitriu, căreia îi mulţumim şi cu această ocazie.

[21] P. Alexandrescu, în *Histria*, II, Bucureşti, 1966, p. 209—210.

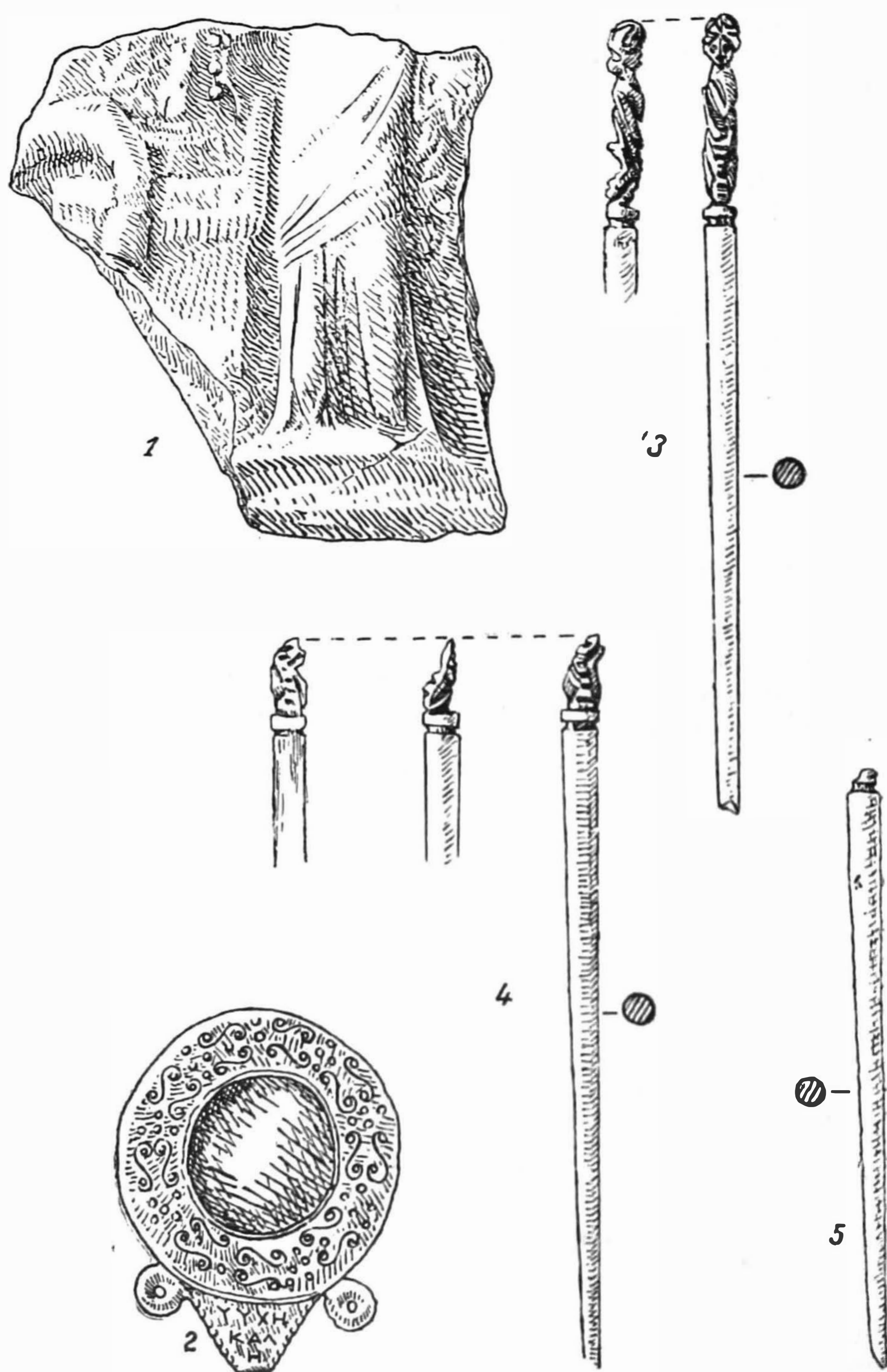

Fig. 6. — *Histria. Punctul P.* **Oglindă de plumb, placă de teracotă reprezentînd cavalerul trac, ace de os.**

Aşadar nivelul roman, care începe imediat la vest de zidul roman de pe platou, continuă, cu intermitenţe, pînă în apropierea tumulilor abia menţionaţi, deoarece situaţia arheologică descrisă mai sus ne îndreptăţeşte, credem, să legăm urmele de locuire din zona depozitului de teracote de acest nivel. Extinderea acestui cartier roman extramuran nu trebuie să surprindă, dacă avem în vedere prosperitatea generală a Dobrogei şi a Histriei în particular în perioada primilor Antonini[22].

În acelaşi cartier extramuran, în a doua jumătate a secolului al II-lea, încep primele înmormîntări plane de epocă romană. Se cunosc pînă în prezent nouă morminte de la sfîrşitul secolului al II-lea[23], dar cea mai precisă informaţie o oferă moneda Crispinei (179—182) găsită în mormîntul nr. 5 din sectorul necropolei romane[24]. De altfel, autorii săpăturilor au lăsat să se înţeleagă că această necropolă marchează sfîrşitul nivelului roman de pe platou[25]. Distrugerea lui, sugerată de urmele de arsură din secţiunea X—Z, la care mai adăugăm acum şi abandonarea teracotelor, care nu sînt în întregime rebuturi, poate fi corelată cu una din fazele incintei romane de pe platou, databilă în a doua jumătate a secolului al II-lea[26], şi nu este exclus ca şi alte monumente din cetate să fi avut o soartă similară[27], cîtă vreme puţine cetăţi din Dobrogea par să nu fi fost atinse de efectele marii invazii din al treilea sfert al secolului al II-lea [28].

---

[22] Em. Condurachi, *Histria*, I, Bucureşti, 1954, p. 55—57. Din punct de vedere numismatic cf. H. Nubar, *Aspetti della circolazione monetaria di Histria nell'epoca romana*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 248—251.

[23] *Materiale*, IV, 1957, p. 29—30 (S. Dimitriu); p. 34—35 (D. Tudor); p. 50—54 (M. Coja).

[24] D. Tudor, în *Materiale*, IV, 1957, p. 34, nr. 5.

[25] M. Coja, în *Materiale*, VI, 1959, p. 288; cf. şi nota 19.

[26] Gr. Florescu şi G. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 293: „În ce priveşte faza a doua de construcţii, din tehnica constructivă nu rezultă că ea ar putea fi situată în secolul al III-lea. Zidul nu suferă schimbări structurale caracteristice acestei vremi. Deci n-ar fi putut avea loc decît spre sfîrşitul secolului al II-lea, poate cu ocazia războaielor lui Marcu Aureliu la Dunărea de Jos".

[27] V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 91—93, nr. 27—28 şi p. 156—159, nr. 55. În prima dintre inscripţii, din care există două exemplare, se atestă refacerea portului, iar în a doua cea a gimnaziului. Ambele documente datează din a doua jumătate a secolului al II-lea. Aceste refaceri, în sine neconcludente pentru dovedirea efectelor unei invazii, nu pot fi desprinse cu uşurinţă din contextul marilor perturbări care au loc în această vreme în Dobrogea şi la aceste evenimente face poate aluzie un al treilea document histrian publicat de D. M. Pippidi în *Histria*, I, Bucureşti, 1954, p. 540—542, nr. 19.

[28] *Tomis*: I. Stoian, *Tomitana*, Bucureşti, 1962, p. 48: întreruperea lucrărilor la marele edificiu cu arhitrava purtînd numele lui M. Servilius Fabianus (guvernator al Moesiei Inferioare între 161 şi 163), repararea unor porţiuni din zidul de incintă, refaceri de drumuri. *Callatis*: S. Lambrino, *Traces épigraphiques de la centuriation romaine en Scythie Mineure*, în *Hommage Alb. Grenier*, Bruxelles, 1962, p. 928—939: redelimitare de teritoriu, repararea zidului de incintă. *Apollonia*?: G. Mihailov, *IGB*, I, 400: refacerea cetăţii după o distrugere (ἔκπτωσις); *Garvăn*: I. Barnea, *Garvăn-Dinogetia*, Edit. Meridiane, Bucureşti, 1961, p. 13: strat de arsură databil în secolul al II-lea, a doua jumătate. *Noviodunum*?: I. Barnea şi B. Mitrea, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, în *Materiale*, V, 1959, p. 462 şi 468—470. Cu titlul de ipoteză ni se pare că refacerea zidului în a doua fază s-ar putea datora aceloraşi evenimente. *Buteridava*: Gh. Ştefan, *Contribuţii arheologice la cunoaşterea dacilor din Dobrogea de nord*, în *Studii şi referate privind istoria României*, 1954, I, p. 34: redelimitare de proprietate între Messia Pudentilla şi vicani Buteridavenses; cf. I. I. Russu, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 75—86. *Vicus Quintionis*: V. Pârvan, *Histria*, VII, nr. 49, 50, 51, 52: altare ridicate anual în onoarea împăratului care se datează în 169, apoi, după o întrerupere de 5 ani, în 175, 176

Așadar locuirea din zona depozitului de teracote trebuie să se fi întrerupt și ea cu această ocazie, deoarece posibilitatea existenței unei zone de locuințe intercalată între necropola plană de recentă dată de la est și cea mai veche, tumulară, de la vest ar contraveni flagrant cu logica topografică religioasă antică[29].

Înainte de a încerca să precizăm tipul iconografic și destinația statuetelor din depozit se ridică o problemă, nu mai puțin importantă, aceea a locului fabricării lor. Marea cantitate de statuete, aproximativ 150–200 exemplare, posibilitatea identificării mai multor tipare cu seriile respective de teracote, varietatea culorilor de pastă constituie prin ele însele argumente pentru producerea pe loc a acestor figurine. Dacă la acestea mai adăugăm și marea cantitate de argilă vitrifiată (uneori olane sau chiar cărămizi), ca și numeroșii bulgări de argilă găsiți în strat, printre statuete, ideea după care în împrejurime trebuie să fi existat un cuptor capătă contur. Altminteri cu greu s-ar putea explica arderea pînă la vitrifiere a fragmentelor amintite cîtă vreme în strat nu există nici cea mai slabă urmă de incendiu. Posibilitatea existenței unui atelier coroplastic la o distanță atît de mare de incinta orașului din acel moment nu este justificată numai de regula generală după care cuptoarele erau plasate la periferie, mai mult chiar în cartierele extramurane[30], dar și de o veche tradiție locală care atestă o intensă activitate meșteșugărească încă din secolele V–IV î. e. n. în afara zidurilor cetății și pînă in apropierea zonei depozitului de teracote[31].

Cetățile grecești, protejate de legile romane, vor continua să aibă și în această epocă o prosperă activitate meșteșugărească de natură să le asigure un loc de frunte în economia Moesiei Inferioare[32], pe lîngă noile

și 177 e.n. *Ulmetum* : V. Pârvan, *Ulmetum*, III, p. 398–399 : monumente rudimentar lucrate pe vremea lui Marcus Aurelius. *Capidava* : Gr. Florescu și colab., *Capidava*, București, 1958, p. 14 : refacere de monumente. *Tropaeum Traiani* : Em. Popescu, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte der Stadt Tropaeum Traiani*, în *Studii clasice*, VI, 1964, p. 185–203 : omorîrea unui duumvir, pe lîngă cea mai de mult cunoscută a lui Daizus Comozoi, ambii de către costoboci. *Civitas Ausdesc[ensium]* : Gh. Ștefan, *op. cit.*, *loc. cit.* : redelimitare de teritoriu. *Philippopolis* : R. Cagnat, *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes*, I, Paris, 1911, p. 238, nr. 712 : refacerea zidurilor cetății.

Pentru o vedere de ansamblu asupra acestor interesante probleme, în legătură cu care intenționăm să revenim cu altă ocazie, cf. : A. v. Premerstein, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Marcus*, în *Klio*, 12, 1912, p. 145–166 ; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 214–251 și I. I. Russu, *Les Costoboces*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 341–352.

[29] Ch. Lecrivain, în *DA*, II, 2, 1896, p. 1377, s.v. *funus* și Ed. Cuq, *ibidem*, p. 1392–1393.

[30] R. S. Young, în *Hesperia*, XX, 1951, p. 135–288 ; Alf. Laumonier, *Les figurines de terre cuite*, în *Délos*, XXIII, Paris, 1956, p. 18–22 ; J. Ziomecki, *Pracownie ceramiczne w starozytnej Grecji*, Varșovia, 1965 ; în rezumatul francez, p. 130–131.

[31] M. Coja, *L'artisanat à Histria du VIe au Ier siècle avant notre ère*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 115–138 ; S. Dimitriu a avut bunăvoința să ne informeze că în profilul de N al secțiunii X–V a apărut un cuptor, care după situația stratigrafică s-ar data în secolul al V-lea î.e.n. Săpătura nu este încă epuizată.

[32] V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 181, 215, 218–219 ; fig. 13, 69, 72, 73, 76, 78, 90, 101, 102 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 217–219 ; Em. Condurachi, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 500–502 ; V. Canarache, *Tomis*, edit. Meridiane, București, 1961 ; I. Stoian, *op. cit.*, p. 44 și 60. În general, cf. M. Rostovzev, *Storia economica e sociale dell'Impero Romano*, Firenze, 1933, p. 281–292.

centre de producţie locală[33]. Cu toate acestea, relativ redusa cunoaştere a nivelului roman timpuriu de la Histria nu este de natură să ofere prea multe date referitoare la producţia meşteşugărească din acest moment. În fapt singurele dovezi se rezumă la două cuptoare de ceramică[34], la care se mai adaugă acum şi cel de-al treilea, de această dată coroplastic, oriunde ar fi fost plasat el. Evident, pe baza acestor mărturii nu se poate trage concluzia că în epoca romană producţia meşteşugărească a stagnat, deoarece Histria cunoaşte în perioada autonomiei aproape întreaga gamă a producţiei meşteşugăreşti antice[35], iar apoi mai tîrziu, între secolele IV—VI e. n., ele reapar pe o scară mult mai redusă, în aşa-numitul cartier economic al cetăţii romane tîrzii[36]. Că o activitate meşteşugărească chiar intensă nu putea lipsi din Histria romană o dovedeşte de altfel inscripţia ridicată în cinstea Abei, datată în secolul al II-lea, în care sînt menţionate o serie de colegii de meseriaşi, şi nu ar fi cu totul exclus ca din categoria aşa-numitor ἱεροπλατεῖται să facă parte şi producătorul sau producătorii figurinelor din depozit[37].

Valoarea acestui depozit se arată a fi, de data aceasta din punctul de vedere al producţiei coroplastice de epocă romană, cu atît mai mare cu cît în general în această vreme arta modelării în lut se stinge treptat. Relativ puţinele teracote cunoscute de exemplu la Pompei[38], în Gallia[39], la Athena[40], la Tarsus[41], la Delos[42], în Egipt[43], în nordul Mării

[33] *Gura Canliei*: D. Vîlceanu, *Urme de vieţuire antică la Gura Canliei*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 141—145 : cuptor de ceramică ; *Oltina* : mare cuptor de ţigle sau ceramică. Informaţie D. Vîlceanu, căruia îi mulţumim ; *Capidava* : R. Florescu, *Capidava*, edit. Meridiane, Bucureşti, 1965, p. 10 : tipar de terra sigilatta şi atelier de pietrărie. *Ulmetum* : V. Pârvan, *op. cit.*, fig. 76 : tipar de opaiţ. *Sîmbăta Nouă* : cuptor. Informaţie A. Aricescu, căruia îi mulţumim ; *Teliţa* : A. Rădulescu, *Podoabe de bronz ale unui car roman şi depozitul de ţigle de la Teliţa — Raionul Tulcea*, în *Revista muzeelor*, număr special, II, 1965, p. 437—438. *Garvăn-Dinogetia* : Gh. Ştefan, *Un cuptor roman de ars ţigle descoperit la Garvăn*, în *SCIV*, VIII, 1957, 1—4, p. 339.

[34] Primul este menţionat de V. Canarache şi S. Dimitriu, *op. cit.*, p. 171. S-a găsit sub turnul porţii mari, datat cu monede de la Traian, Hadrian, Faustina Senior. Al doilea a fost recent descoperit în sectorul T şi datează probabil din secolul I e.n. Îi mulţumim şi aici Gabriellei Bordenache pentru această informaţie.

[35] Vezi nota 31.

[36] Em. Condurachi, *Histria à l'époque du Bas-Empire d'après les dernières fouilles archéologiques*, în *Dacia*, N.S., 1957, I, p. 251—255.

[37] Em. Popescu, *The Histrian decree for Aba*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 391—392. La ipoteza editorului, după care denumirea colegiului de ἱεροπλατεῖται le vine de la cîmpia (πλατεῖα) sacră (ἱερά) unde îşi aveau activitatea, mai trebuie adăugată şi cea a lui J. et L. Robert, *REG*, *Bulletin épigraphique*, LXXV, 1962, p. 191, care o nuanţează arătînd că πλατεῖα mai înseamnă şi cale de acces. În aceste condiţii aceşti meseriaşi pot fi eventual identificaţi cu cei ale căror ateliere-magazine erau plasate de o parte şi de alta a drumului spre cetate care, după ipoteza lui P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 139, trecea prin apropierea zonei depozitului de teracote. E momentul să amintim cu această ocazie că pe mulţi monticuli din apropiere există o mare cantitate de argilă vitrifiată, provenind probabil din deşeurile altor asemenea cuptoare.

[38] Ed. Pottier, *Les statuettes de terre cuite dans l'antiquité*, Paris, 1890, p. 233 sqq.

[39] *Ibidem*, p. 240—242.

[40] Cl. Grandjouan, *The Athenian Agora*, VI, *Terracottas and Plastic Lamps of the Roman Period*, Princeton, 1961, p. 2, constată o mare lacună în practica coroplastică a cetăţii în secolele I—II e.n.

[41] Ed. Pottier, *op. cit.*, p. 242 ; H. Goldman, în *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus*, Princeton, 1950, p. 297—383.

[42] Alf. Laumonier, *op. cit.*, p. 285—288.

[43] P. Graindor, *Les terres cuites de l'Égypte gréco-romain*, Paris, 1939, p. 57—59.

Negre[44] şi bineînţeles la Myrina, atestă pe lîngă o reducere a numărului lor faţă de cele din perioada greacă şi o decadenţă în ceea ce priveşte tehnica de lucru. O dată cu dezvoltarea creştinismului, statuetele dispar cu desăvîrşire. Din acest punct de vedere producţia coroplastică de epocă romană din Dobrogea nu face nici ea excepţie. Deşi exista o veche tradiţie în acest sens, manifestă în special la Callatis[45] şi Histria[46], despre care s-a afirmat chiar că ar fi avut o producţie originală, în epoca romană există doar puţine teracote. Din acest punct de vedere este cu atît mai regretabilă pierderea exemplarelor din depozitul callatian, prezentat destul de sumar de V. Pârvan[47]. Doar o teracotă şi un tipar mai pot fi menţionate la Callatis[48]. De la Tomis există de asemenea cîteva statuete, sigur databile în epocă romană, printre care şi două tipare[49]. Alte trei exemplare coroplastice, unul de la Gura Canliei[50], celălalt de la Barboşi[51], al treilea de la Garvăn[52], sînt printre singurele publicate pînă în prezent. În fine, de la Histria se cunoaşte o serie de medalioane din care cîteva au fost mai de mult publicate[53]. Este limpede însă că celor mai multe nu li se cunoaşte locul de fabricare, putînd fi importate[54].

Statuetele depozitului recent descoperit la Histria, găsite împrăştiate pe toată suprafaţa săpăturii din 1963, la o adîncime de 0,20—0,30 m, deci în stratul prezentat mai sus, însumează un număr de 14 statuete întregi, 34 întregibile şi 115 capete, ceea ce revine la un total de 150—200 exemplare recuperabile, fără a mai pune la socoteală şi sutele de fragmente de busturi, capete sau fragmente inexpresive. Din această cantitate doar un procent de aproximativ 20 au fost găsite întîmplător, restul fiind descoperite în strat, pe nivel.

---

[44] M. M. Kobllina, *Терракотовые статуэтки Пантикапея и Фанагорий*, Moscova, 1960, p. 155—171.

[45] R. Vulpe, *Deux terres cuites grecques de Callatis*, în *Dacia*, V—VI, 1935—36, p. 329—339.

[46] M. Coja, *Alcuni aspetti della coroplastica ellenistica di Histria*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 213—232.

[47] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 219.

[48] Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis*, IV, în *Dacia*, III—IV, 1927—32, p. 469, fig. 57—58: tipar (elenistic) de relief; idem, *Callatis*, VI, în *Dacia*, V—VI, 1935—36, p. 305, fig. 17.

[49] D. M. Theodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, Bucureşti, 1918, p. 117—125. Tiparele: fig. 71 (p. 123) şi 73 (p. 125); A. Rădulesc şi M. Davidescu, *Materiale inedite din Muzeul regional Constanţa*, în *Materiale*, V, 1959, p. 756.

[50] D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 143, fig. 2/1.

[51] Gh. Ştefan, *Nouvelles découvertes dans le castellum romain de Barboşi*, în *Dacia*, V—VI, 1935—36, p. 345, fig. 5.

[52] Gh. Ştefan, *Două vase de terra sigillata descoperite la Bisericuţa-Garvăn*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 66, fig. 4/1.

[53] S. Lambrino, *Cetatea Histria*, în *Boabe de grîu*, I, 10, 1930, p. 588—589.

[54] O descoperire curioasă s-a făcut la Callatis (*SCIV*, II, 1951, 1, p. 156—157), unde într-un sarcofag de piatră s-au găsit pe lîngă un vas de sticlă şi podoabe de bronz şi o figurină (fig. 19) databilă în secolul al II-lea î.e.n. Dacă sarcofagul de piatră şi vasul de sticlă sînt indicii plauzibile pentru datarea mormîntului în epoca romană, se ridică evident problema unităţii cronologice a inventarului. În măsura în care situaţia nu este cu totul izolată, ceea ce nu se va putea verifica decît cu timpul, s-ar putea eventual face ipoteza că şi în epoca romană se mai produceau în centrele cu o veche tradiţie coroplastică statuete de factură elenistică.

Pentru studiu am folosit un număr de 53 statuete. Ele se repartizează în trei grupe după cum urmează :

GRUPA A (fig. 7—13)

Toate statuetele reprezintă fără nici o excepţie acelaşi tip statuar, micile modificări urmînd să fie amintite în cadrul diferitelor tipare. Este vorba de o figurină feminină voalată, reprezentată în picioare, confecţionată din două valve. Nu are nici un atribut. Poziţia corpului este extrem de rigidă. Capul, voalat de himation, neînclinat, are dimensiuni diferite în raport de lipirea celor două părţi, grosolan executată. Figura nu se distinge. O anumită înălţare la unele exemplare a himationului deasupra capului pare să indice existenţa fie a unei diademe fie a unei pieptănături speciale în trese. Resturile de coafură vizibile sînt sumar indicate, uneori prezentînd urme de retuş după scoaterea din tipar. Este vorba de o coafură în feston la unele, de o intenţie de *Melonen-frisur* la altele. Braţul drept, îndoit, este petrecut către umărul stîng, unde mîna dreaptă strînge faldurile, accidental trasate, mai curînd retuşate, ale himationului, fără ca ea să fie schiţată decît arareori. Braţul stîng, îndoit de asemenea, ajunge pînă spre cotul braţului drept, dînd impresia că braţele se încrucişează pe piept, şi susţine marginea himationului. Mîna stîngă nu este indicată niciodată, aşa încît nu putem şti dacă ea intră sub cotul braţului drept sau se opreşte în dreptul acestuia. De sub braţe himationul se deschide lăsînd vizibil hitonul. Bordurile primului sînt indicate printr-un fald gros, care evident nu spune nimic în legătură cu calitatea draperiei. Hitonul, marcat prin linia decolteului (care poate fi interpretată şi ca un colier), redevine vizibil de sub braţe în jos. El nu are nici un *kolpos*. Uneori faldurile hitonului sînt indicate prin nişte cute groase, absolut verticale, fără să se muleze pe corp, alteori ele sînt înlocuite de dungi de vopsea roşie, judecînd după resturile de culoare păstrate pe unele exemplare. Figurina se termină de obicei printr-o bază deasupra căreia sînt reprezentate uneori sandalele personajului feminin.

În cadrul grupei A distingem mai multe tipare :

Tiparul I (fig. 7—9) : Înălţime : 0,175—0,18 m ; coafură în feston ; diademă sau coafură în trese ; cercei discoidali ; faldurile hitonului indicate ; bază. Pastele : I a (3 ex.) albicios-gălbuie ; I b (4 ex.) cărămizie ; I c (2 ex.) cărămiziu-gălbuie ; I d (3 ex.) galbenă fină ; I e (2 ex.) gălbui-prăfuită ; I f (2 ex.) gălbui-cenuşie. Total : 16 exemplare.

Tiparul II (fig. 10) : Înălţime : 0,18 m ; coafură în feston ; lipsesc cerceii ; faldurile hitonului neindicate ; decolteul marcat ; sandale ; bază. Pastele : II a (3 ex.) cărămizie ; II b (1 ex.) verzuie ; II c (3 ex.) cărămiziu-gălbuie. Total : şapte exemplare.

Tiparul III (fig. 11) : Înălţime : 0,16 m ; început de *Melonen-frisur* ; lipsesc cerceii ; faldurile hitonului neindicate ; decolteul marcat ; sandale ; bază. Pastă galbenă (1 ex.) Total : un exemplar.

Tiparul IV (fig. 11) : Înălţime : 0,15 m ; intenţie de *Melonen-frisur* ; lipsesc cerceii ; decolteul marcat ; lipsesc faldurile hitonului ; sandale ; bază. Pastele : IV a (2 ex.) cărămizie ; IV b (2 ex.) gălbui-cărămizie ; IV c (2 ex.) gălbuie ; IV d (2 ex.) gălbui-prăfuită. Total : opt exemplare.

A I a

A I a

A I a

Fig. 7. — *Histria. Punctul P.* Statuete. Grupa A I a și b.

Tiparul V (fig. 12—13) : Înălțime : 0,14 m ; coafură în feston ; psesc cerceii ; decolteul marcat ; lipsesc faldurile hitonului ; lipsește baza.

A I c

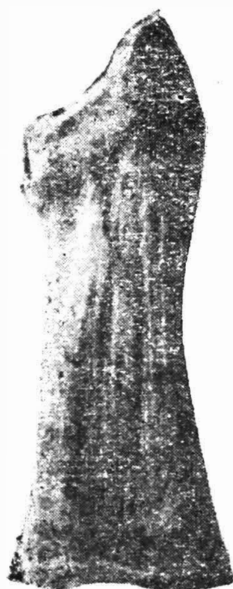
A I c

A I d

A I d

A I d

Fig. 8. — *Histria. Punctul P.* Statuete. Grupa A I c și d.

Pastele : V a (6 ex.) cărămizie ; V b (4 ex.) cărămiziu-gălbuie ; V c (6 ex.) gălbui-cenușie ; V d (1 ex.) cenușiu deschisă. Total : 17 exemplare.

GRUPA B (fig. 14)

Personaj feminin voalat, reprezentat tot în picioare. Statueta era confecţionată tot cu două valve. De asemenea nu au atribut. Poziţia mîinilor este identică cu cea a statuetelor din grupa A. Diferenţa pregnantă între cele trei statuete din această grupă şi cele din cea prece-

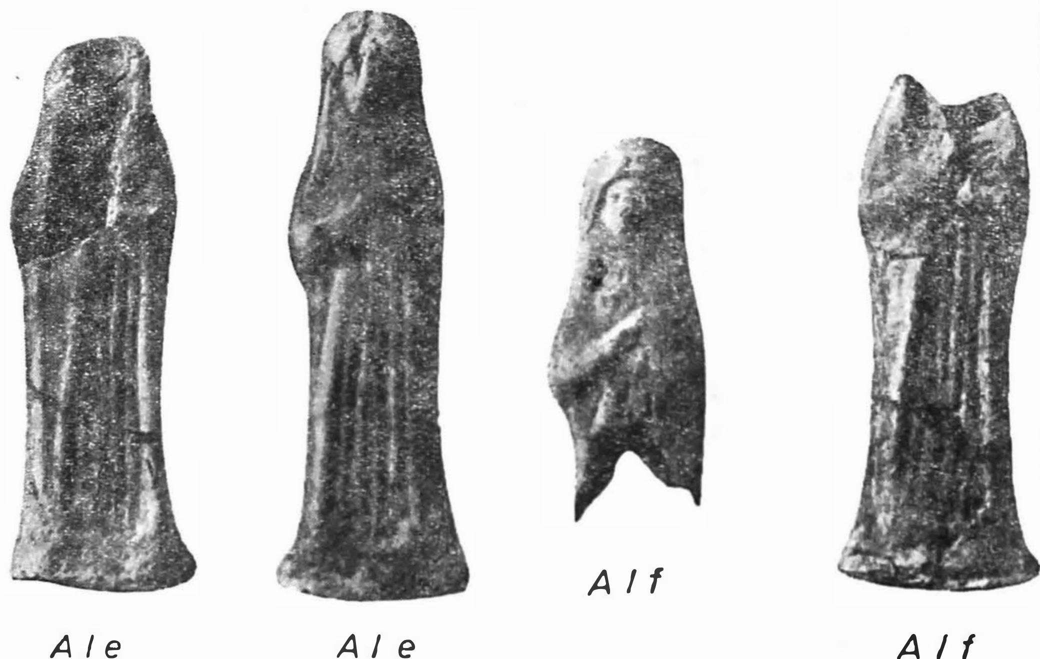

Fig. 9. — *Histria. Punctul P.* Statuete. Grupa A I e şi f.

dentă constă în ţinuta corpului şi reprezentarea draperiei. Capul este uşor înclinat. Figura se distinge greu. Personajul feminin se sprijină pe piciorul drept, în timp ce stîngul e uşor flexat, ceea ce conferă mişcare statuetei. Baza şi sandalele sînt indicate şi aici. Draperia este tratată mult mai organic. Himationul se adaptează mişcărilor mîinilor, în vreme ce hitonul, vizibil probabil din dreptul genunchilor, respectă formele corpului. Decolteul este redat printr-un triunghi. Nu lipsesc cerceii discoidali. Nu există decît un singur tipar. Pastele : B a (1 ex.) cărămizie ; B b (1 ex.) cărămiziu-gălbuie ; B c (1 ex.) cenuşiu deschis. Total : trei exemplare.

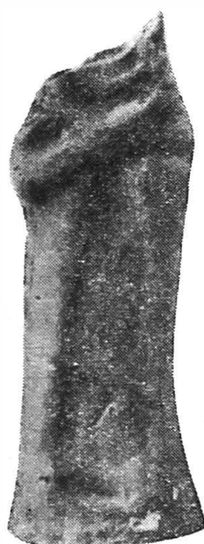
GRUPA C (fig. 15)

Judecînd după înălţimea unicului fragment păstrat (0,085 m), statueta ar fi trebuit să aibă o înălţime de 19—20 cm. Coafura este tot în feston. Figura e îngrijit redată. Faldurile himationului de deasupra umărului drept sînt indicate, ca şi cutele hitonului în jurul gîtului. Unicul exemplar e confecţionat dintr-o pastă cărămiziu-gălbuie[55].

[55] Rezultă aşadar că în statuete se pot surprinde 8 culori de pastă : 1) albicios-gălbuie : A I a (3 ex.) ; 2) cărămizie : A I b ; A II a ; A IV a ; A V a ; B a (16 ex.) ; 3) cărămiziu-gălbuie : A I c ; A II c ; A IV b ; A V b ; B b ; C (13 ex.) ; 4) galbenă : A I d ; A III ; A IV c (6 ex.) ; 5) gălbui-prăfuită : A I e ; A IV d (4 ex.) ; 6) gălbui-cenuşie : A I f ; A V c (8 ex.) ; 7) verzuie : A II b (1 ex.) ; 8) cenuşiu deschisă : A V d ; B c (2 ex.).

În raport cu aceste date, patru sînt problemele de ordin tehnic pe care le ridică depozitul nostru. Mai întîi uzarea tiparului nemenţionată

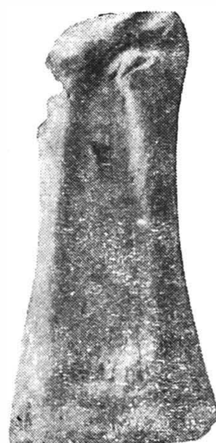

Fig. 10. — *Histria. Punctul P.* Statuete. Grupa A II a, b şi c.

în descrierea de mai sus, dar care poate fi surprinsă la unele exemplare din grupa A, fără a putea avea însă o certitudine în acest sens din pri-

cina condițiilor de păstrare. În al doilea rînd culorile de pastă mai sus descrise nu dovedesc întotdeauna diferențe de argilă ci de intensitate de ardere, ceea ce demonstrează clar că la un moment dat, mai exact spus în momentul abandonării lor, se produceau statuete din toate grupele

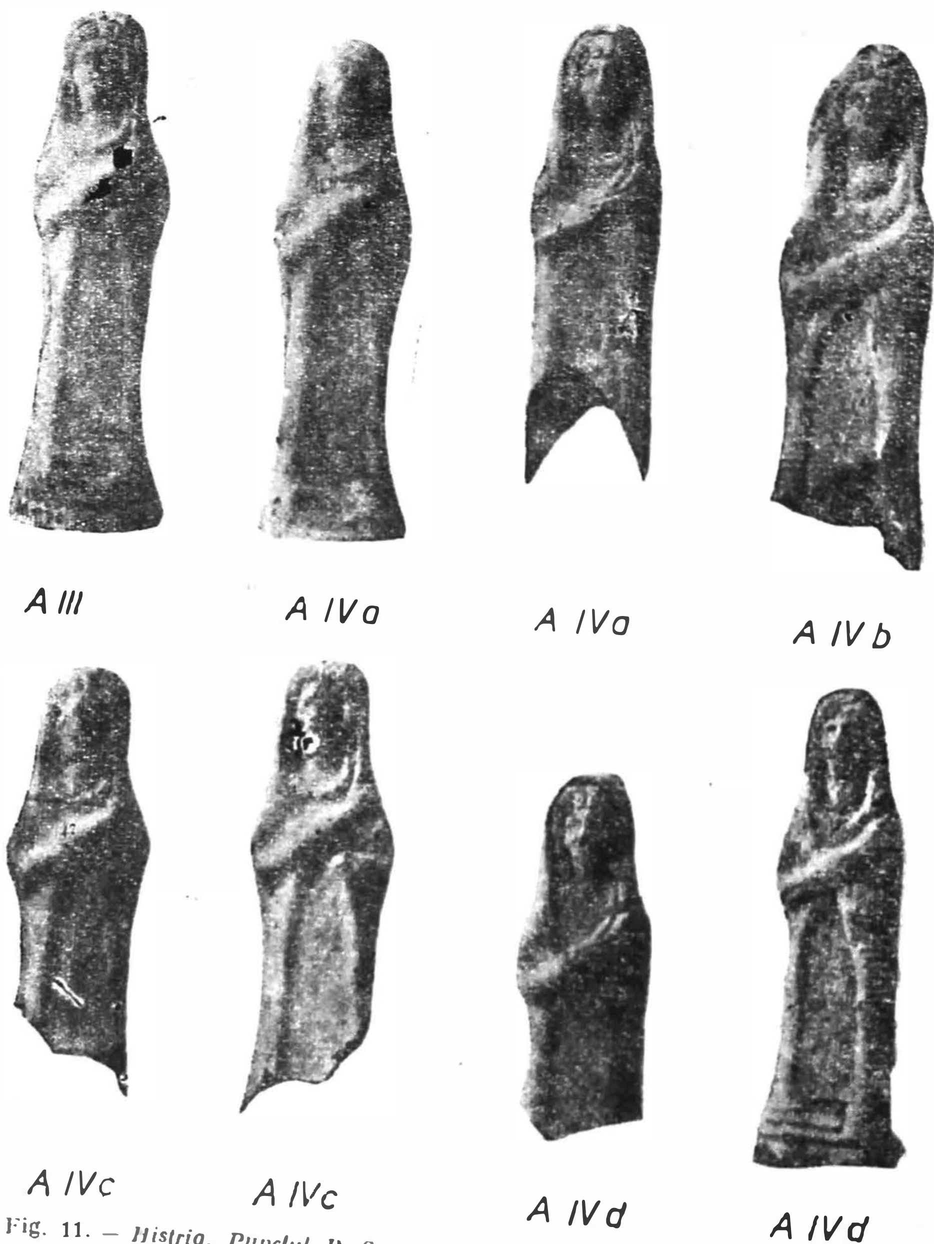

Fig. 11. — *Histria. Punctul P.* Statuete. Grupa A III, A IV a, b, c și d.

și cu toate tiparele. În acest fel precizarea cronologiei diferitelor grupe și tipare devine practic imposibilă, deoarece pe de altă parte nimic nu împiedică de pildă ca statuetele din grupa B, mai apropiate ca factură de teracotele elenistice, să fi reprezentat nu veriga de legătură între aces-

tea din urmă și cele din grupa A, ci rezultatul rafinării treptate a gustului meșterilor histrieni. În fine, în al patrulea rînd, faptul că pe multe statuete se află urme de vopsea, aplicată după ardere, exclude posibilitatea ca ele să fie în întregime interpretate ca niște rebuturi și acest detaliu întărește, după cum am spus, ipoteza după care aceste statuete au fost nu aruncate ci părăsite brusc într-un moment despre care a fost vorba mai sus[56].

Execuția statuetelor depozitului de la Histria, mai cu seamă a acelora din grupa A, este după cum s-a văzut lipsită de simț artistic și realist în ultimă instanță, dar prin aceasta cu nimic mai puțin interesante pentru istoria artei provinciale dobrogene din primele secole ale stăpînirii romane. În Dobrogea, ca de altfel în toate provinciile imperiului roman, alături de o artă de tradiție aulică, se dezvoltă o artă nouă, denumită convențional provincial romană, a cărei originalitate a încetat de mult de a mai fi pusă sub semnul întrebării[57]. Recentele contribuții ale lui R. Bianchi-Bandinelli au precizat două criterii esențiale de studiu ale acestei arte : cel etnic și cel temporal[58]. Cu alte cuvinte, pe lîngă analiza detaliată a fondului local, fie el celtic, iliric sau tracic, o egală atenție trebuie acordată momentului istoric în care s-a exercitat influența din partea centrului, Roma sau, în cazul de față, Grecia și Asia Mică.

Faptul că în plastica romană din Dobrogea[59] transpar numai obiceiuri, costume, elemente de religie și de tradiție artistică greacă ne împiedică să precizăm aportul componentei locale traco-getice[60]. Cronologic vorbind, maniera arhaică de dispunere a draperiei, cu lăsarea vizibilă a hitonului [61], ca și dispoziția pieptănăturilor[62], dacă nu sînt pur și simplu tradiționale, par a indica secolul al II-lea e. n., mai exact perioada An-

---

[56] Cf. p. 251, nota 28.

[57] Vezi de exemplu studiile lui A. Furtwängler, *Intermezzi*, Monaco, 1896, p. 69 sqq.; A. Schober, in *JOAI*, XXVI, 1930, p. 9—52; S. Ferri, *Arte romana sul Reno*, Milano, 1931, și *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933.

[58] R. Bianchi-Bandinelli, în *Storicità dell'arte classica, Gusto e valore dell'arte provinciale*, Firenze, 1950, p. 229—260.

[59] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 116 sqq. și 144 sqq.; S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, p. 359—372; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, p. 217—223; Em. Condurachi, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 541—549; G. Bordenache în ultimă instanță în *Temi e motivi della plastica funeraria d'età romana nella Moesia Inferior*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 164—166.

[60] Totuși în populația histriană din secolul al II-lea apare un număr considerabil de traci, capabil poate să impună un nou gust în plastica histriană. Cf. I. I. Russu, *Despre populația histriană în secolul II e.n.*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 39—59. În ceea ce privește unele mărturii despre o tradiție coroplastică geto-dacă, cf. R. și Ec. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 350, fig. 129; C. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, X, 1959, p. 397, fig. 8 (Grădiștea Muncelului): A. Nițu — M. Zamoșteanu, în *Materiale*, VI, 1959, p. 379, fig. 4/5 (Tisești); R. Vulpe, în *Materiale*, VII, 1961, p. 332, fig. 9/4 (Popești).

[61] Vezi, de exemplu, S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, II, 2, Paris, 1898, p. 639/7 și 649/3,10; H. B. Walters, *Catalogue of terracottas, British Museum*, Londra, 1903, pl. VII, XXI, nr. 28 și 488; M. M. Kobîlina, *op. cit.*, pl. VIII/1; E. Paribeni, *Catalogo delle sculture di Cirene*, Roma, 1959, nr. 112, pl. 73; L. Bernabò-Brea, *Lipari nel IV secolo AC*, în ΚΩΚΑΛΟΣ, IV, 1958, pl. 47, fig. 1; Em. Esperandieu, *Recueil général des bas-reliefs de la Gaule Romaine*, VII, 1917, Paris, p. 163, nr. 5529.

[62] M. Wegner, *Datierung römischen Haartrachten*, în *AA*, 53, 1938, col. 276—325. Coafura din grupa A I—II se întîlnește în portretele Sabinei (col. 309—310; 283—284), iar cea din A III—IV, eventual și V, la Faustina Junior (col. 285—286).

toninilor, în care se constată o reînviere a unor tradiții artistice mai vechi, și aceste constatări au darul să confirme datarea în context a statuetelor din depozit.

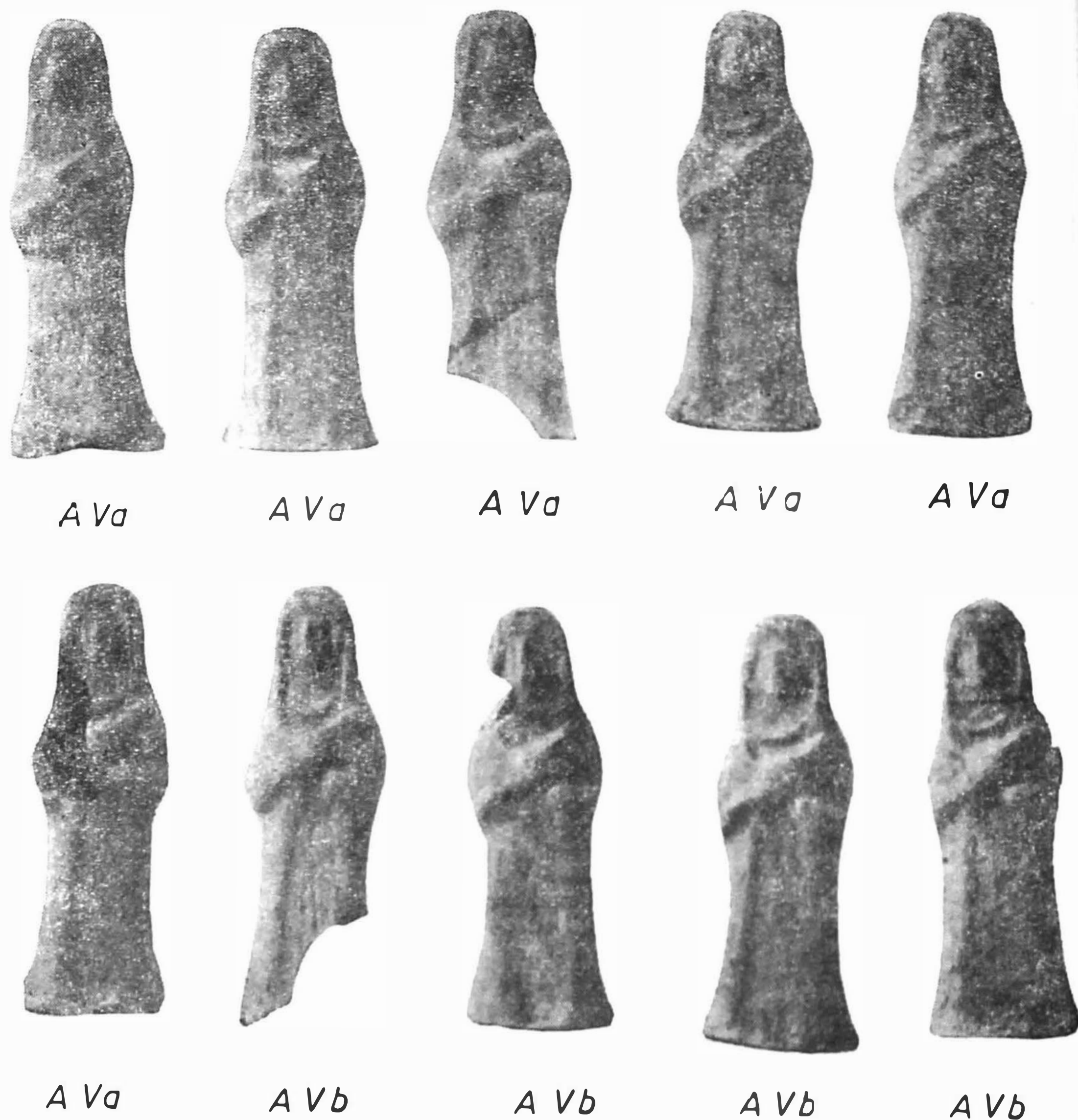

Fig. 12. — *Histria. Punctul P.* Statuete. Grupa A V a și b.

Identificarea tipului statuar reprezentat de teracotele de la Histria nu este lipsită de dificultăți. Dacă pentru cele din grupa B e vorba de o variantă a așa-numitei **Pudicitia**[63], statuetele din grupa A reprezintă o combinație între gestul tipului sus-menționat și maniera arhaică

[63] Datele esențiale despre acest tip se găsesc la R. Horn, *Stehende weibliche Gewandstatuen in der hellenistischen Plastik*, München, 1931, p. 65—66 și 78—82 și la M. Bieber, *The Sculpture of the Hellenistic Age*, New York, 1955, p. 132—133, cu bibliografia respectivă.

de dispunere a draperiei despre care a fost vorba mai sus, combinație necunoscută pînă în prezent, cel puțin în plastica greco-romană de la Histria și din Dobrogea[64].

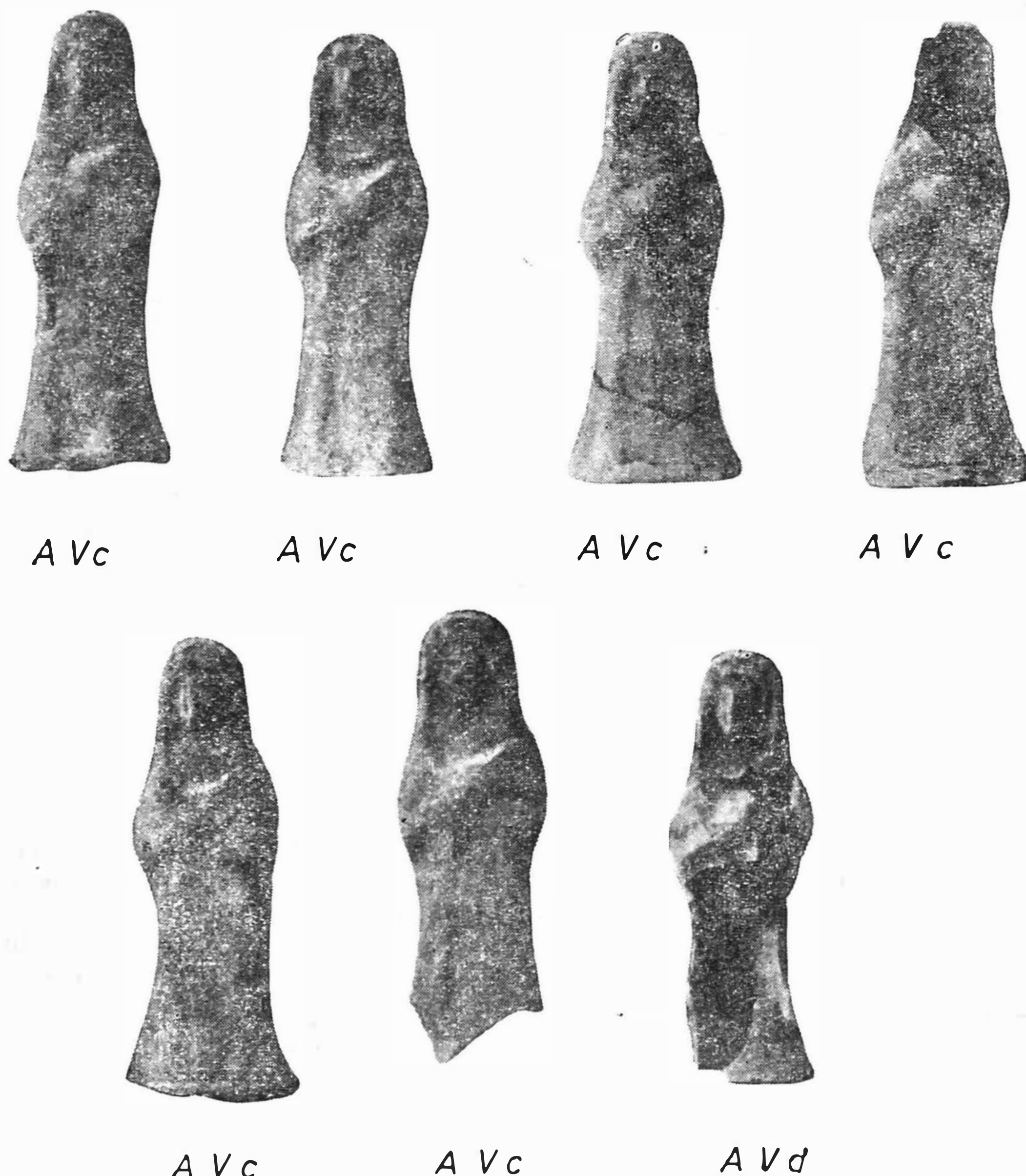

Fig. 13. — *Histria. Punctul P.* Statuete. Grupa A V c și d.

Similitudinea gestului în toate cele trei categorii menționate dovedește însă o unitate de concepție iconografică greu de contestat, și acest lucru ne face să credem că, cu toate diferențele amintite, este vorba despre

[64] Informație Gabriella Bordenache, căreia îi mulțumim călduros și aici. Așa-numita PUDICITIA apare însă în plastica funerară dobrogeană, așa cum reiese din articolul citat al Gabriellei Bordenache, p. 166.

variante mai mult sau mai puțin îndepărtate ale aceluiași tip statuar. Dispunerea draperiei, de tradiție arhaică, de la grupa A, a fost reluată de coroplaștii histrieni, într-un moment și din motive pe care am încercat să le explicăm, fără ca evident ei să-i mai fi înțeles semnificația.

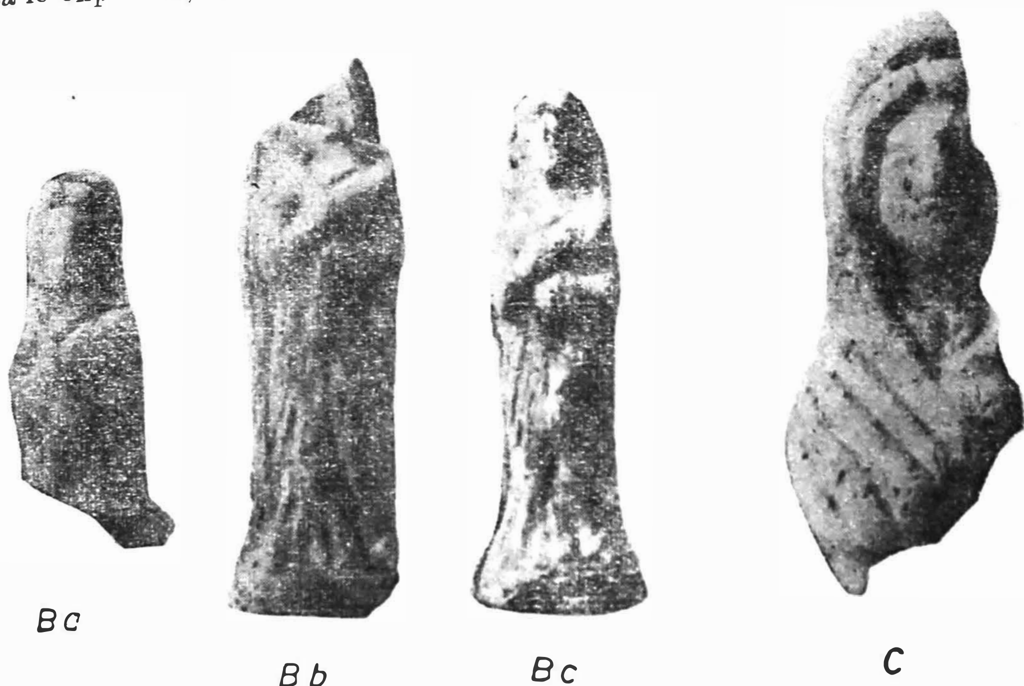

Fig. 14. — *Histria. Punctul P.* Statuete. Grupa B.

Fig. 15. — *Histria. Punctul P.* Statuete. Grupa C.

Originea tipului **Pudicitia** se datează în secolul al IV-lea[65], deși există unele exemplare anterioare care sugerează acest tip[66]. Cu toate acestea marea lui dezvoltare este de plasat între secolele II î.e.n. — II e.n.[67], ceea ce nu-i împiedică dăinuirea pînă în secolul al IV-lea e.n.[68]. Tipul în sine nu este caracteristic pentru vreuna din accepțiile comune — votivă,

---

[65] G. E. Rizzo, *Prassitele*, Milano-Roma, 1932, p. 91—92 și M. Bieber, *op. cit.*, p. 22—23, se pronunță pentru derivația lui dintr-un original praxitelic; Ch. Picard, *Manuel d'archéologie grecque. La sculpture IV. Période classique IVe siècle*, II, 1, Paris, 1954, sugerează un original lisipeic; *ibidem*, p. 205—236, reia discuția în jurul cunoscutului sarcofag de la Sidon, denumit „Les pleureuses", unde după cum se știe, pe una din laturi sînt reprezentate o serie de bocitoare (după autor Heliade) din care cele mai multe au o poziție similară cu cea a tipului PUDICITIA. Sarcofagul este de plasat în sfera scopadică.

[66] Alf. Laumonier, *op. cit.*, p. 101, nr. 240 și 241; R. A. Higgins, *Catalogue of the terracottas, British Museum*, Londra, 1954, nr. 331; L. Bernabò-Brea, M. Cavalier, *Meligunis Lipara*, II, Palermo, 1965, p. 18, pl. 60/4.

[67] Cf. nota 63, la care mai adăugăm S. Reinach, *op. cit.*, II, 2, p. 669/9; G. Kleiner, *Tanagrafiguren, Untersuchungen zur hellenistischen Kunst und Geschichte*, Berlin, 1942, p. 160—162, pl. 33; Dorothy Burr, *Terracottas from Myrina*, Viena, 1934, nr. 99; S. Besque-Mollard, *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs et romains*; II, *Myrina*, Paris, 1963, p. 115, pl. 138 d (secolul I e.n. prezentînd cea mai apropiată analogie în coroplastica cu statuetele depozitului de la Histria).

[68] Eug. Strong, *La scultura romana da Augusto a Costantino*, Firenze, 1923, pl. LXVII.

funerară sau onorifică — și deci cu atît mai puțin pentru o divinitate anume. În fapt tipul **Pudicitia** poate fi de natură funerară[69] — moarta în sine sau membră a cortegiului funerar —, de natură votivă — zeițe, printre care amintim pe Demeter sau Kore[70], Nimfele[71], Muzele[72], Parcele[73], acolite ale lui Dionysos (Pleiade sau personaje de comedie)[74] sau adorante[75] — și în fine onorifică[76].

A preciza acest aspect în cazul statuetelor din depozitul de la Histria nu pare posibil fără a ține seama pe de o parte de practica religioasă antică a utilizării statuetelor de teracotă, pe de alta de specificul pantheonului histrian o dată ce este un lucru bine cunoscut că în fiecare din cetăți divinitățile aveau accepții diferite.

O recentă luare de poziție a lui Alf. Laumonier[77] în prima problemă pe care intenționăm să o discutăm are darul de a preciza unele aspecte esențiale. Mai întîi, afirmă acest autor sus-menționat, este greu de făcut o distincție între statuetele de destinație votivă sau funerară. Tipurile statuare sînt identice „și aceasta... pentru că în principiu ofranda către zei este aceeași cu ofranda către morți. Ea nu este decît un caz particular". Cît privește posibilitatea de a distinge între divinități și adorante, Alf. Laumonier subliniază faptul că adorantele votive preiau adesea imaginea divinității căreia i se închinau. Exclude însă interpretarea statuetelor ca adorante funerare, a căror așezare în mormînt ar contraveni cu sentimentele pe care le inspira mortul în lumea greco-romană. Așa stînd lucrurile, chiar dacă statuetele pot fi interpretate și ca adorante votive, rămîne de văzut care era divinitatea reprezentată de teracotele depozitului histrian. Înainte de a încerca să dăm un răspuns acestei spinoase probleme, ni se pare că există cîteva argumente care ar pleda mai degrabă pentru accepția funerară a acestor statuete, ceea ce nu împiedică, și ne grăbim s-o afirmăm de pe acum, ca ele să fi fost utilizate deopotrivă în sanctuare. Este vorba mai întîi de descoperirea întîmplătoare a două statuete identice în zona necropolei tumulare de dincolo de lac[78]. Apoi de velarea capului, element prezent la majoritatea statuilor

---

[69] M. Bieber, *op. cit.*, fig. 523; R. Horn, *op. cit.*, pl. 40/1; P. Soprano, *Via Nucerina, Sepolcri di età romana*, în *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei*, CCCLVIII, 8, XV, 1–6, 1961, p. 196; S. Reinach, *op. cit.*, I², p. 54/3; S. Ferri, *op. cit.*, fig. 116, 410, 557; Em. Esperandieu, *op. cit.*, II, 1908, p. 268–269, nr. 1335 și 312–313, nr. 1417 mult simplificate și schematizate.

[70] Cf. nota 65. G.E. Rizzo și M. Bieber socotesc că la origine tipul era destinat reprezentării divinităților eleusinice.

[71] Ch. Picard, *op. cit.*, *loc. cit.* Heliadele reprezintă tot o variantă a Nimfelor. Cf. H. Herter — F. Heichelcheim, în *RE*, XVII, 1937, col. 1531, s.v. *Nymphai*.

[72] R. Horn, *op. cit.*, pl. 4/2; S. Reinach, *op. cit.*, I², p. 256/2.

[73] V. Karagheorghis, *Sculptures from Salamis*, Nicosia, 1964, p. 23–24, nr. 14.

[74] S. Reinach, *op. cit.*, I², p. 40/4; L. Bernabò-Brea, M. Cavalier, *op. cit.*, II, p. 308–309, pl. 175/7 și 180/7.

[75] E. Will, *Le relief cultuel gréco-romain*, Paris, 1955, p. 244, fig. 46; B. Maria Felletti Maj, *Museo Nazionale romano*, I, *Ritratti*, Roma, 1953, nr. 241; S. Reinach, *op. cit.*, I², p. 447/9; Em. Esperandieu, *op. cit.*, I, 1907, p. 304, nr. 446.

[76] G. Becatti, *Scultura greca. Il quarto secolo e l'ellenismo*, 1961, fig. 104; S. Reinach, *op. cit.*, I², p. 570/1; 569/4–6, 593/2–3; Em. Esperandieu, *op.* cit., IX, 1925, p. 148, nr. 6805; S. Ferri, *op. cit.*, fig. 404.

[77] Alf. Laumonier, *op. cit.*, p. 54–58.

[78] După cum se știe, în această zonă primele indicii de locuire apar abia în secolul VI e.n. Cf. P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 232.

funerare de epocă romană[79]. În al treilea rînd, potrivit unei interpretări mai vechi culoarea roşie, prezentă pe unele statuete, ar putea eventual să confirme această accepţie[80]. În fine, dacă aşa cum am presupus, în zona depozitului a existat un cuptor şi probabil un magazin de vînzare a acestor teracote, nu este oare cazul să ne gîndim la analogia cu alte ateliere-magazine plasate la limita dintre aşezare şi necropolă, de unde rudele morţilor îşi procurau figurinele necesare înmormîntării sau parastaselor anuale ?[81].

Identificarea divinităţii, dificilă dacă avem în vedere lipsa oricărui atribut pe statuete, ceea ce, dacă înţelegem corect lucrurile, ar părea să indice mai curînd o divinitate minoră, trebuie să ţină seama pe de altă parte de numărul mare de statuete, reprezentînd acelaşi tip statuar, constatare care presupune o frecvenţă a circulaţiei acestui tip ce depăşeşte sfera întîmplării şi acest lucru implică o dată mai mult o atentă cercetare a ambianţei religioase histriene.

Din punctul de vedere strict religios trebuie arătat de la bun început că toate divinităţile care pot fi reprezentate în poziţia **Pudicitia** apar în pantheonul histrian. Cu alte cuvinte nimic nu împiedică ca statuetele depozitului de la Histria să fi fost depuse ca ofrande în sanctuarele Nimfelor[82], acolitelor lui Dionysos[83], Demetrei sau Korei[84], Muzelor[85] sau Parcelor[86], ordinea în care au fost menţionate fiind impusă de popularitatea, în epoca romană, a acestor divinităţi. Cum însă aceste statuete puteau avea în acelaşi timp şi o accepţie funerară, rămîne de văzut care era la Histria divinitatea[87] sau divinităţile[88] htoniene prin excelenţă, deci ale căror imagini urmau să le preia morţii[89]. Doar trei divinităţi,

[79] G. Bordenache, *Histria alla luce del suo materiale scultoreo*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 210.

[80] A. Brelich, *Aspetti della morte nelle iscrizioni sepolcrali dell'impero romano*, în *Diss Pann*, I, 7, 1937, p. 44–45.

[81] Ad. Blanchet – E. Pottier, în *DA*, IV, 2, 1926, p. 1306, s.v. *sigillum*.

[82] P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 192, pl. 78/XXVI, 22, statuetă de teracotă de epocă elenistică ; V. Pârvan, *Une nouvelle inscription de Tomi*, în *Dacia*, I, 1924, p. 275 ; Idem, *Fouilles d'Histria. Inscriptions : Troisième série : 1923–1925*, în *Dacia*, II, 1925, p. 214, nr. 18, ambele inscripţii de epocă romană.

[83] Cf. D. M. Pippidi, *Dionysische Inschriften aus Histria aus dem II–III. Jhr. Z.*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 391–413.

[84] V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 150, nr. 51 ; idem, *Histria*, VII, p. 31, nr. 20–21 ; D. M. Pippidi, *Pour une histoire des cultes d'Istros*, în *Studii clasice*, IV, 1962, p. 128 ; G. Bordenache, *op. cit.*, p. 191, fig. 4 ; M. Coja, *op. cit.*, p. 232.

[85] D. M. Pippidi, în *Histria*, I, Bucureşti, 1954, p. 476–487, nr. 1 ; G. Bordenache, *op. cit.*, p. 190, fig. 5 (sau Tyche ?).

[86] G. Bordenache, în *Studii clasice*, IX (sub tipar).

[87] S. Ferri, *Le dee ignote di Cirene*, în *Opuscula*, Firenze, 1962, p. 399–400 „Resta dunque inteso che il monumento funerario rappresenta i lineamenti del morto, o per simboli, o in esteso, ma sempre con un costante angolo di rifrazione : la rifrazione che è necessaria perché un uomo appaia dio. Quale dio ? ... Se in un data *polis*, in un dato paese la divinità ctonia, cioè soprintendenti agli inferi, era Hermes, tutti i decedati diventano hermeioi, assumano i lineamenti di Mercurio... Morto maschio, morto feminina diventano divinità femminile del tipo di Demeter...".

[88] Ch. Picard, *op. cit.*, p. 1401, nuanţează şi mai mult aserţiunile lui S. Ferri arătînd că în fiecare cimitir existau zone prezidate de divinităţi diferite.

[89] Pentru progresele eroizării şi divinizării după moarte în epocă romană, cf. M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, II², München, 1961, p. 545–546.

Nike[90], Herakles[91] şi Artemis[92] cu acolita ei obişnuită, Nimfa, au această accepţie, judecînd după stadiul actual, destul de limitat, al cunoştinţelor noastre despre lumea funerară histriană.

Spre aceeaşi accepţie funerară ne îndreaptă şi analogiile care se pot face din punct de vedere plastic. Tipul **Pudicitia** alături de marea şi mica Hercolanese sînt cele mai răspîndite în plastica funerară din Dobrogea romană[93], nu însă şi la Histria. În aceeaşi ordine de idei nu e poate inutil de arătat că variante destul de îndepărtate ale aceluiaşi tip statuar apar pe reliefurile reprezentînd banchetul funebru, în speţă personajul feminin de pe tron[94], pe de altă parte în reliefurile cavalerului trac, la dreapta sau la stînga acestuia[95], putînd fi interpretate uneori şi ca Nimfe[96].

Ţinînd seama de toate aceste date se conturează aşadar două ipoteze : prima din ele ar pleda pentru ca sub înfăţişarea statuetelor din depozitul histrian meşterul să fi zugrăvit o divinitate din sfera eleusinică, Demeter sau Kore, a doua, mai justificată, dacă argumentul lipsei oricărui atribut indică într-adevăr nişte divinităţi minore, după care statuetele ar reprezenta Nimfe, Muze sau Parce. Chiar dacă, aşa cum s-a arătat, dovezile despre ultimele două categorii de divinităţi nu lipsesc din pantheonul histrian, Nimfele, în accepţia lor cea mai generală[97], par a fi mai indicate, avînd în vedere pe de o parte marea lor popularitate în această epocă şi în mod special în cultele locale din regiunile dunărene[98], pe de alta posibilitatea colegării lor de cultele cele mai răspîndite la Histria şi anume cavalerul trac[99], Dionysos[100], Heracles[101], Artemis[102] şi, prin Silvanus[103], de marea sărbătoare a Rosaliilor[104].

---

[90] G. Bordenache, *op. cit.*, p. 200—201, fig. 12/a-d.

[91] Eventual această accepţie putea s-o aibă statueta publicată de G. Bordenache, *op. cit.*, p. 204—205, fig. 21.

[92] E vorba de tumulul XXVI (P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 190—192) în care s-au găsit o Nimfă, o statuetă reprezentînd pe Acteon atacat de cîini şi un medalion purtînd, după autor, imaginea Hekatei, mai probabil Artemis avînd în vedere şi sfera artemisiacă sugerată de cele două teracote anterior menţionate.

[93] G. Bordenache, *Temi e motivi ...*, p. 166.

[94] Vezi de exemplu banchetul publicat de V. Pârvan, *Fouilles d'Histria ...*, p. 228, nr. 26. Pentru pandantul PUDICITIA aşezată, cf. M. Collignon, *Les statues funéraires dans l'art grec*, Paris, 1911, p. 293—295.

[95] G. Kazzarow, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, în *DissPann*, II, 14, 1938, nr. 140, 156, 233, 310, 331, 364, 365, 519, 599, 665, 702, 712, 746, 796, 802, 810, 811, 817, 821, 872, 917.

[96] G. Seure, *REA*, XIV, 1912, p. 52, citat după G. Kazzarow, *op. cit.*, p. 14.

[97] M. P. Nilsson, *op. cit.*, I², 1955, p. 244—253 ; H. Sichtermann, *Enciclopedia dell'Arte Antica*, V, p. 502—505, s.v. *Ninfe*. Pentru posibilitatea ca Nimfele să fie velate, cf. Bloch, *Roscher's Lexicon*, III, 1, Leipzig, 1897—1902, col. 557—8, fig. 2, s.v. *Nymphai*.

[98] M. P. Nilsson, *op. cit., loc. cit.* ; G. Kazzarow, în *RE*, VI A, 1936, col. 509—512. Pentru o extensiune a cultului Nimfelor în secolul II e. n., în tot imperiul, motivată de numeroasele construcţii cu caracter hidraulic — apeducte, terme — care, după cum se ştie, nu lipsesc nici de la Histria, vezi J. Beaujeau, *La religion romaine à l'apogée de l'empire, I. La politique religieuse des Antonins*, Paris, 1955, p. 187 şi 296.

[99] Pentru frecventele lor asociaţii cu alte divinităţi, cf. H. Herter — F. Heichelheim, *op. cit.*, col. 1572—1575. În ceea ce priveşte cavalerul trac la Histria, cf. D. M. Pippidi, *Dédi-*

LE DÉPÔT DE STATUETTES ROMAINES EN TERRE CUITE D'HISTRIA

RÉSUMÉ

La découverte d'un grand nombre de statuettes (environ 200 exemplaires), dans le quartier *extra-muros* de la cité d'Histria (secteur P), datables du IIe siècle de notre ère, permet à l'auteur de postuler l'existence d'un atelier coroplastique dans cette zone. La brusque interruption de son activité, prouvée par l'abandon d'un grand nombre de statuettes, qui ne sont pas toutes des rebuts, s'explique peut-être par les mêmes événements historiques qui ont mis fin à l'habitat romain de la zone *extra-muros*, vers le troisième quart du IIe siècle de notre ère.

En soulignant l'importance de cette découverte du point de vue de la production artistique en général et coroplastique en spécial, de la Dobroudja, l'auteur considère qu'on peut distinguer trois grandes catégories. Toutes les statuettes ayant le même geste des mains, peuvent être considérées, à cause de cette particularité (notamment celles du groupe B). comme des variantes plus ou moins éloignées du type **Pudicitia. En ce qui concerne la divinité représentée par ces statuettes, l'auteur — tout en relevant la difficulté de distinguer entre leur acception votive ou funéraire — s'arrête, ou bien sur les divinités éleusiniques, ou plus probablement, sur quelques divinités mineures comme par exemple les Muses, les Parques et particulièrement les Nymphes.**

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Histria*. Plan général de la cité.
Fig. 2. — *Histria*. Plan du secteur P.
Fig. 3. — *Histria*. *Secteur P*. Profil est de la Section 1963.
Fig. 4. — *Histria*. *Secteur P*. Céramique, objets en métal et en verre.
Fig. 5. — *Histria*. *Secteur P*. Lampes romaines.
Fig. 6. — *Histria*. *Secteur P*. Miroir de plomb, plaque de terre cuite représentant le chevalier thrace, épingles d'os.
Fig. 7. — *Histria*. *Secteur P*. Statuettes. Groupe A I a et b.
Fig. 8. — *Histria*. *Secteur P*. Statuettes. Groupe A I c et d.
Fig. 9. — *Histria*. *Secteur P*. Statuettes. Groupe A I e et f.
Fig. 10. — *Histria*. *Secteur P*. Statuettes. Groupe A II a, b et c.
Fig. 11. — *Histria*. *Secteur P*. Statuettes. Groupe A III, A IV a, b, c et d.
Fig. 12. — *Histria*. *Secteur P*. Statuettes. Groupe A V a et b.
Fig. 13. — *Histria*. *Secteur P*. Statuettes. Groupe A V c et d.
Fig. 14. — *Histria*. *Secteur P*. Statuettes. Groupe B.
Fig. 15. — *Histria*. *Secteur P*. Statuettes. Groupe C.

---

caces au cavalier thrace découvertes à Histria, în *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, X, 1—3, p. 219—224.

100 Cf. nota 83.

101 Cf. nota 91.

102 Cf. nota 92; G. Bordenache, *Histria alla luce...*, fig. 16—20.

103 Cf. nota 82.

104 V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 64 sqq., nr. 20. Pentru unele dubii în privința legăturii lui Silvanus cu Rosaliile în regiunile dunărene, cf. M. P. Nilsson, *RE*, I A, 1920, col. 1115, s.v. *Rosalia*.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN HORODIȘTEA SLAVĂ DE LA KLUČOV (CEHOSLOVACIA)

DE

JAROSLAV KUDRNÁČ

Printre horodiștile slave de pe teritoriul R.S. Cehoslovace, cercetate prin săpături arheologice metodice și de lungă durată, se numără și horodiștea de la Klučov, situată la circa 4 km nord-est de orașul Česky Brod și la 30 km est de Praga (fig. 1).

Această horodiște se află în valea rîului Šembera, mărginită de numeroase coline, constituind pantele nordice ale platoului ce se întinde la nord de rîul Sázava și dispare în șesul Elbei. Colina pe care este situată horodiștea se află pe partea stingă a rîului Šembera, avînd o înălțime de 200–250 m (fig. 2).

Din punctul de vedere al structurii geologice se constată aici prezența frecventă a permocarboniferului acoperit de straturi de loess, terase de nisip și aluviuni ale rîului Šembera. În cea mai mare parte suprafața colinelor este acoperită de sol negru sau brun.

În trecut, în regiunea Klučovului au existat, alternativ, vegetații de stepă și de pădure cu numeroase treceri reciproce, suprafața biotopilor de stepă și semistepă fiind totuși mai mare. Geobotaniștii consideră că vegetația inițială a acestei regiuni a fost formată în majoritatea ei din pădurici de stejar, carpen, fag și anin. În acest sens, au fost obținute date deosebit de prețioase în urma studierii resturilor carbonizate de lemn, descoperite în horodiștea de la Klučov. Pînă în prezent aici au fost identificate 21 de specii de arbori[1]. Cel mai des întîlnit este stejarul de vară (*Quercus robur* L.). Prezența sa foarte frecventă dovedește că acesta a fost răspîndit considerabil la Klučov, fiind folosit în egală măsură drept combustibil, precum și la confecționarea diferitelor unelte și mai ales ca material de construcție. De asemenea apare frecvent salcia (*Salix sp.*L.), fiind utilizate îndeosebi nuielele de salcie la împletiturile gropilor de cereale, la bordeie și fortificații.

În general regiunea Klučov s-a caracterizat printr-o intensă locuire, încă din perioada neolitică, după cum o dovedesc, în afară de cercetarea

[1] Z. Dohnal, *Užilkové rostliny a jejich upotřebeni na slovanském hradišti v Klučově u Českého Brodu*, în *PA*, XLIX, 1958, p. 499–512.

horodiştii propriu-zise, recunoaşterile şi săpăturile de salvare executate aici de Institutul de arheologie al Academiei de Ştiinţe a R.S. Cehoslovace[2]. Astfel, chiar pe înălţimea pe care era situată horodiştea slavă s-a descoperit o locuinţă din epoca neolitică timpurie[3], precum şi o aşezare neîntărită aparţinînd culturii Unetice[4].

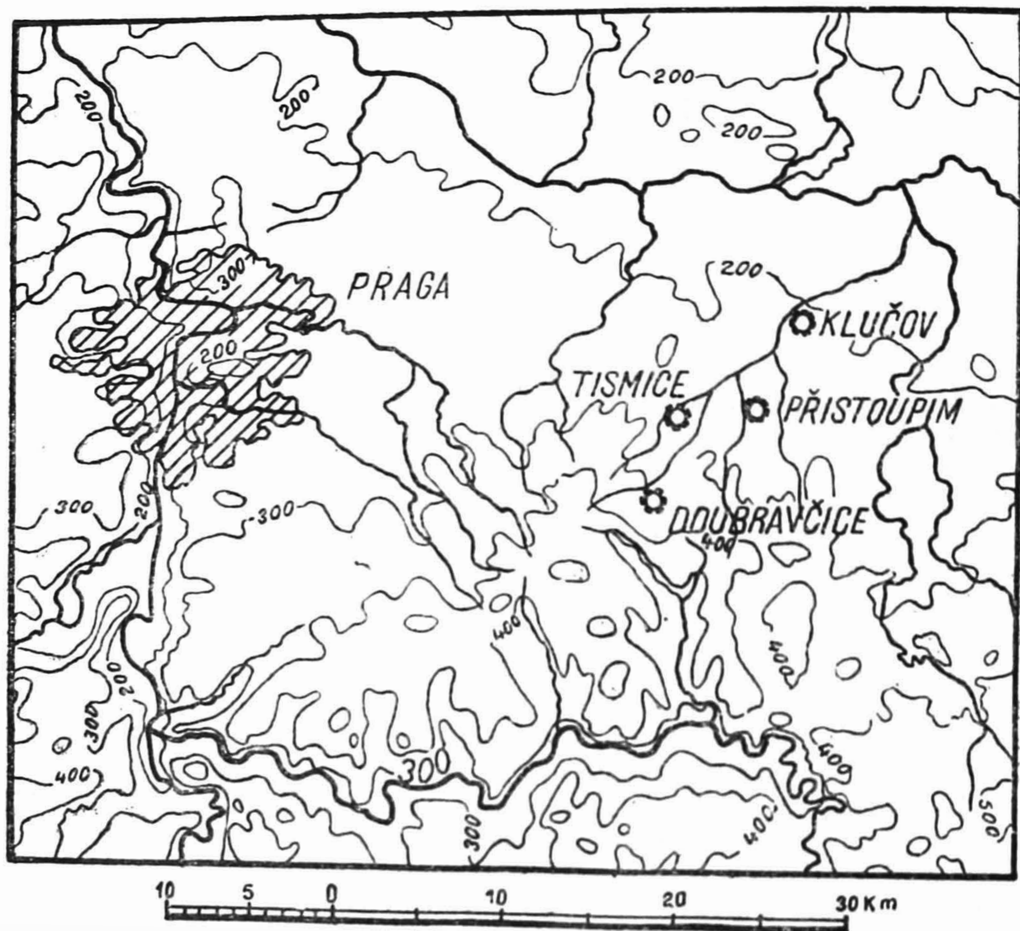

Fig. 1. — Zona geografică din Boemia, în care se află horodiştile slave de la Klučov, Tismice, Přistoupim şi Doubravčice.

---

[2] Pentru aşezările din epoca neolitică, a bronzului şi hallstattului de la Klučov vezi J. Kudrnáč, *Pravěká sídliště v Klučově*, în *AR*, IV, 1953, p. 322–327, 342–343; H. Olmerová, *Eneolitické nálezy z Poříčan u Čes. Brodu*, în *AR*, VII, 1955, p. 289–292; pentru mormintele din epoca Latène, vezi J. Kudrnáč, *Laténské kostrové hroby v Senicích a Klučově*, în *AR*, VII, 1955, p. 319–320, 337–338; idem, *Nová zjištění o laténských pohřebištích v Liblicích v Klučově*, în *AR*, XI, 1959, p. 25–32; pentru cimitirul din epoca migraţiunilor, vezi J. Kudrnáč, *Pohřebiště z doby stěhování národů*, în *AR*, IV, 1952, p. 109–112, 124–128; idem, *Další hroby z doby stěhování národů z Klučova*, în *AR*, V, 1953, p. 459–464, 472–474, 481; pentru cetăţuia din epoca medievală vezi O. Strettiová, *Středověké osídlení v Klučově*, în *AR*, XII, 1960, p. 551, 553–559.

[3] J. Kudrnáč, *Chata z mladší doby kamenné v Klučově*, în *PA*, XLV, 1954, p. 107–114.

[4] J. Kudrnáč, *Lidské kostry v jámě na únětickém sídlišti v Klučově*, în *AR*, VII, 1955, p. 588–592, 608–610.

Pe înălţimea de la Klučov ceramica slavă a fost descoperită încă din anul 1891 de către prof. J.L. Pič[5], care a iniţiat de altfel în Boemia şi cercetarea metodică a horodiştilor. Descoperirea în 1947, cu ocazia săpării unor gropi pentru plantarea pomilor, a altor fragmente ceramice

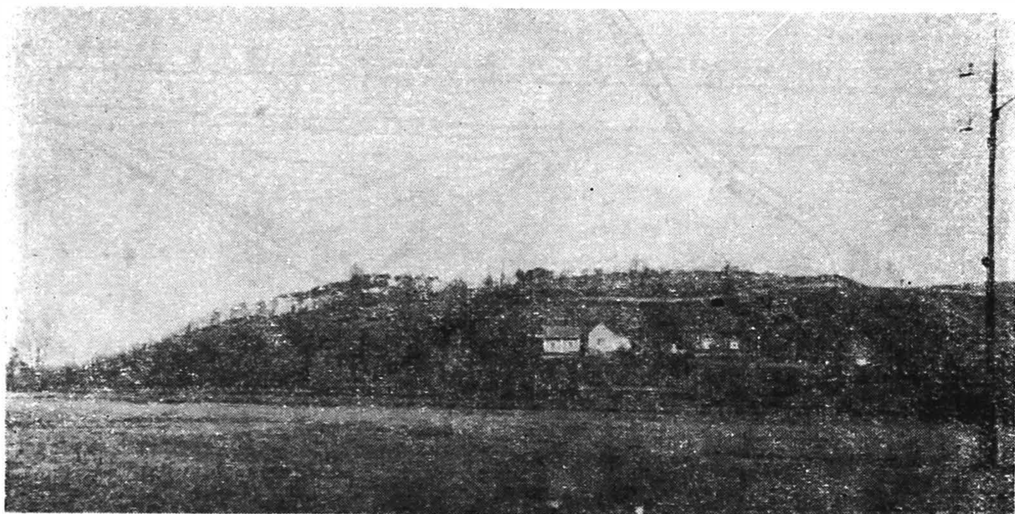

Fig. 2. — Horodiştea de la Klučov, vedere generală.

slave a atras în mod deosebit atenţia arheologilor, mai ales datorită caracterului lor arhaic.

Poziţia dominantă a colinei de la Klučov, faţă de împrejurimile sale, precum şi existenţa unor valuri şi şanţuri pe ea, deşi nu destul de evidente, făceau totuşi să se presupună că aşezarea de aici ar fi putut avea o importanţă militară, fapt care ar fi determinat fortificarea ei. De aceea, prin săpăturile arheologice din 1949 s-a urmărit în primul rînd să se precizeze dacă pe această înălţime a fost o aşezare neîntărită sau dacă a existat o horodişte. În acest din urmă caz, se punea o problemă importantă căci ţinîndu-se seama de caracterul arhaic al ceramicii descoperite întîmplător aici s-ar fi făcut dovada că este una din cele mai vechi horodişti slave din Cehoslovacia. De aceea s-au efectuat mai întîi mici sondaje în porţiunile de teren în care păreau a fi urme de valuri şi şanţuri. Într-adevăr, chiar de la primele sondaje s-a constatat că aşezarea a fost întărită, reuşindu-se succesiv a se descoperi şi urmări întreaga evoluţie a fortificaţiei. În urma săpăturilor arheologice s-a constatat de asemenea că în evoluţia horodiştii au existat două faze principale (fig. 3).

În prima fază, mai veche, începînd din secolul al VIII-lea, horodiştea cuprindea o suprafaţă de 1,59 ha. Fortificaţia sa era formată dintr-un şanţ, în secţiune în formă de pîlnie (fig. 4), în partea superioară lat de 9 m şi adînc de 3 m, în spatele căruia, înspre horodişte, se afla un val înalt, construit din lemn şi pămînt. Este vorba de o fortificaţie de lemn, susţinută pe stîlpi, fixaţi pe pantă în pămîntul viu. Pămîntul scos de la săparea şanţului a fost bătătorit pe margine şi apoi peste el s-a amplasat fortificaţia din lemn. Dincolo de şanţ, la o distanţă de circa 4—5 m,

[5] J. L. Pič, *Archeologický výzkum ve středních Čechách*, în *PA*, XV, 1891, p. 353, 374.

pe porțiunea accesibilă a înălțimii, a mai fost ridicată încă o fortificație cu structură de lemn. Aceasta era construită dintr-o serie de stîlpi fixați oblic și vertical într-un jgheab lat de circa 2,20 m și adînc de 1,35 m, întăriți la rîndul lor prin bîrne așezate orizontal (fig. 5).

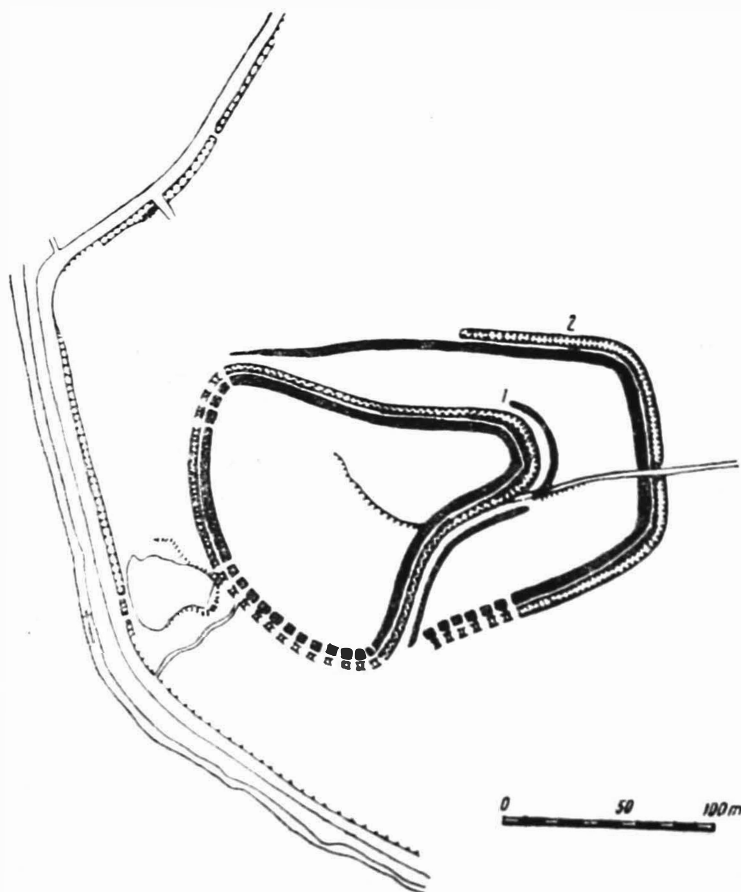

Fig. 3. — Planul general al horodiștii de la Klučov. *1*, fortificația interioară, mai veche, ; *2*, fortificația exterioară.

Intrarea în horodiște a fost amplasată ingenios spre panta naturală, deasupra căreia se afla șanțul mare de apărare cu fortificația din lemn și pămînt. De-a lungul intrării, mai jos de pantă, se găsea întăritura construită din stîlpi verticali și oblici[6]. În felul acesta s-a creat în fața porții un spațiu de 4—5 m lățime și circa 70 m lungime (fig. 6), prin care apărătorii horodiștii puteau opri intrarea atacanților fie prin contraatac frontal, fie printr-un atac din flancul drept (neferit de scut), trăgînd cu arcul și aruncind pietre.

În afara horodiștii, pe aceeași colină, se întindea, pe o suprafață de circa 9 ha, așezarea neîntărită din aceeași vreme cu horodiștea.

Judecînd după numărul descoperirilor și mai ales după ceramică, prima fază de existență a horodiștii și a așezării neîntărite de la Klučov a durat trei sferturi de secol.

---

[6] J. Kudrnáč, *Výzkum na klučovském hradišti v r. 1952*, în *AR*, VI, 1954, p. 54—60.

Constatările prilejuite de săpăturile arheologice efectuate aici au precizat că așezarea nefortificată a fost distrusă printr-un incendiu, iar horodiștea n-a avut de suferit decît parțial.

Pe ruinele așezării întărite a fost construită o altă centură de for-

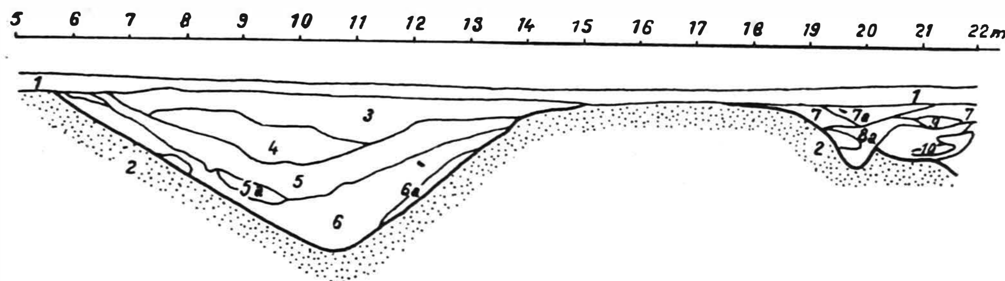

Fig. 4. — *Klučov.* Secțiunea transversală a șanțului mare și a jgheabului în care s-au fixat stîlpii palisadei de întărire. *1*, sol vegetal; *2*, sol virgin; *3*, sol nisipos, cenușiu închis; *4*, sol nisipos, cenușiu-castaniu; *5*, sol nisipos, cenușiu închis; *5a*, sol nisipos, cenușiu deschis; *6*, strat cenușos; *6a*, strat cenușos și nisipos; *7*, sol cenușiu închis din umplutura jgheabului; *7a*, sol cenușiu-castaniu; *8*, sol castaniu cu cărbuni; *8a*, sol castaniu închis cu cărbuni; *9*, sol negru-cenușos cu cărbuni; *10*, umplutura șanțului de apărare aparținînd culturii Aunjetitz.

tificație, care în partea de sud-vest și nord-vest a colinei făcea legătura cu prima întăritură, mai veche, porțiunea accesibilă a horodiștii fiind apărată în felul acesta de două centuri de fortificație.

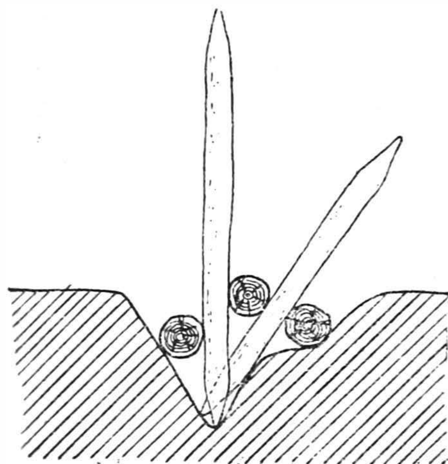

Fig. 5. — *Klučov.* Reconstituirea palisadei din stîlpi verticali și oblici.

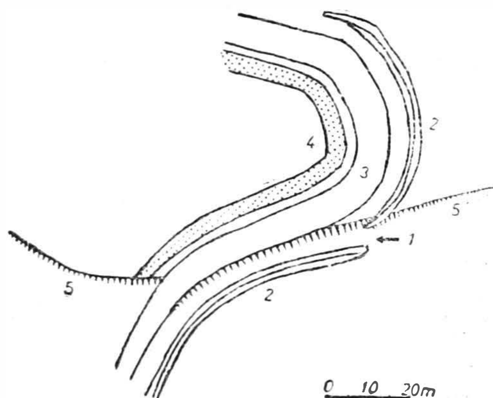

Fig. 6. — *Klučov.* Zona intrării horodiștii din prima fază. *1*, intrarea; *2*, întăritură din stîlpi verticali și oblici; *3*, șanț; *4*, fortificație din lemn și pămînt; *5*, pantă naturală.

A doua centură de fortificație, care mărea suprafața horodiștii cu încă 1 ha, diferă ca sistem de construcție de prima. Ea era formată dintr-un șanț, inițial adînc de 2,60 m și lat de 9 m, în spatele căruia se ridica fortificația din lemn și pămînt, lată de aproximativ 4,60 m. Din această

fortificație nu s-au păstrat decît gropile de la stîlpi și resturi de pămînt de la val. Pe porțiunea nord-vestică însă șanțul n-a mai fost săpat. Aici s-a folosit panta naturală a terenului, deoarece prin amplasarea fortificației spre vîrful colinei, înălțimea acesteia a crescut, făcînd inutilă prezența șanțului. Spre această ultimă fortificație, evident mai nouă, ducea o poartă cu o lățime de 7 m, care întrerupea șanțul și se continua în afara fortificației (fig. 7). Lungimea spațiului acestei porți exterioare, prin care trebuia să se treacă înainte de a se intra în horodiște, era de 11,5 m. Trecerea propriu-zisă era relativ îngustă, avînd lățimea de numai 1,40 m.

Fig. 7. — *Klučov*. Săpătura in zona porții fortificației exterioare a horodiștii.

Sistemul acesta de fortificație al porții se afla desigur în strînsă legătură cu configurația terenului și cu metodele tactice de apărare. Caracteristica planului fortificației de la Klučov constă tocmai în îngustarea în formă ovală a fortificației dinspre șesul estic, dovedindu-se astfel că ideea care a stat la baza construirii întăriturii a fost aceea de a crea un obstacol eficace în funcție de configurația terenului, tocmai în porțiunea estică de unde se putea produce un atac, adică din partea accesibilă a terenului, celelalte laturi ale colinei fiind apărate în mod natural și deci inaccesibile.

Fortificația exterioară a porții, a cărei parte superioară e posibil să fi avut forma unui turn cu etaj, avea probabil scopul ca apărătorii din horodiște să poată respinge încercările atacanților de a pătrunde în șanțul din apropierea intrării. Din această parte a fortificației era de asemenea posibilă și apărarea unei însemnate porțiuni a întăriturii însăși, în special de către arcași. Din acest punct de vedere, sectorul fortificat al porții avea o deosebită importanță în apărarea porțiunii din horodiște

care era de obicei cea mai expusă atacului. Acest fapt este confirmat, de altfel, şi de numărul mare al săgeţilor din fier descoperite în acest spaţiu.

Înspre colţul de sud al horodiştii s-au descoperit gropi de stîlpi (din aceeaşi vreme cu poarta), proveniţi de la o construcţie de formă neregulată, cu dimensiunile de 4,05 m × 3,20 m. În interiorul ei nu s-au descoperit urme de foc sau resturi de cuptoare, motiv pentru care s-a presupus că această construcţie nu a fost folosită ca locuinţă şi nici în scopuri gospodăreşti. Mărimea şi adîncimea gropilor de la stîlpii de lemn dovedesc însă că aceştia au susţinut o construcţie solidă şi înaltă. După amplasarea ei, în funcţie de linia fortificaţiei, se poate presupune că această construcţie din bîrne reprezintă la partea superioară un turn de apărare, care intenţionat era de formă neregulată. Forma neregulată a turnului a dat posibilitatea de a se înlătura în felul acesta spaţiile moarte din care nu s-ar fi putut trage cu arcul în cazul în care turnul ar fi avut o formă dreptunghiulară. Apoi, prin construirea unor pereţi oblici, s-a înlăturat aproape cu desăvîrşire spaţiul mort. Pereţii oblici ai turnului ofereau posibilitatea ca în acelaşi timp să se poată trage atît în atacantul care venea spre fortificaţie, cît şi împotriva atacantului care ar fi reuşit să pătrundă prin fortificaţie sau prin poartă în interiorul horodiştii. Partea de deasupra a acestei construcţii a fost distrusă de incendiu şi s-a prăbuşit, resturile din lemn şi pămînt fiind apoi spălate de ape, iar suprafaţa terenului netezită de arăturile ulterioare.

Cercetările arheologice întreprinse în horodiştea şi aşezarea nefortificată de la Klučov au dovedit de asemenea şi existenţa unei dezvoltate activităţi economice bazate pe agricultură şi micile meşteşuguri. Acest fapt este ilustrat de numeroase urme de cultură materială descoperite atît în horodişte, cît şi în aşezarea neîntărită.

Locuinţele cele mai frecvent întîlnite sînt semibordeiele, parţial săpate în sol, avînd într-unul din colţuri cîte un cuptor din piatră. Alături de acestea s-au descoperit şi bordeie cu pereţi din bîrne şi de asemenea locuinţe de suprafaţă (poate tot din bîrne), de la care s-au mai păstrat doar vetrele de foc puţin adîncite faţă de podea[7] (fig. 8).

În apropierea bordeielor sau a locuinţelor de suprafaţă şi chiar la distanţe mai mari s-au descoperit gropi cu resturi menajere, precum şi altele special săpate pentru depozitarea cerealelor şi a legumelor. La Klučov s-au găsit în total 62 de gropi de provizii. În majoritatea lor aceste gropi aveau forma de pară cu gura mult îngustată. Conform datelor istorice şi etnografice, s-a putut reconstitui modul de amenajare a gropilor şi de depozitare a cerealelor în interiorul lor[8]. Din calculul volumului acestor gropi s-au obţinut date privind cantitatea cerealelor depozitate (în unele din ele se puteau depozita chiar 20 hl) şi în funcţie de aceasta s-a încercat

---

[7] J. Kudrnáč, *Slovenská obydlí na hradišti v Klučově*, în *AR*, VII, 1955, p. 48, 61–67, 73–75; idem, *Rekonstrukce slovanské chaty z Klučova*, în *AR*, IX, 1957, p. 175–176, 193–196, 209–210.

[8] J. Kudrnáč, *Skladování obilí v jamách-obilnicích*, în *Vznik a počátky Slovanu*, II, 1958, p. 233–252; idem, *Rekonstrukce slovanské obilnice z Klučova*, în *AR*, IX, 1957, p. 626–629, 641–642; idem, *Cîteva date noi despre agricultura la slavi*, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 225–243.

să se stabilească suprafaţa ogoarelor cultivate[9]. Cifrele obţinute, deşi sînt aproximative, totuşi ne dau o imagine concretă asupra evaluării producţiei agricole în horodiştea de la Klučov. Unele unelte şi obiecte — cum sînt brăzdarele, secerile, vetrele portative din lut, rîşniţele, pie-

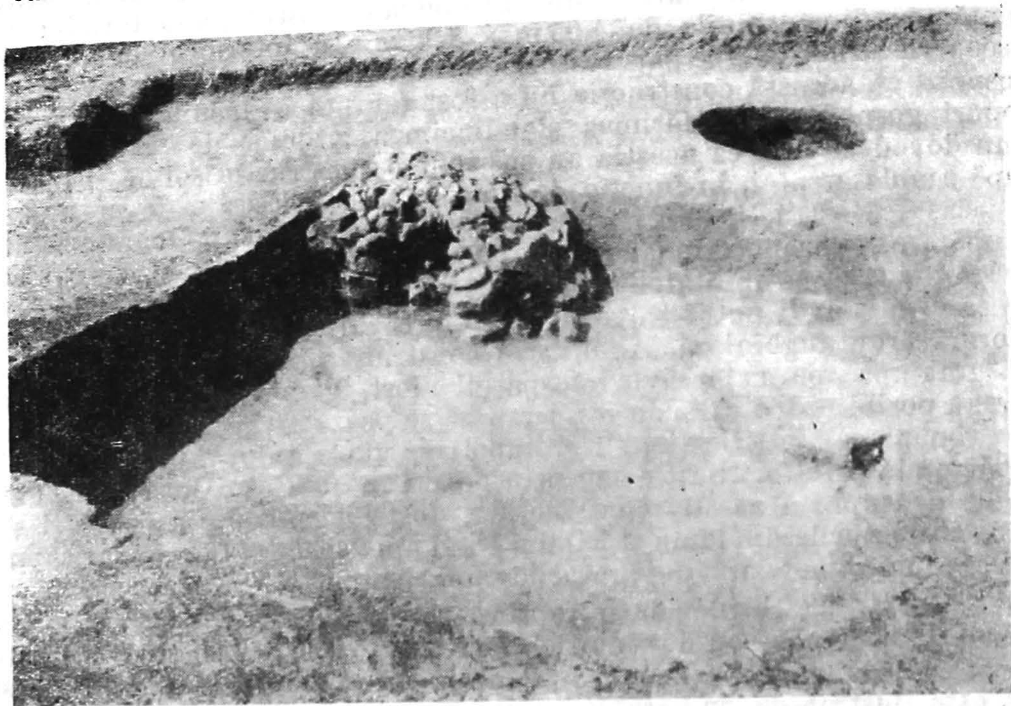

Fig. 8. — *Klučov*. Bordei cu cuptor de piatră şi groapă pentru cereale.

trele de ascuţit, acele, cîrligele de undiţă, părţile din fier ale găleţilor, împungătoarele din os, fusaiolele etc. — precum şi constatările cu privire la oasele de animale descoperite aici, formează elementele de bază care contribuie la soluţionarea problemelor privind agricultura vechilor slavi.

O parte din locuitorii de la Klučov s-au ocupat, în afară de agricultură, şi cu meşteşugul fierăriei, aşa cum o dovedesc resturile atelierelor de fierărie. De asemenea o anumită parte a locuitorilor horodiştii se ocupau cu meşteşugari legate de arta militară, construirea şi întreţinerea fortificaţiilor, organizarea apărării, precum şi cu incursiuni pe teritoriile învecinate etc. Diferenţierea socială a locuitorilor de la Klučov poate fi dovedită şi prin faptul că o parte din aceştia locuiau în horodişte, iar altă parte în aşezarea nefortificată. Deşi ambele grupe de populaţie se îndeletniceau cu agricultura, totuşi una din ele se ocupa şi de producţia meşteşugărească, iar cealaltă parte era mai mult antrenată în activitatea războinică. Probabil că în cazul de faţă nu este vorba de agricultori obişnuiţi, deoarece aceştia nu-şi fixau aşezările săteşti nefortificate pe înălţimi cu importanţă strategică, ca la Klučov, ci în văi, pe pantele line,

---

[9] J. Kudrnáč, *Staroslovanské obilnářství v českých zemích*, în *PA*, XLIX, 1958 p. 478—498; idem, *op. cit.*, în *Arheologia Moldovei*, I, p. 236—239.

avînd condiții mai avantajoase pentru agricultură și creșterea vitelor. De aceea se poate presupune că horodiștea de la Klučov se încadrează de fapt în etapa de trecere de la vechile așezări slave nefortificate din Boemia la horodiștile din a doua jumătate a secolului al IX-lea și prima jumătate a secolului al X-lea. În aceste horodiști sînt puține date care să dovedească cu certitudine că populația respectivă se îndeletnicea numai cu agricultura. În schimb sînt mai multe dovezi decît la Klučov, de exemplu, privind dezvoltarea în continuare a meșteșugurilor, precum și creșterea puterii categoriei de luptători.

Cele mai frecvente materiale arheologice descoperite la Klučov, ca și în alte locuri, sînt fără îndoială fragmentele ceramice slave. Avînd în vedere faptul că, în majoritatea cazurilor, aceste resturi constituie unica dovadă a prezenței populației slave într-un anumit loc, ele fiind totodată și mijlocul cel mai eficace de datare, este necesar să prezentăm caracteristicile principale ale ceramicii descoperite la Klučov, în vederea stabilirii încadrării cronologice a acestui obiectiv arheologic.

Ceramica descoperită la Klučov (fig. 9) este lucrată la roată, dintr-o pastă de argilă cu adaos de nisip și mica, bine arsă și de culoare brună, cărămizie sau neagră-cenușie cu pete mai închise. Majoritatea vaselor sînt de tip borcan, fără torți, cu diametrul gurii mai mare decît al fundului, cu umerii arcuiți și corpul bombat. Marginile sînt răsfrînte oblic, orizontal sau arcuite în jos, fiind tăiate drept sau rotunjite. Corpul vaselor este bogat ornamentat cu motive incizate. Liniile incizate, orizontale sau în val, simple sau în bandă, alternează între ele sau sînt asociate cu șiruri de linii oblice sau dispuse în formă de crenguță, executate cu pieptenele, caracteristice, de altfel, pentru întreaga ceramică slavă. Gama variată a motivelor decorative diferă însă foarte mult de aceea a ceramicii slave tîrzii din Boemia, care cunoaște doar ornamente simple. Fundurile multor vase păstrează imprimate urma fusului de la roată, însă pe nici un exemplar nu s-a întîlnit așa-numita marcă de olar, care este frecventă pe ceramica mai tîrzie din Boemia. Alături de vasul-borcan s-au mai descoperit, într-un număr însă mult mai mic, și străchini (fig. 9/6).

În ceea ce privește datarea ceramicii de la Klučov, trebuie să se țină în primul rînd seama de o serie de constatări. În acest sens, este de exemplu important să se arate că în horodiștea și așezarea neîntărită de la Klučov nu apare de loc ceramică care ar putea avea analogii cu vasele datate, pe bază de monede, la sfîrșitul secolului al X-lea și prima jumătate a secolului al XI-lea. De asemenea, ceramica aparținînd mormintelor din Boemia centrală (datate într-o oarecare măsură prin monede) diferă de aceea descoperită la Klučov. Ceramica de la Klučov prezintă trăsături mai arhaice decît vasele din mormintele amintite, ale căror schelete aveau ca inventar inele de tîmplă în formă de S cu o singură buclă. Spre deosebire de vasele de la Klučov, ceramica acestor morminte are o altă formă și fundurile vaselor sînt prevăzute cu marca de olar. Deosebirile existente se referă atît la forma buzelor, cît și la motivele ornamentale constituite din linii în val incizate izolat. Asocierea inelelor de tîmplă în formă de S cu ceramică diferită de aceea de la Klučov dovedește că ceramica de la Klučov trebuie încadrată anterior epocii în care apar și se răspîndesc inelele de tîmplă în formă de S. Conform

Fig. 9. — *Klučov.* Ceramică prefeudală. *1, 4-6*, vase descoperite în aşezarea din afara horodiştii; *2*, borcan provenind din interiorul horodiştii; *3*, borcan din faza mai veche a horodiştii.

constatărilor lui J. Eisner[10], inelele de tîmplă în formă de S au început să fie produse în masă în atelierele din Praga în a doua jumătate a secolului al X-lea.

Din punct de vedere cronologic, ceramica fazei mai noi de la Klučov îşi găseşte analogii foarte apropiate în materialele arheologice din straturile mai vechi ale horodiştilor de la Kouřim şi Libice, datate în a doua jumătate a secolului al IX-lea. Aceste două horodişti au fost de asemenea cercetate metodic, în sprijinul datării lor fiind invocate şi documentele istorice[11].

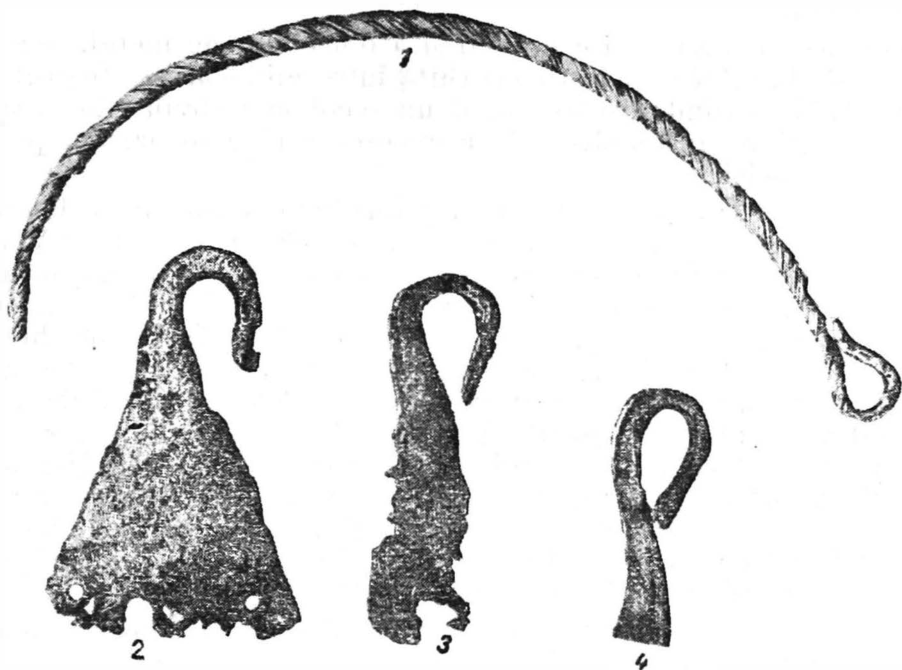

Fig. 10. — *Klučov. 1,* toartă ; *2-4,* urechi ataşabile de fier, de la căldările din lemn, descoperite în interiorul horodiştii.

De asemenea ceramica de la Klučov are analogii şi cu ceramica mormintelor de incineraţie descoperite pe teritoriul răsăritean al Boemiei centrale, precum şi cu materialele datînd din faza timpurie a horodiştii de la Mikulčice din Moravia de sud[12]. J. Eisner[13] a denumit această ceramică de tip „dunărean", deoarece este frecventă în regiunea Dunării centrale şi este asociată în mormintele de incineraţie cu piese turnate, aşa-numitele avare tîrzii.

În afară de ceramică, elemente preţioase pentru datarea horodiştii de la Klučov ne oferă şi urechile ataşabile, din fier, ale căldărilor de

[10] J. Eisner, *Počátky českého šperku,* în *PA,* XLVI, 1955, p. 215—226, 223.

[11] M. Šolle, *Stará Kouřim ve světle archeologického výzkumu 1948—1955,* în *Umění věku,* Praga, 1956, p. 196—208 ; idem, *Knížeci pohřebiště na Staré Kouřimi,* în *PA,* L, 1959, p. 353—506 ; idem, *Statistický rozbor kouřimské keramiky z 9—10. stol., v Libici n. Cidl.,* în *AR,* XV, 1963, p. 177—180, 189—196 ; R. Tursk, *Výzkum hradiště v Liblici n. Cidl.,* în *Časopis Národního Musea,* sp. CXXII, 1953, p. 19—29,

[12] J. Poulík, *Výsledky výzkumu velkomoravského hradiště „Valy" u Mikulčic,* în *PA,* XLVIII, 1957, p. 241—388, 266.

[13] J. Eisner, *Devínská Nová Ves,* Bratislava, 1952, p. 248.

lemn (fig. 10). Sînt de formă triunghiulară, terminîndu-se la partea superioară cu un cîrlig pentru suspendat. În Moravia și Slovacia astfel de piese (turnate) apar numai în complexele datate cel mai tîrziu la mijlocul secolului al IX-lea.

Un element prețios pentru datarea sfîrșitului primei faze de locuire de la Klučov îl constituie și un pinten din fier. După forma și mărimea sa, el aparține așa-numitului tip I A, încadrat de către B. Hruby[14], conform descoperirilor din necropola de la Staré Město, în prima jumătate a secolului al IX-lea și, eventual, în primele decenii ale celei de-a doua jumătăți a acestui secol.

Deci, pe baza analizei ceramicii și a obiectelor de metal, reiese că horodiștea de la Klučov a fost construită între mijlocul și sfîrșitul secolului al VIII-lea, fiind distrusă apoi un secol mai tîrziu. Ea aparține astfel celor mai vechi horodiști slave cunoscute pînă în prezent pe teritoriul Cehoslovaciei.

În ceea ce privește regiunea din imediata apropiere a horodiștii de la Klučov, există numeroase date care arată că în secolele al VIII-lea și al IX-lea aceasta fusese destul de dens populată. O primă dovadă o constituie și existența în bazinul rîului Šembera și afluenților săi a trei horodiști contemporane cu aceea de la Klučov. Este vorba de horodiștile de la Přistoupim, Tismice și Doubravčice[15]. Distanța dintre aceste horodiști în linie dreaptă este în general de circa 5 km. Cercetările arheologice au dovedit că și aici populația a locuit atît în horodiști, cît și în așezări nefortificate, situate destul de aproape de horodiști. Horodiștile și așezările nefortificate menționate mai sus formau desigur un complex unitar din punct de vedere economic și militar. Grupări de horodiști de acest fel sînt cunoscute și în alte regiuni al Boemiei, precum și în Polonia[16], Germania[17] și Uniunea Sovietică[18].

În felul acesta, prin cercetarea horodiștii de la Klučov, se aduce o contribuție însemnată la încadrarea cronologică și culturală a descoperirilor din perioada corespunzătoare din Boemia, permițîndu-se în același timp, într-o mare măsură, cunoașterea evoluției culturii materiale slave din această regiune.

Distrugerea horodiștilor de la Klučov, Přistoupim, Tismice și Doubravčice după toate probabilitățile poate fi pusă în legătură cu expansiunea tribului ceh către regiunea răsăriteană a țării. În a doua jumătate a secolului al IX-lea și la începutul secolului al X-lea, după cum se știe, principii cehi din familia Přemyslizilor, cărora inițial le-a aparținut teritoriul de la vest de Praga, au reușit să-și subordoneze celelalte triburi

[14] V. Hrubý, *Staré Město velkomoravské pohřebiště „Na valách"*, Praga, 1955, p. 181—186.

[15] J. Kudrnáč, *Slovenské hradiště v Přistoupimi a jeho památková ochrana*, în *AR*, XII, 1960, p. 176—181, 192—194; idem, *Slovenské hradiště v Tismicích u Čes. Brodu*, în *AR*, XIII, 1961, p. 492, 503—505, 509—519; raportul privind săpăturile de la Doubravčice nu a fost publicat încă.

[16] J. Kamińska, *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*, Łodź, 1953.

[17] H. Jankuhn, *Schlussbetrachtungen*, în *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder*, Giessen, 1960, p. 221—226.

[18] I. I. Leapușkin, *Место Роменско-Боршевских памятников среди славянских древностей*, în *VLU*, 20/4, Leningrad, 1956, p. 45—60.

slave şi să întemeieze astfel statul ceh. De stăpînirea teritoriului de la est de rîul Vltava este legată şi construirea cetăţii din Praga de către principii cehi, o dată cu care a început să se dezvolte şi oraşul Praga ca centru al întregii ţări.

LES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DE LA «HORODICHTE» SLAVE DE KLUČOV (TCHÉCOSLOVAQUIE)

RÉSUMÉ

Parmi les «horodichte» (établissements-oppida) slaves de Tchécoslovaquie qui ont fait l'objet de fouilles systématiques, on compte celle de Klučov, située à 4 km nord-est de la ville de Česky Brod et à 36 km à l'est de Prague. La région de Klučov est traversée par un petit cours d'eau, la Šembera, bordé de part et d'autre de collines. A l'occasion des fouilles archéologiques, deux phases essentielles de l'évolution de cette «horodichte» ont pu être déterminées. Durant la première phase, correspondant au début du VIIIe siècle, la «horodichte» occupait une superficie de 1,59 ha. Sa fortification consistait en un fossé de 9 m de largeur sur 3 m de profondeur, derrière lequel, du côté de la «horodichte», s'élevait un vallum de bois et de terre. À une distance de 4—5 m du bord extérieur du fossé, sur la portion accessible de la colline, il existait une fortification supplémentaire en bois, constituée par une série de poteaux verticaux et obliques fixés dans un fossé d'environ 2,20 m de largeur sur 1,35 m de profondeur et renforcés par des barres disposées verticalement. L'entrée dans la «horodichte» était placée ingénieusement vers la pente naturelle du terrain, qui était traversée par la grande fortification de bois et de terre ; autour de l'entrée, elle consistait en poteaux verticaux et obliques.

Sur la pente douce de la colline, en dehors de la «horodichte», mais contemporain à celle-ci, s'étendait sur une superficie de près de 9 ha l'établissement non fortifié. Il fut détruit par un incendie ; en échange la «horodichte» ne fut que partiellement détruite. Par-dessus les ruines de l'établissement non fortifié, on construisit une seconde ceinture de fortification qui augmentait la surface de la «horodichte» de 1 ha et qui était, tout comme la première, constituée par un fossé ayant initialement 2,60 m de profondeur et 9 m de largeur, doublé à l'intérieur par une fortification de bois et de terre de 4,60 m de largeur. On a également décelé une porte disposée en dehors de la fortification et qui interrompait le fossé.

Les recherches pratiquées dans la «horodichte» et dans l'établissement non fortifié de Klučov attestent une activité économique développée, basée sur l'agriculture et les métiers. La plupart des habitations étaient des huttes à demi enfouies, pourvues d'un four en pierre dans l'un des coins. Il a existé également des habitations de surface. À proximité, ou parfois à une certaine distance des huttes, se trouvaient des fosses utilisées comme dépôts de céréales et de légumes, 62 pour l'ensemble du site. Certaines fosses pouvaient contenir jusqu'à 20 hl de grains et en fonction de leur capacité on a tenté de déterminer la surface du terrain cultivé. Quoique

approximatifs, les chiffres obtenus fournissent une image concrète de l'évolution de la production agricole. Les socs, faucilles, foyers portatifs en terre glaise, moulins à bras, aiguisoirs pour aiguilles, hameçons, perçoirs en os, fusaïoles et autres ustensiles, ainsi que les constatations au sujet de os d'animaux, constituent de précieux témoignages pour l'éclaircissement des problèmes liés à l'agriculture des anciens Slaves. De même, la différenciation qui a eu lieu dans le sein de la population de la colline de Klučov est mise en évidence par le fait qu'une partie de la population habitait à l'intérieur de la « horodichte » et le reste dans l'établissement non fortifié. Les deux groupes avaient des attaches étroites avec l'agriculture, quoique l'une pratiquât aussi une activité artisanale et l'autre surtout le métier de la guerre. Il est permis de supposer que la « horodichte » de Klučov représente le moment du passage des plus anciens établissements slaves non fortifés de Bohême aux «horodichte », de la seconde moitié du IXe siècle et du Xe siècle. De l'analyse de la poterie et des objets métalliques, il ressort que la «hordichte » de Klučov fut construite dans la seconde moitié du VIIIe siècle, pour être détruite un siècle plus tard.

Les environs de la « horodichte » de Klučov étaient intensément peuplés, ainsi qu'il ressort de l'existence dans le bassin de la Šembera de cinq autres « horodichte » contemporaines (à Přistoupim, Tismice et Doubravčice). Les recherches archéologiques ont prouvé que, là aussi, les Slaves n'ont pas vécu seulement dans les « horodichte », mais aussi dans des établissement non fortifiés. Au demeurant, des groupes semblables de « horodichte » slaves contemporains sont connus non seulement dans les autres régions de la Bohême, mais aussi en Pologne, en Allemagne et en URSS.

La destruction forcée des « horodichte » de Klučov, Přistoupim, Tismice et Doubravčice se rattache peut-être au début de l'expansion de la tribu tchèque dans la région orientale du pays. C'est à la domination du territoire situé à l'est de la Vltava qu'est due la construction de la citadelle de Prague par les princes tchèques de la famille de Přemyslides, laquelle marque le début du développement de la ville de Prague en tant que centre de tout le pays.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Zone géographique de la Bohême où se trouvent les « horodichte » slaves de Klučov, Tismice, Přistoupim et Doubravčice.

Fig. 2. — La « horodichte » de Klučov, vue générale.

Fig. 3. — Plan d'ensemble de la « horodichte » de Klučov. *1*, la fortification intérieure, première en date ; *2*, la fortification extérieure.

Fig. 4. — *Klučov*. Coupe transversale du grand fossé et de la rigole dans laquelle avaient été fixés les poteaux de la palissade. *1*, Sol végétal ; *2*, sol vierge ; *3*, terre sablonneuse, gris foncé ; *4*, idem, gris-marron ; *5*, idem, gris foncé : *5 a*, idem, gris clair ; *6*, couche cendreuse ; *6 a*, couche cendreuse et sablonneuse ; *7*, terre cendreuse gris foncé qui remplissait la rigole ; *7 a*, terre gris-marron ; *8*, terre marron, contenant du charbon ; *8 a*, terre marron foncé, contenant du charbon ; *9*, terre noire cendreuse, contenant du charbon ; *10*, terre de remblai du fossé de défense, appartenant à la civilisation d'Aunjetitz.

Fig. 5. — *Klučov*. Reconstitution de la palissade faite de poteaux verticaux et obliques.

Fig. 6. — *Klučov*. Zone de l'entrée de la « horodichte » à sa première phase. *1*, l'entrée ; *2*, renforcement de poteaux verticaux et obliques ; *3*, fossé ; *4*, fortification de bois et de terre ; *5*, pente naturelle.

Fig. 7. — *Klučov.* Fouilles autour de la porte de la fortification extérieure de la « horodichte ».

Fig. 8. — *Klučov.* Hutte à demi enfouie, avec four en pierre et fosse à céréales.

Fig. 9. — *Klučov.* Poterie préféodale. *1, 4—6,* vases découverts dans l'établissement non fortifié; *2,* pot provenant de l'intérieur de la « horodichte »; *3,* pot d'une phase plus ancienne de la « horodichte ».

Fig. 10. — *Klučov. 1,* anse mobile; *2—4,* anses attachables de fer, des chaudrons de bois, découvertes à l'intérieur de la « horodichte ».

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN AȘEZAREA DIN EPOCA BRONZULUI (CULTURA MONTEORU) DE LA TERCHEȘTI (r. Focșani, reg. Galați)

DE

MARILENA FLORESCU și GH. CONSTANTINESCU

Cercetările de suprafață efectuate de către colectivul Muzeului raional Focșani între anii 1951 și 1960 au avut ca rezultat identificarea în împrejurimile orașului și în raionul Focșani a unui număr însemnat de așezări din vremea orînduirii comunei primitive[1].

Dintre punctele identificate, prin bogăția și varietatea materialului arheologic, stațiunea de la Tercheşti prezenta o importanță deosebită. Executarea unor săpături de mai mare amploare în această așezare se impunea cu atît mai mult, cu cît în urma unor lucrări de nivelare a terenului, stratul arheologic a fost în unele porțiuni răscolit.

Așezarea de la Tercheşti se află pe un promontoriu denumit în partea locului ,,Chitita'' și este situat în marginea nord-vestică a satului Tercheşti. Marginile de est, nord și vest ale acestui promontoriu sînt greu accesibile și îi dau aspectul unei adevărate ,,cetățui''. Singura cale de acces rămîne latura de sud care coboară în pantă lină. Suprafața platoului cu urmele de locuire nu depășește 1/2 ha și este foarte ușor bombată în porțiunea centrală și de sud-est.

Săpăturile efectuate în cele patru campanii de cercetare (1960—1964) au însumat o suprafață de 850 m² (fig. 1 ; 2/a-b).

Pentru obținerea datelor stratigrafice și rezolvarea problemelor pe care le ridică această așezare, platoul cu urmele de locuire a fost mai întîi secționat prin două șanțuri, din care unul longitudinal de 52×1 m și altul transversal (T) de 60×1 m, precum și prin trei șanțuri perpendiculare pe șanțul T trasate în sectorul de sud-est. De asemenea la piciorul pantei de sud, unde fuseseră descoperite numeroase fragmente ceramice, au mai fost trasate încă patru șanțuri și casetele adiacente lor, paralele cu șanțurile perpendiculare de pe creasta platoului.

Prin săparea șanțurilor amintite mai sus s-a constatat prezența unui singur strat de cultură aparținînd epocii bronzului (cultura Monteoru), cu opt niveluri de locuire[2].

[1] Ne referim îndeosebi la cercetările intense efectuate de Gh. Constantinescu care a depistat un număr însemnat de așezări și a adunat un bogat material arheologic, permițînd astfel o cunoaștere mai amănunțită a zonei sud-vestice a regiunii Galați.

[2] Colectivul care a efectuat săpăturile arheologice de la Tercheşti a fost compus din : Marilena Florescu — responsabil, Gh. Constantinescu și V. Nămoloșanu de la Muzeul de istorie Focșani. La prelucrarea și studierea materialului din fazele tîrzii ale culturii Monteoru a colaborat și Gh. Constantinescu.

SCIV, tomul 18, nr. 2, p. 285—305, București, 1967.

Astfel, pe creasta platoului s-au determinat trei niveluri de locuire Monteoru după cum urmează : un nivel aparţinînd fazei Monteoru Ic_2 care se găseşte în solul de culoare brună, fiind acoperit de stratul vegetal (arat şi humus). Sub solul conţinînd resturile aşezării Monteoru Ic_2 urmează

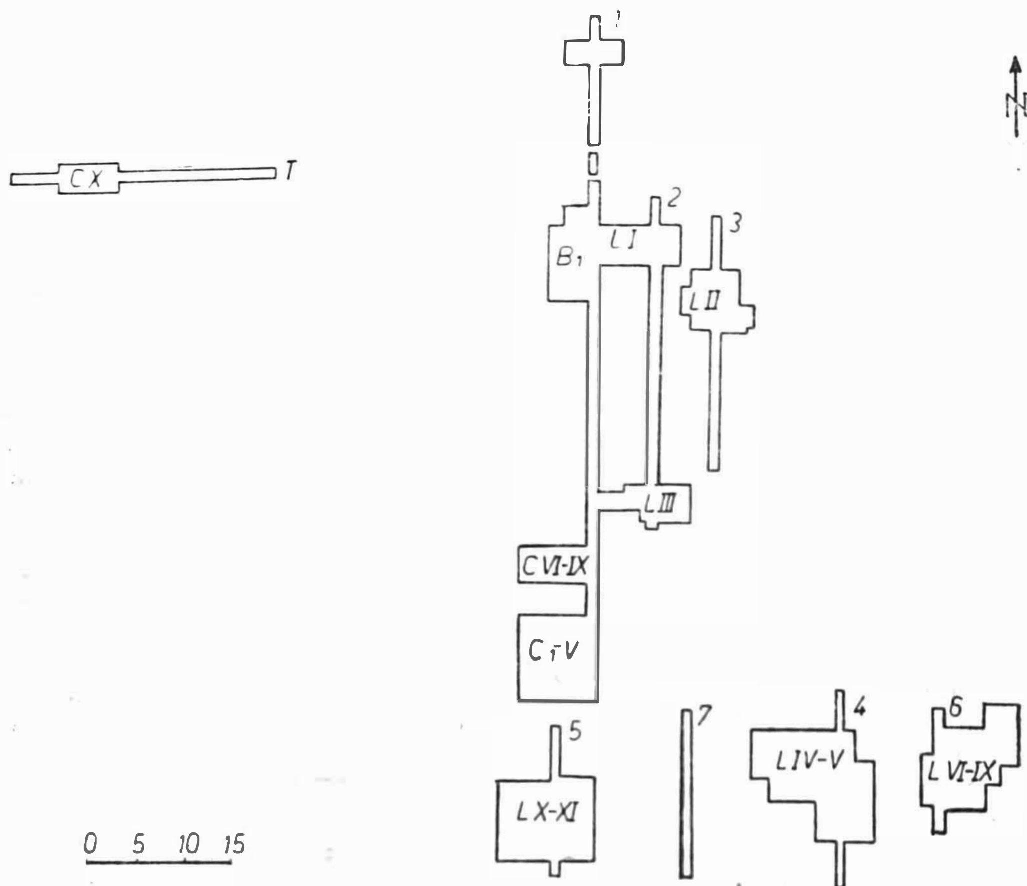

Fig. 1. — *Tercheşti—Chitila.* Planul general al săpăturilor.

un strat de culoare brun-cenuşie, în care se găsesc urmele unui alt nivel de locuire, cu două etape de evoluţie, aparţinînd fazei Monteoru Ic_3. Menţionăm că în această fază au fost descoperite două tipuri de locuinţe : bordeie săpate de la baza stratului brun-cenuşiu şi locuinţe de suprafaţă (colibe), care se găsesc la partea superioară a stratului amintit. În sfîrşit, urmele aşezării din faza Monteoru Ic_4 au fost identificate prin şanţurile 1, 3 şi transversal în solul galben-cenuşiu, a cărui grosime nu depăşeşte 5 cm (fig. 3/I).

Menţionăm de asemenea că în capetele de sud ale şanţurilor 1, 2 s-au identificat şi urmele unui alt nivel de locuire mai nou, aparţinînd fazei Monteoru IIa. Resturile acestei aşezări se aflau în acest sector sub un sol aluvionar alunecat de pe creasta „Cetăţuiei" şi în care s-au găsit fragmente ceramice aparţinînd nivelurilor de locuire situate pe creastă şi coamă (Monteoru Ic_2 şi Monteoru Ic_3).

De asemenea, prin cercetarea sectorului de la piciorul pantei est s-a precizat existenţa a şase niveluri de locuire Monteoru (Ic_3-Ic_2-Ib-Ia-IIa şi IIb) (fig. 5). Menţionăm că din punct de vedere stratigrafic resturile *in situ* ale celor şase niveluri de locuire sînt acoperite în şanţurile IV şi VII de

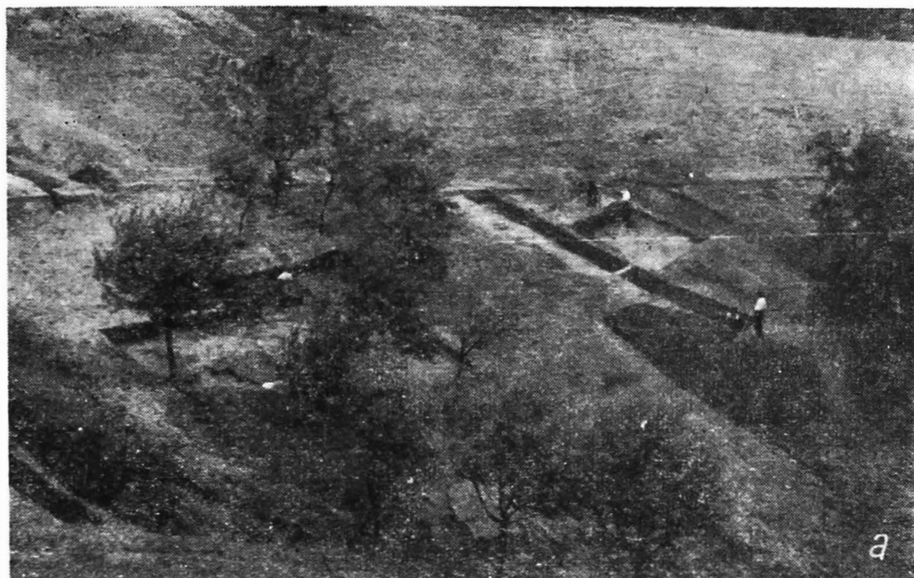

Fig. 2. — *a*, vedere parţială a sectorului central; *b*, vedere parţială a sectorului de sud-est.

stratul aluvionar gros de 20—25 cm în care se găsesc pietre şi fragmente ceramice din nivelurile situate pe creasta platoului. De asemenea, amintim în continuare observaţiile asupra diferenţierilor în ceea ce priveşte compo-

ziţia solului în care se găsesc urmele aşezărilor din fazele Monteoru Ic_2-IIb descoperite în acest sector. Astfel, locuinţele de suprafaţă din faza Monteoru IIb au fost identificate în stratul cenuşiu care urmează solului arat şi cu humus sau stratului aluvionar cu resturile aşezărilor Monteoru Ic_3-Ic_3

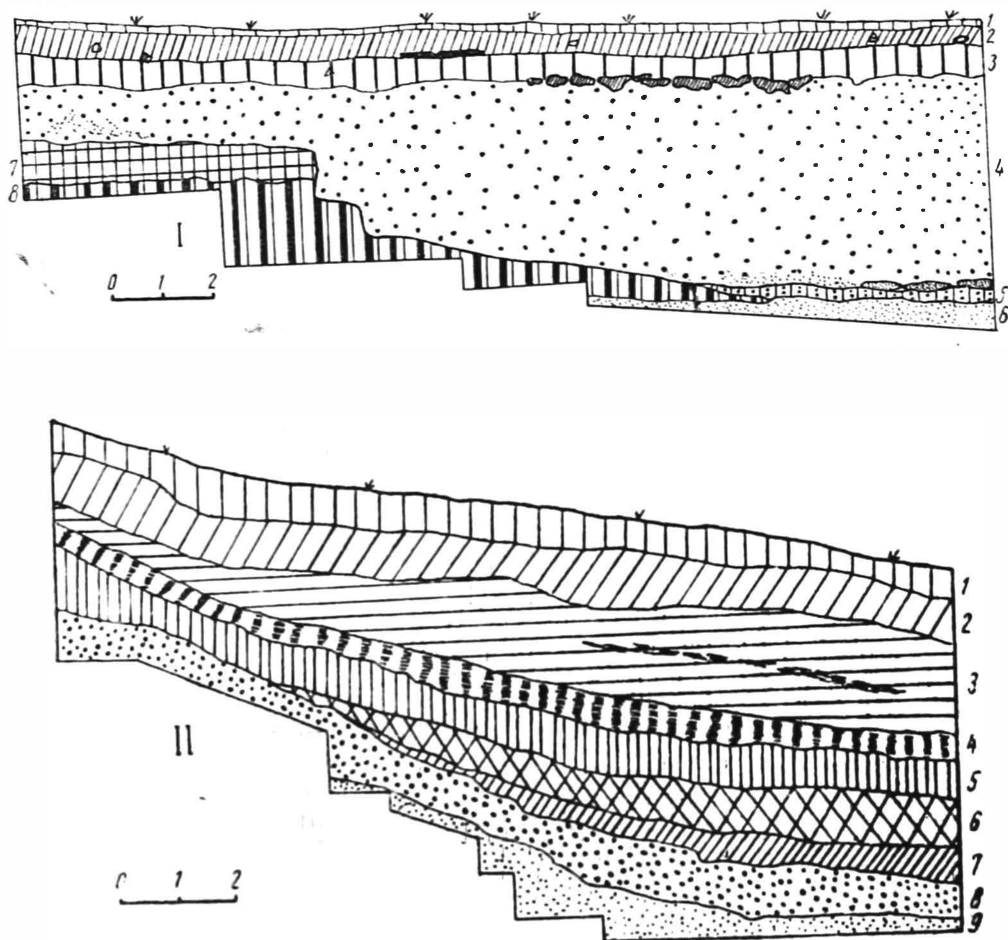

Fig. 3. — I. Profilul peretelui de est al şanţului nr. 2, cu secţiune prin bordeiul nr. 1 şi locuinţa nr. 1 : *1*, sol vegetal şi humus; *2*, sol brun cu resturile aşezării din faza Monteoru Ic_2; *3*, sol brun-cenuşiu cu resturile locuinţei de suprafaţă aparţinînd nivelului I al fazei Monteoru Ic_3; *4*, sol brun-cenuşiu al nivelului II, cu bordeie aparţinînd fazei Monteoru Ic_3; *5*, sol galben-cenuşiu cu resturi din faza Monteoru Ic_4; *6*, sol galben-nisipos; *7*, sol brun-gălbui; *8*, sol galben clisos. II. Profilul peretelui de vest al şanţului nr. 5 : *1*, sol arat şi cu humus; *2*, sol cenuşiu cu resturile aşezării din faza Monteoru IIb; *3*, sol negru-cenuşiu cu urmele locuinţelor din faza Monteoru IIa; *4*, sol brun-negricios aparţinînd nivelului Monteoru Ia; *5*, sol cenuşiu cu resturile aşezării din faza Monteoru Ib; *6*, strat negru cu mult cărbune, aparţinînd nivelului Monteoru Ic_2; *7*, sol galben cu cărbune şi cenuşă, aparţinînd fazei Monteoru Ic_3; *8*, sol galben clisos; *9*, sol galben nisipos.

de pe creasta platoului. Sub stratul cenuşiu Monteoru IIb se găseşte solul negru-cenuşiu în care sînt urmele aşezării din faza Monteoru IIa, după care urmează stratul brun-negricios cu resturi Monteoru Ia. Aşezarea din faza Monteoru Ib se găseşte într-un sol cenuşiu şi acoperă stratul negru cu mult

cărbune aparținînd nivelului Monteoru Ic$_2$. În sfîrșit, în solul galben cu cărbune sau cu cenușă care urmează s-au descoperit locuințe de suprafață și vetre din faza Monteoru Ic$_3$. Uneori fragmente ceramice aparținînd acestui nivel s-au găsit infiltrate și la partea superioară a solului viu galben clisos sau nisipos (fig. 3/II).

Observațiile stratigrafice obținute cu prilejul săpăturilor au permis să se determine zone în cadrul așezării, afectate de fiecare din cele opt niveluri de locuire Monteoru. Astfel, platoul propriu-zis a fost ocupat de purtătorii fazei Monteoru Ic$_4$. Așezarea din faza Monteoru Ic$_3$ s-a extins de pe platou și în zona de la piciorul pantei, în timp ce purtătorii fazei Monteoru Ic$_2$ tind să părăsească platoul, amenajîndu-și locuințele pe pantele de sud-est ale ,,Cetățuiei'', ocupînd totodată și suprafața plană de la piciorul pantelor. Celelalte niveluri de locuire Monteoru (Ia-IIb) au preferat mai mult zona situată pe pantele line și suprafața plană de la baza lor. În ceea ce privește intensitatea resturilor de locuire, judecînd după materialul arheologic descoperit, s-a putut face observația că cele mai numeroase urme aparțin fazei Monteoru Ic$_3$, după care urmează acelea din faza Monteoru Ic$_2$. De asemenea, resturile așezărilor Monteoru Ia și IIa, deși concentrate într-o zonă restrînsă, conțin totuși un bogat și variat material arheologic. Mai puțin numeroase sînt urmele de locuire aparținînd fazei Monteoru Ib, iar acelea din faza Monteoru IIb sînt spălate de torenți în zonele unde nu au fost protejate de stratul aluvionar curs de pe platoul ,,Cetățuiei''. În sfîrșit, deși sporadice, resturile din faza Monteoru Ic$_4$ prezintă un deosebit interes.

Ținînd seama de etapele de evoluție ale culturii Monteoru[3], vom prezenta în cele ce urmează trăsăturile caracteristice ale materialului arheologic descoperit în cele opt niveluri de locuire de la Tercheşti.

Din acest punct de vedere, resturile de locuire din faza Monteoru Ic , deși se limitează exclusiv la fragmente ceramice neîntregibile, merită totuși să fie menționate, deoarece prin prezența acestui nivel se poate urmări nu numai evoluția ceramicii în cadrul așezării de la Tercheşti, ci și problema extinderii treptate a culturii Monteoru în Moldova[4]. Dintre fragmentele

[3] Pentru încadrarea nivelurilor de locuire aparținînd culturii Monteoru de la Tercheşti cît și pentru determinarea trăsăturilor specifice fiecărei faze de evoluție, am avut ca îndreptar observațiile asupra stațiunii eponime de la Sărata-Monteoru, rezultate din rapoartele de săpături: Vezi I. Nestor și colaboratori în *SCIV*, I–II, 1950, p. 53–56; *SCIV*, II, 1951, 1, p. 159–169; *SCIV*, IV, 1953, 1–2, p. 69–90; *SCIV*, VI, 1955, 3–4, p. 497–515; I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 100 și urm.; Eugenia Zaharia, *Das Bronzezeitliche Gräberfeld von Balintești-Cioinagi*, în *Dacia*, N.S., VII, p. 164 și urm.

[4] Pe baza unor materiale arheologice mai vechi, I. Nestor a opinat că cele mai vechi resturi aparținînd culturii Monteoru din Moldova se datează începînd cu faza Ic$_3$. Cercetările mai noi efectuate îndeosebi între anii 1960 și 1965 au avut ca rezultat identificarea uneori sporadică în zonele situate la curbura Carpaților de răsărit (depresiunea Onești și zona sud-vestică a regiunii Galați) a unor elemente ce pot fi datate în faza Monteoru Ic$_4$, permițînd astfel să se întrezărească în linii generale etapele prin care cultura Monteoru a integrat Moldova în aria sa de dispersiune, încă de la primele începuturi ale evoluției sale. Este de remarcat aici că într-o a doua etapă care cuprinde faza Monteoru Ic$_3$, purtătorii acestei culturi au ajuns pînă la Siret, iar la nord au încercat să depășească rîul Bistrița, ca apoi, la începutul fazei Ic$_2$, să treacă linia Siretului ocupînd și zonele nordice ale platformei Bîrladului (cf. Marilena Florescu, *Contribuții la cunoașterea etapelor timpurii ale culturii Monteoru din Moldova*, în *Arheologia Moldovei*, IV, p. 42–44.

ceramice tipice remarcăm în primul rînd pe acelea provenind de la ceşti cu profilul cvasiunghiular, cu torţi în bandă prevăzute cu butonaşi, sau de la vasele cu corpul drept, fundul plat şi cu marginea mult răsfrîntă în afară. Din gama motivelor decorative cunoscute în această fază ceramica descoperită la Tercheşti conţine numai şiruri de împunsături fine asociate cu linii incizate dispuse în val sau zigzag la linia de demarcare dintre gît şi corp, pe torţi sau pe corpul vaselor. În afară de ceramica din pastă fină din care am menţionat mai sus principalele forme şi motive decorative, s-au mai găsit şi fragmente din pastă grosolană, fără luciu, uşor poroasă, din care nu s-au putut determina forme de vase. Cea mai mare parte a acestor fragmente este ornamentată cu brîu alveolat sau crestat mărunt (fig. 7/1-2).

În continuare, avînd în vedere intensitatea urmelor de locuire cît şi complexitatea sub care se prezintă nivelul Monteoru Ic$_3$, ne vom opri în mod deosebit asupra materialului arheologic rezultat în urma săpăturilor de la Tercheşti. Astfel, prezenţa a două tipuri de locuinţe, precum şi unele diferenţieri în compoziţia solului cenuşiu au permis împărţirea stratului de cultură Monteoru Ic$_3$ în două subniveluri distincte, adăugîndu-se totodată şi observaţiile asupra ceramicii pe care o conţine fiecare subnivel de locuire identificat. În ceea ce priveşte tipul de locuinţă, menţionăm faptul că imediat sub solul vegetal sau în unele cazuri sub solul brun cu resturi Monteoru Ic$_2$, s-au găsit resturile locuinţelor de suprafaţă constînd din bucăţi de chirpici şi fragmente ceramice dispuse sub formă de conglomerate despărţite între ele printr-un spaţiu gol. Chirpicii provin de la lipiturile de pereţi, în cea mai mare parte arse neuniform, cu urme de pari, şi din pietre de rîu, iar podina locuinţei a fost construită din pămînt brun-cenuşiu uşor tasat. Este interesant de amintit şi faptul că baza pereţilor nu era aşezată direct pe pămînt, ci pe bîrne groase de lungimi diferite puse cap la cap, formînd astfel un cadru rectangular (fig. 4/a-f). În interiorul unei locuinţe s-au găsit şi resturile unei vetre cu lipituri groase de 2—3 cm din lut amestecat cu nisip şi arse puternic. În acest nivel s-au găsit unelte din piatră, îndeosebi cosoare din gresie şi topoare perforate, precum şi numeroase fragmente ceramice. În ceea ce priveşte ceramica, s-au constatat două categorii distincte : ceramică lucrată din pastă fină de culoare neagră-cenuşie cu luciu la exterior, omogenă şi bine frămîntată, şi pastă grosolană fără luciu de culoare cărămizie sau cenuşie. Ca forme se disting în primul rînd ceştile cu una sau două torţi supraînălţate, prevăzute cu butonaşi (fig. 7/3), cu corpul scund şi profilul arcuit, străchinile cu gura largă şi buza lăţită, precum şi vasele cu corpul drept, cu buza întărită, lucrate de obicei din pasta grosolană. Nota predominantă a decorului o constituie prezenţa cercurilor concentrice dispuse pe corpul vasului, fiind asociate adesea cu linii executate cu rotiţa dinţată (fig. 7/6). Se întîlneşte apoi şi motivul decorativ exprimat exclusiv prin benzi din 3—5 linii incizate fin mărginite de împunsături adînci, sau linii simple dispuse în zigzag. De asemenea, s-a observat că pe corpul vaselor decorul cu cercurile concentrice este despărţit în registre prin linii executate cu rotiţa dinţată. Vasele din pastă mai grosolană sînt decorate în majoritatea cazurilor cu brîu în relief crestat, alveolat sau lăţit cu mîna dispus sub buză sau la linia de demarcare dintre gît şi corp (fig. 7/4). Mai puţin reprezentat este decorul exprimat prin simple crestături sau barbotină.

Vasele din pasta grosolană au aproape întotdeauna buza lăţită trasă uşor în afară şi uneori marginea crestată sau alveolată.

Cu ocazia cercetării şanţului 1 s-a observat că resturile unei locuinţe de suprafaţă acoperă parţial partea superioară a unui bordei de formă rec-

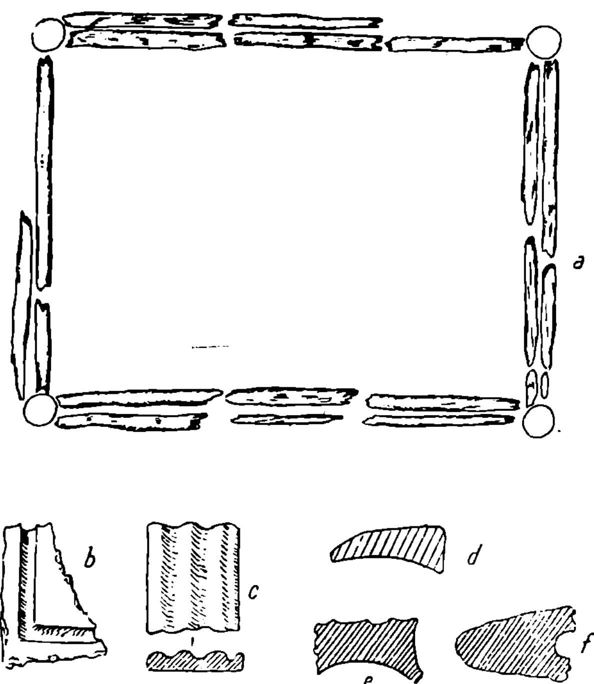

Fig. 4. — *Terchești—Chilila.* Detalii de construcţie de la locuinţa nr. 1. *a*, cadru de bîrne de la baza pereţilor cu urmele de pari ; *b—f*, bucăţi de pereţi cu urme de pari şi bîrne.

tangulară cu diametrele de 4,50 × 3,70 m care era săpat de la baza solului cenuşiu închis. Podina acestui bordei a fost construită din lut crud amestecat cu cenuşă, păioase, pleavă şi pietre plate şi apoi a fost puternic tasată (fig. 3/I). În interior s-au găsit fragmente ceramice şi urmele unei vetre cu gardină din pietre. Lipiturile vetrei erau aşezate pe un strat subţire de pietriş direct pe podina bordeiului. La partea superioară bordeiul avea pereţii construiţi din chirpici cu urme de nuiele. În stratul de cultură sau în complexele de locuire *in situ* s-au descoperit, pe lîngă alte obiecte de inventar (topoare perforate, cosoare din gresie, împungătoare de os, rîşniţe şi frecătoare), numeroase fragmente ceramice provenind de la ceşti cu profilul arcuit mai puternic, cu torţi prevăzute cu butonaş incipient sau cu creastă. În ceea ce priveşte pasta, se menţin şi aici două categorii distincte : pastă fină cu luciu şi pastă grosolană poroasă, arsă neuniform. Deşi, în linii generale, decorul conţine aceleaşi elemente — cercurile concentrice şi liniile incizate — s-a putut observa că în acest nivel sînt mai frecvente fragmentele decorate cu incizii fine şi foarte fine, dispuse sub formă de benzi în zigzag pe corpul vasului sau la linia de demarcare dintre gît şi corp (fig. 7/10), fiind uneori asociate şi cu şiruri de împunsături într-o ma-

nieră foarte apropiată de tehnica întîlnită în faza Monteoru Ic_4. De asemenea, în acest nivel sînt mai frecvente fragmentele din pastă grosolană cu motive decorative asemănătoare acelora descoperite în cultura Folteşti II[5], cum ar fi şiruri de crestături, torţi tubulare cu marginile uşor ridicate şi

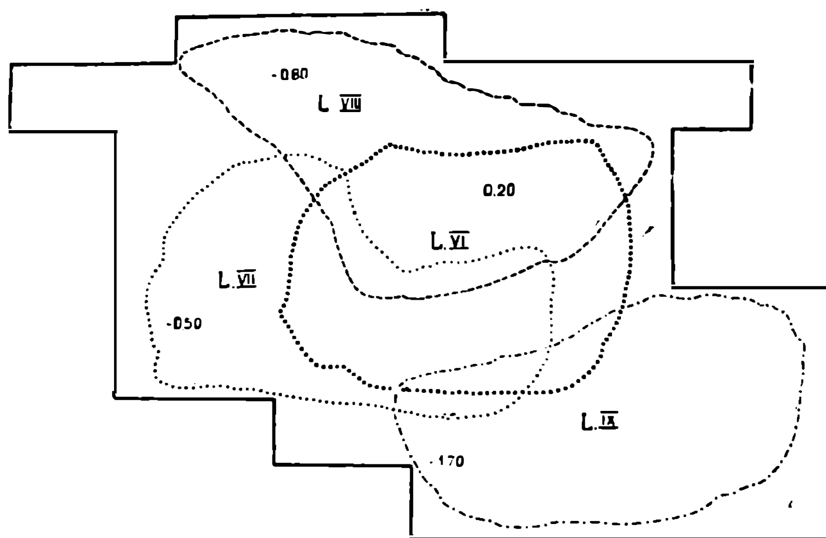

Fig. 5. — *Tercheşti—Chiliţa*. Schiţa locuinţelor nr. VI—IX din sectorul de sud-est.

briurile multiple crestate mărunt (fig. 7/7). Toate aceste diferenţieri au permis determinarea în cadrul aşezării Monteoru Ic_3 de la Tercheşti a două etape de evoluţie, ele încadrîndu-se în periodizarea propusă recent[6] în prima şi a doua etapă de dezvoltare a acestei faze.

Aşezarea din faza Monteoru Ic_2 este mai extinsă ca suprafaţă decît aceea din faza anterioară, în schimb resturile de locuire *in situ* sînt mai puţin numeroase. Astfel, în zona situată pe pantele de sud-est ale cetăţuiei, unde purtătorii acestei faze şi-au amenajat locuinţele, stratul cu urme materiale a fost ulterior degradat de torenţi alunecînd pe suprafaţa plană de la piciorul pantei. În acest sector, urmele de locuire sînt mai puţin intense şi nu s-au păstrat resturile de locuire *in situ*, ci numai bucăţi din pereţi sau vetre de cele mai multe ori răvăşite. În regiunea situată la piciorul pantelor, aşezarea Monteoru Ic_2 este foarte bogată, materialul arheologic permiţînd să se facă unele observaţii interesante. Vom reliefa cîteva date privitoare la tipul de locuinţă, vetre şi alte complexe *in situ* prin care se pot scoate în evidenţă trăsăturile acestei faze. Astfel, tipul de locuinţă din faza Monteoru Ic_2 de la Tercheşti se caracterizează prin colibe construite

---

[5] M. Florescu, în *Arheologia Moldovei*, IV, p. 81—85; idem, *Quelques problèmes concernant le début de la civilisation de Monteoru de Moldavie*, în *Dacia*, N.S., IX, p. 69—81.

[6] În ceea ce priveşte etapele de evoluţie ale fazei Monteoru Ic_3, Al. Vulpe şi Gh. Bichir au stabilit două etape de evoluţie (vezi Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., V, p. 112 şi urm. şi Gh. Bichir, în *Materiale*, VIII, p. 291—301). Săpăturile mai noi ne-au permis să identificăm trei etape de evoluţie în cadrul fazei Monteoru Ic_3 (cf. Marilena Florescu, în *Arheologia Moldovei*, IV, p. 63—86.

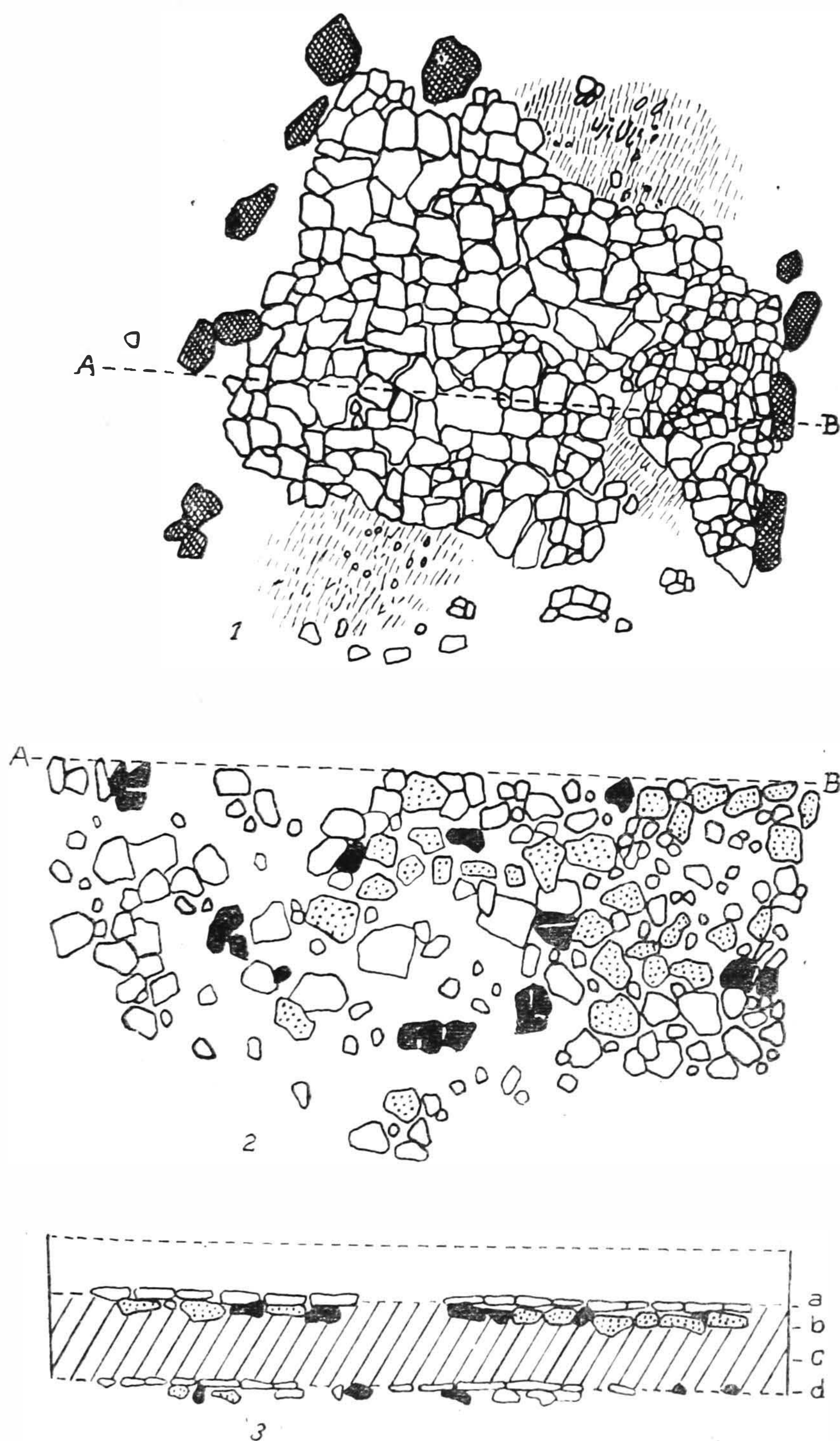
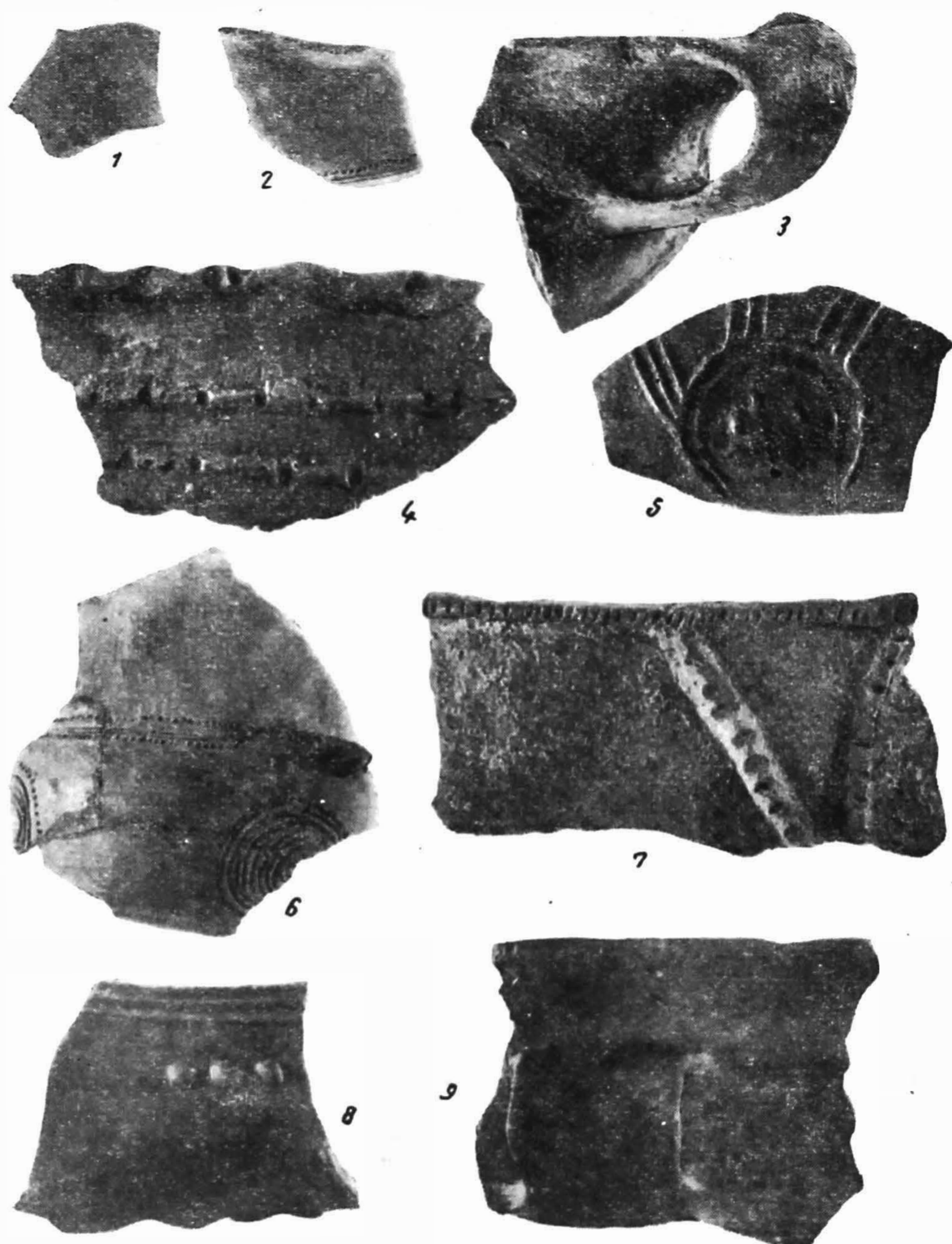

Fig. 6. — *Terchești — Chitila*. Vatră din sectorul de sud-est. *1*, lipiturile vetrei cu gradina din pietre ; *2*, fragmentele ceramice și pietrele de sub lipituri ; *3*, secțiune : *a*, lipituri ; *b*, fragmente ceramice și pietre ; *c*, pămînt ars ; *d*, detalii din construcția vetrei inițiale : lipituri, pietre, fragmente ceramice.

la suprafaţa solului, ale căror dimensiuni nu depăşesc 4 × 3,70 m şi 4,30 × 4,50 m. Cu prilejul cercetării locuinţei 8 s-a constatat că podina a fost amenajată prin tasarea unui strat de pietriş peste care s-a aşezat un alt strat subţire de lut galben amestecat cu cenuşă. Vatra din colţul de vest era prevăzută cu o gardină rectangulară din pietre. Prin secţionarea lipiturilor vetrei s-a observat că aceasta a fost refăcută de două ori, aşezîndu-se de fiecare dată peste lipiturile degradate un strat de pietriş (fig. 6/1-3). Pereţii construiţi pe un schelet de nuiele sau pari subţiri prezentau

urme de calcinare puternică. Nu putem trece cu vederea faptul că la această locuință s-a descoperit pe toată latura de est a podinei o îngrămădire din pietre peste care erau prăbușiți pereții, ceea ce ne face să presupunem că baza acestora se sprijinea pe o amenajare din pietre. În apropierea acestei locuințe au fost descoperite resturile unui cuptor (?). Vatra acestuia, arsă puternic, nu prezenta nici un fel de amenajare specială prin lipituri sau pietre, ci era constituită doar din solul de călcare brun-cenușiu. Bucățile din boltă erau prăbușite peste fragmentele a trei vase mari care se aflau

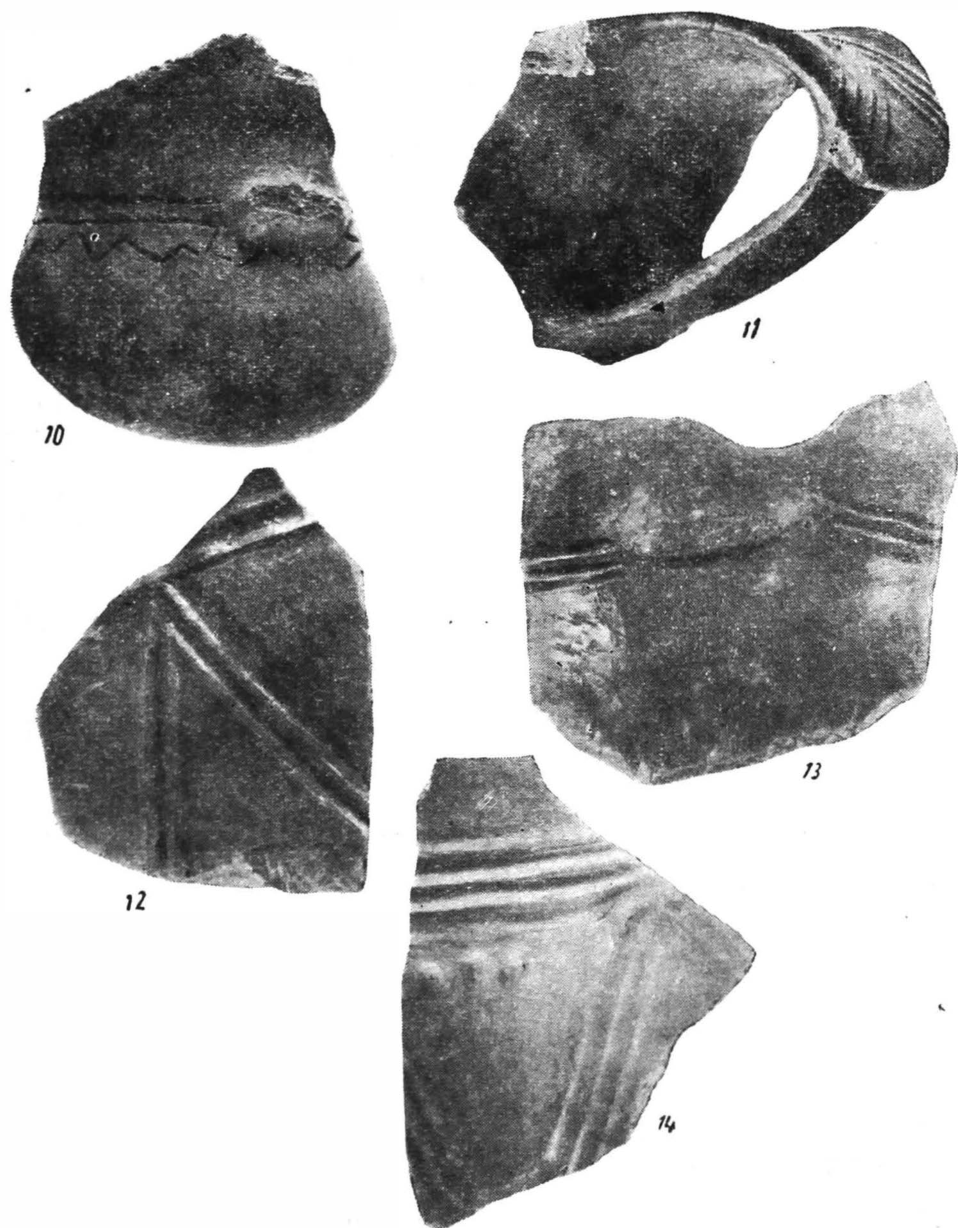

Fig. 7. — *Tercheşti—Chilila. 1—2,* ceramica descoperită în nivelul Monteoru Ic_4; *3—4, 6—7, 10,* în Monteoru Ic_3 şi *5, 8, 9, 11, 14* în Monteoru Ic_2.

probabil pe vatră. Prin săparea sectorului de est au mai fost descoperite şi alte complexe *in situ* similare acelora descrise mai sus. Menţionăm în continuare că în această aşezare nu s-au identificat gropi cu resturi menajere. Materialul arheologic descoperit în stratul de cultură este foarte bogat, dar rolul precumpănitor îl are ceramica. De altfel celelalte elemente de inventar ca : topoarele din piatră, perforate, cosoarele din gresie, acele şi împungătoarele din os se menţin într-o cantitate mai mare sau mai mică, fără schimbări tipologic esenţiale în toate nivelurile de locuire Monteoru identificate la Tercheşti. Cercetarea ceramicii din această fază a permis observaţia că în cadrul staţiunii Monteoru Ic_2 de la Tercheşti precumpănesc formele din pastă fină sau bună de culoare neagră sau cărămizie cu luciu puternic pe ambele feţe. Vasele mari, care în faza anterioară erau lucrate mai mult din pasta grosolană, se încadrează acum în categoria ceramicii fine şi numai foarte rar se întîlneşte pasta grosolană. În ceea ce priveşte formele, predomină ceştile cu gura largă, corpul scund, cu torţi în bandă trase din buza vasului şi supraînălţate, prevăzute cu şa şi prag (fig. 7/11), după care urmează bolurile cu corpul sferic cu marginea trasă în afară şi crestată, străchinile tronconice înalte, cu buza lăţită şi uşor întărită, vasele mari cu corpul drept, amfore (?) cu corpul în două etaje, gura în formă de pîlnie şi fundul ascuţit şi, în sfîrşit, vasele cu corpul în formă de sac. Decorul predominant constă din linii în relief dispuse sub formă de benzi pe buza străchinilor, pe ceşti la linia de demarcare dintre gît şi corp (fig.7/13) sau pe şaua torţilor. Alteori benzile din linii în relief formează romburi sau benzi in zigzag (fig. 7/12,14) ; nu lipsesc aici nici grupele de linii scurte dispuse vertical şi terminate printr-un arc cu capetele în jos constituit de asemenea din linii în relief şi închizînd în interior mici proeminenţe (fig. 7/5). Incizia se întîlneşte doar ca o bandă îngustă formată din două sau trei linii şi separă la ceşti gîtul de corpul vasului. S-a observat de asemenea că ceştile din această fază nu sînt decorate pe corp. În afară de formele principale ale ceramicii, s-au mai găsit capace fragmentare, linguri cu coada scurtă şi fusaiole decorate cu linii în relief.

Prin săpăturile efectuate la Tercheşti a fost identificat la piciorul pantei de sud-est şi resturile mai puţin intense ale nivelului de locuire Monteoru Ib. Stratul de cultură fiind întrerupt şi deseori deranjat prin amenajarea locuinţelor din nivelurile superioare, nu a permis observarea unor detalii privitoare la tipul de locuinţă sau vetre, deşi s-au găsit bucăţi din pereţi şi lipituri de vatră fără să formeze însă complexe *in situ*. Ceramica este mult fragmentată şi din acest motiv nu au putut fi întregite forme, în schimb oferă cîteva detalii asupra motivelor decorative. Astfel, se constată prezenţa exclusivă a inciziilor dispuse în benzi orizontale, festoane simple, sau benzi in zigzag aşezate vertical (fig. 8/2). Cele cîteva torţi descoperite au şaua mult albiată iar pragul aproape a dispărut (fig. 8/1). În afara celor relatate mai sus cercetarea materialului arheologic nu oferă date mai ample asupra fazei Monteoru Ib de la Tercheşti.

Nivelul de locuire Monteoru Ia a fost descoperit prin săparea şanţurilor şi a casetelor adiacente de la piciorul pantelor de sud-est. Aşezarea din această fază se caracterizează prin locuinţe de suprafaţă a căror pereţi masivi groşi de 20—30 cm păstrează urmele de pari şi uneori pe faţa interioară resturile unor făţuieli care constau din una sau două lipituri subţiri

de culoare albă, sfărîmicioasă. Vetrele se găsesc fie în afara locuințelor, fie în interior ocupînd o poziție centrală (cum este cazul vetrei din locuința nr. 2). Lipiturile sînt groase de 5—7 cm și prezintă pe fața exterioară urmele a una sau două lutuiri subțiri. În majoritatea cazurilor vetrele cu dimensiuni mari (1,20 × 1,60 m) și formă ovală au fost construite pe un strat gros de pietriș peste care s-au așezat fragmente ceramice sau s-a spart unul sau două vase, ritual (?). În general, resturile de locuire ale acestui nivel prezintă urmele unei arderi puternice care a calcinat pînă la pulverizare materialul arheologic pe care-l conținea. Din acest motiv nu a putut fi precizată forma locuințelor, ele constînd doar din conglomerate mari de chirpici arși și sfărîmicioși și ceramică foarte fragmentată arsă secundar și în cea mai mare parte neîntregibilă. Cu toate acestea, s-au putut determina cîteva forme din care enumerăm ceștile prevăzute cu șaua albiată trasă mult în afară încît capătă o poziție oblică față de corpul vasului, precum și vasele cu gura largă și corpul cu profilul ușor unghiular. Se întîlnesc de asemenea vase scunde cu corpul rotunjit, gura largă și buza ușor întărită. Motivele decorative nu sînt numeroase, observîndu-se preferința pentru liniile incizate fin dispuse sub formă de festoane pe corpul vaselor, sub buză și foarte rar pe torți. Uneori acest decor este asociat cu șiruri de incizii întrerupte care ornamentează gîtul vaselor și eventual porțiunea situată imediat sub linia de demarcare dintre gît și corp. În afară de aceste două motive decorative, se mai folosesc și arcadele constituite din două-trei linii incizate (fig. 8/3-5). Celelalte elemente de inventar cum ar fi uneltele și obiectele de podoabă nu prezintă deosebiri din punct de vedere tipologic față de acelea descoperite în nivelurile de locuire anterioare.

În ceea ce privește așezarea din faza Monteoru IIa, urmele de locuire sînt intense și concentrate în zona situată la piciorul pantei de sud-est. Locuințele de suprafață de dimensiuni mari (4 × 4,70 m și 4,50 × 4, 90 m) sînt îngrămădite unele lîngă altele, distanța dintre ele nedepășind 2,50 m. Menționăm cîteva detalii asupra construcției locuințelor. Astfel la unul din cele trei complexe de locuire s-au indentificat resturile unei platforme din lut crud cu una sau două fățueli subțiri din lut fin nisipos, care a fost calcinată prin arderea locuinței. Vatra de formă ovală, cu lipituri groase de 6—8 cm, mai păstra parțial gardina din pietre. În ceea ce privește construcția s-a constatat că toate vetrele, fie din afara locuințelor fie din interiorul lor, aveau lipiturile așezate pe un strat de pietriș sau pietre plate peste care se mai puneau fragmente ceramice pentru a umple golurile dintre pietre, creînd astfel o suprafață plană și compactă mai solidă în vederea susținerii vetrei propriu-zise. Pereții locuințelor sînt în general subțiri și păstrează urmele de pari și nuiele groase care formau scheletul peste care se aplica lutul amestecat cu păioase și pleavă. De asemenea, s-a observat că a existat o oarecare preocupare pentru finisare, bucățile din pereți de la colț sau bază prezentînd o fățuire îngrijită și uneori un decor simplu constînd din cîteva brîie în relief sau o bandă simplă reliefată aplicată pe fața interioară a pereților. Tot aici trebuie să amintim că pietrele nu au avut un rol precumpănitor în construcție, fiind întrebuințate numai la gardină și la platforma de sub lipiturile vetrelor; de altfel nici în stratul de cultură propriu-zis ele nu se găsesc decît sporadic. Printre elementele de inventar, în afară de unelte merită să atragem atenția asupra cîtorva obiecte de podoabă cum sînt

verigele simple din bronz sau nasturii din os decorați cu incizii fine și împunsături, precum și fusaiolele mici din pastă fină ornamentate cu linii incizate dispuse în S-uri continui. Rolul precumpănitor în inventarul arheologic il are însă ceramica prin prezența a numeroase vase întregi descoperite

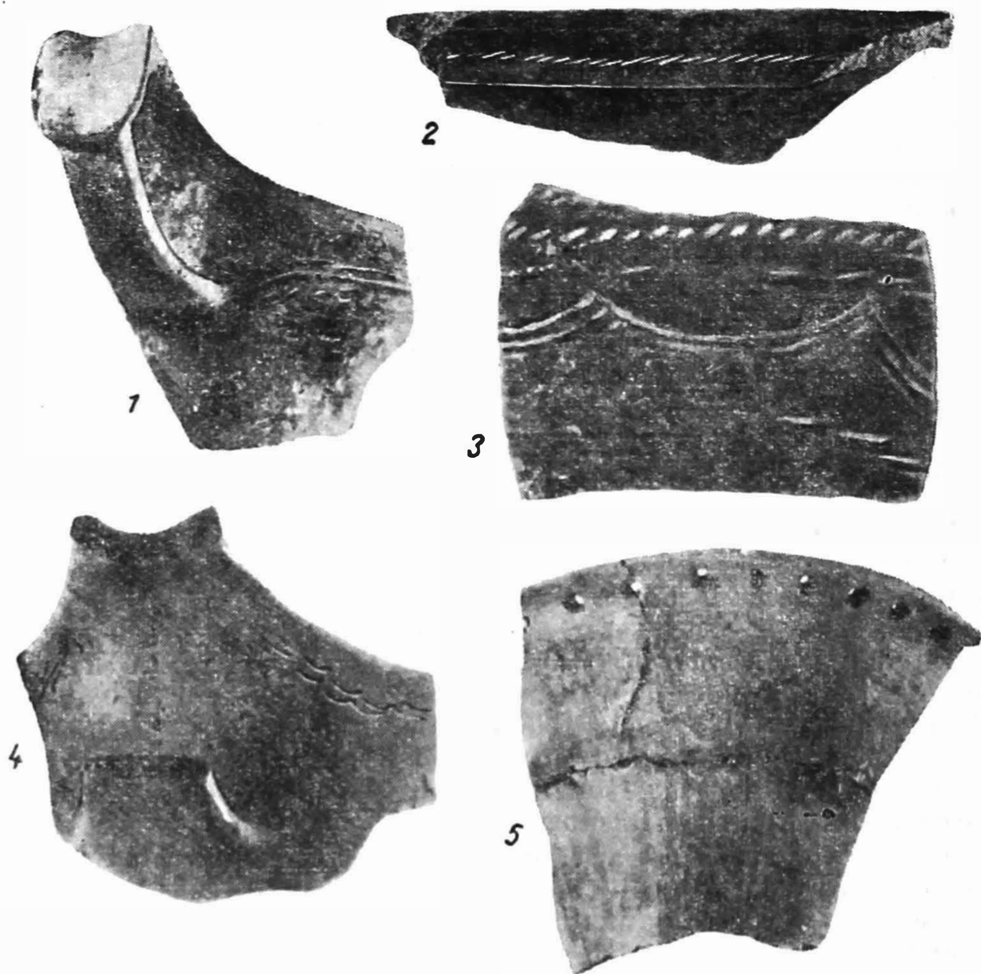

Fig. 8. — *Tercheşti—Chiliţa.* 1—2, fragmente ceramice descoperite în aşezarea Monteoru Ib ; 3—5, în Monteoru Ia.

în interiorul complexelor de locuire lîngă vatră sau pe podină (fig. 10/1-2). Cu toate că fragmentele ceramice sînt numeroase, repertoriul formelor descoperite în nivelul Monteoru IIa de la Tercheşti nu este prea bogat cuprinzînd doar ceşti, străchini, vase cu corpul scund, vase de provizii de dimensiuni mijlocii şi vase cu corpul drept în formă de sac cu buza uşor întărită. În ceea ce priveşte ceştile s-au constatat unele transformări din punct de vedere tipologic faţă de acelea din fazele anterioare. Astfel, predomină acum ceştile cu o singură toartă în bandă cu marginile uşor ridicate şi cu buza înălţată în regiunea opusă torţii, după care urmează ceştile cu gura uşor strînsă şi cu toarta aplicată sub buza vasului. În afară de acestea,

sînt prezente acum vasele cu corpul scund, gura largă şi cu toarta, de asemenea, aplicată sub buză. Se constată tendinţa de a se înălţa gîtul vaselor, iar linia de demarcare dintre gît şi torţi devine accentuată printr-o şănţuire adîncă. Străchinile capătă un profil mai arcuit, fundul se îngustează, iar buza nu mai este întărită şi răsfrîntă. Ornamentarea vaselor este foarte bogată şi variată. Remarcăm în mod deosebit apariţia canelurilor fine asociate cu motivele incizate. Decorul exprimat prin incizie conţine o gamă variată de motive deoarece menţine şi dezvoltă pe acelea din fazele Monteoru Ib-Ia (cum sînt : festoanele, arcadele şi inciziile întrerupte) şi adaugă altele noi ca triunghiurile şi romburile cu cîmpul haşurat. Există acum tendinţa de a acoperi aproape întreaga suprafaţă a ceştilor cu ornamente în combinaţii cît mai variate. Astfel, pe gîtul vaselor decorul este exprimat exclusiv prin incizii, fie sub formă de şiruri verticale sau orizontale din linii întrerupte care alternează cu festoane sau arcade (fig. 9/1). Alteori, inciziile sînt asociate cu romburi haşurate care se sprijină la rîndul lor pe vîrfurile triunghiurilor fără bază dar cu cîmpul incizat (fig. 9/6). Pe corp, canelurile cu creasta incizată sînt dispuse fie vertical, sprijinindu-se la bază pe S-uri continui, fie orizontal, mărginite de festoane incizate. Uneori corpul ceştilor este decorat cu romburi haşurate dispuse în şiruri verticale care se termină cu triunghiuri mult alungite, fără bază, prevăzute în interior cu incizie fină (fig. 9/10). Nu lipseşte nici decorul exprimat exclusiv prin triunghiuri suple cu vîrfurile în sus şi cu cîmpul haşurat. Se observă că motivele incizate sînt fin şi corect executate dovedind, pe de o parte, o preocupare deosebită pentru ornamentare şi pe de altă parte un salt calitativ în evoluţia stilistică a motivelor decorative.

Ultimul nivel de locuire Monteoru IIb se concentrează ca şi cel anterior într-o zonă restrînsă situată la piciorul pantelor de sud-est. Aşezarea din această fază conţine locuinţe de suprafaţă cu podină masivă din lut crud făţuite o dată sau de două ori şi calcinate ulterior prin ardere, pereţi masivi cu urme de pari şi decoraţie interioară, vetre mari în interiorul sau în afara locuinţelor construite pe pietre şi fragmente ceramice sau vase sparte ritual prevăzute cu gardina din pietre. Am enumerat doar cîteva aspecte din principalele elemente de construcţie fără a insista asupra lor deoarece în cazul staţiunii de la Tercheşti nu am constatat din acest punct de vedere diferenţieri între nivelele Monteoru IIa şi IIb. De asemenea, din inventarul de obiecte nu s-au remarcat elemente noi faţă de acelea cunoscute în fazele anterioare şi nici diferenţieri din punct de vedere tipologic. În ceea ce priveşte ceramica, se continuă formele şi motivele întîlnite în faza Monteoru IIa cu unele mici deosebiri. Astfel, buza ceştilor devine albiată, torţile din bandă simplă sînt mai mici şi de foarte multe ori plasate imediat sub buză (fig. 10/3-5). Ornamentarea nu conţine decît puţine elemente noi cum ar fi canelurile concentrice în jurul proeminenţelor executate prin împingere din interior spre exterior, sau decorul în fanioane cu vîrfurile sub formă de romburi cu cîmpul haşurat. Ca şi în nivelul Monteoru IIa există şi aici o preocupare vădită de a acoperi suprafaţa ceştilor cu motive decorative cît mai bogate şi variate. Incizia sub formă de şiruri întrerupte, triunghiuri, romburi, festoane asociate cu canelurile dispuse vertical, orizontal sau concentrice sînt combinate într-o gamă variată de motive ornamentale, dar nu se creează din punct de vedere stilistic alte decoruri decît acelea cunoscute anterior.

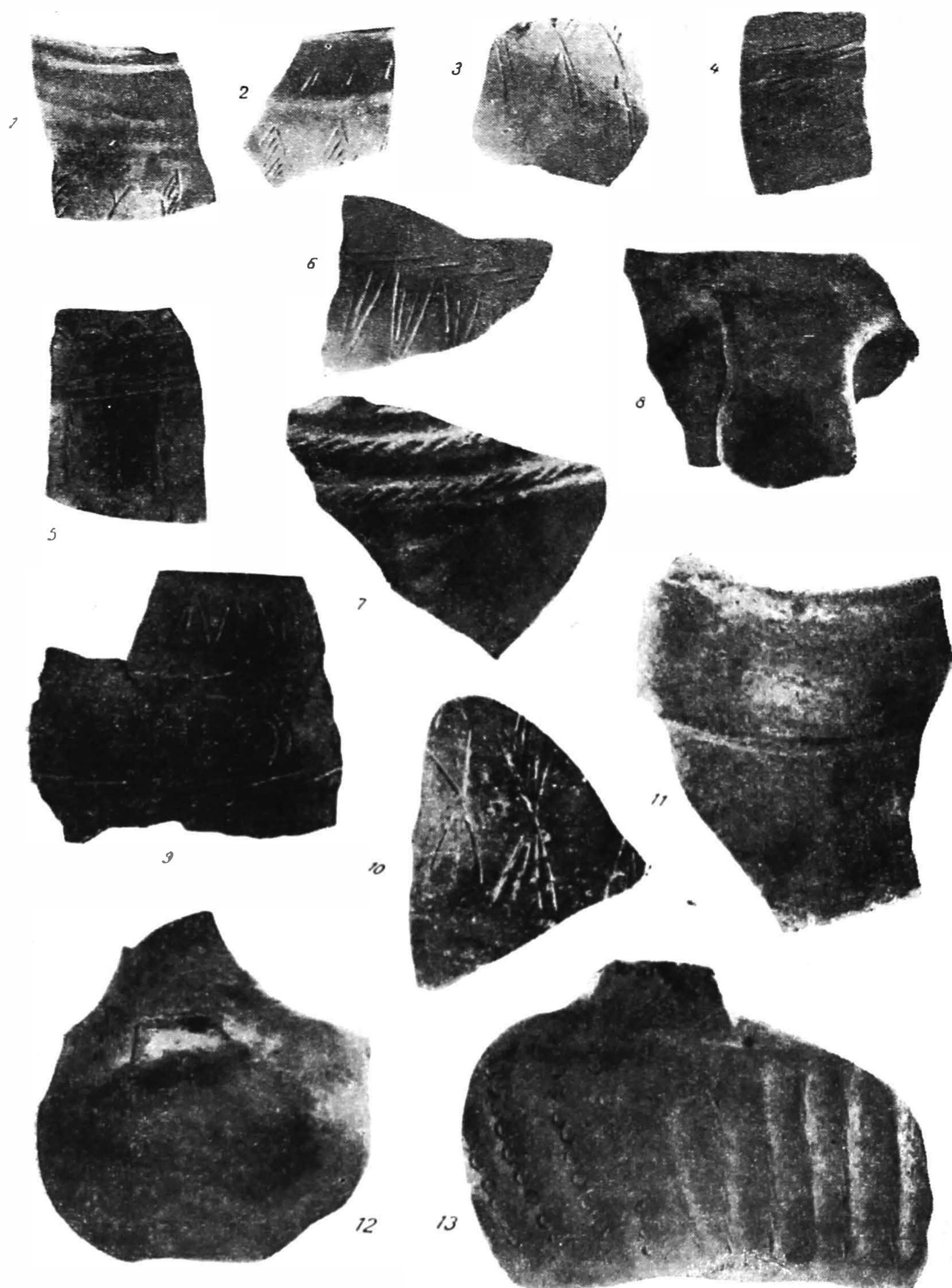

Fig. 9. — *Terchești — Chițita.* Fragmente ceramice descoperite în nivelele de locuire Monteoru IIa — IIb.

Fig. 10. — *Tercheşti—Chitila.* *1—2,* vase descoperite în nivelele de locuire aparţinînd fazelor Monteoru IIa; *3—5,* în Monteoru IIb.

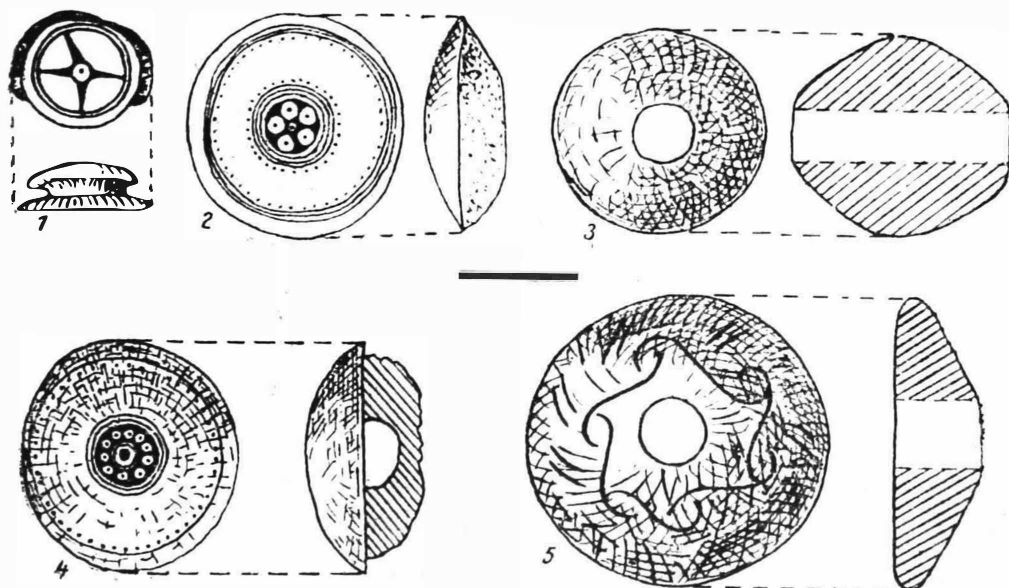

Fig. 11. — *1—2, 4,* nasturi din os; *3, 5,* fusaiole din lut ars descoperite în aşezarea aparţinînd culturii Monteoru de la Tercheşti.

Deşi săpăturile efectuate în cele patru campanii de cercetări de la Tercheşti nu îngăduie prezentarea mai amplă în cadrul acestui raport a unor concluzii privind evoluţia culturii Monteoru, totuşi datele obţinute oferă unele amănunte asupra trăsăturilor caracteristice care se vor adăuga

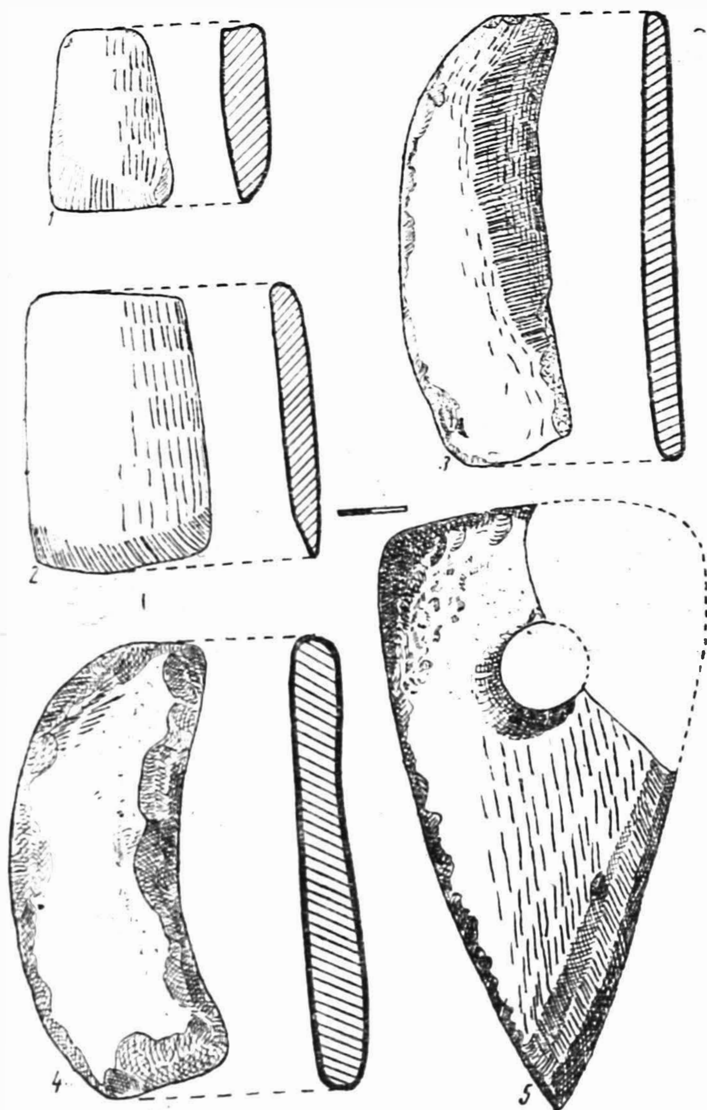

Fig. 12. — Unelte din piatră descoperite în aşezarea aparţinînd culturii Monteoru de la Tercheşti.

la conturarea şi completarea tuturor aspectelor sub care s-a manifestat de-a lungul Bronzului mijlociu această cultură în spaţiul carpato-dunărean.

Observaţiile care merită a fi evidenţiate sînt următoarele :

a. Evoluţia de-a lungul celor opt niveluri de locuire de la Tercheşti se desfăşoară în cadrul aceleiaşi staţiuni cu deosebirea că purtătorii fiecărei

faze au preferat anumite zone ale Cetăţuiei. De asemenea s-a constatat tendinţa de concentrare pe un spaţiu restrîns a aşezării, în ultimele faze din evoluţia culturii Monteoru, în timp ce purtătorii fazelor Ic_3-Ic_2 şi-au construit locuinţele pe întreaga Cetăţuie inclusiv pantele şi zona de la piciorul pantelor. În fazele mai tîrzii Monteoru IIa şi IIb resturile de locuire sînt îngrămădite pe suprafaţa plană oarecum mai ferită de la piciorul pantelor line de la sud-est.

b. Din punct de vedere tipologic ceramica evoluează în cadrul aceloraşi trăsături stabilite prin cercetările de la Sărata-Monteoru[7].

c. În ceea ce priveşte tipul de locuinţă, cu excepţia etapei întîi a fazei Monteoru Ic_3, aşezarea Monteoru de la Tercheşti se caracterizează prin locuinţe de suprafaţă care devin mai solide şi mai îngrijit construite cu cît ne apropiem de etapele finale din evoluţia acestei culturi.

d. În construcţia diferitelor complexe de locuire pietrele nu au jucat un rol hotărîtor, ele fiind folosite ca platformă la lipiturile vetrelor şi la gardina acestora şi mai rar la baza pereţilor[8].

e. Prezenţa nivelului de locuire Monteoru Ic_4 din această staţiune permite să se întrevadă mai precis etapele prin care cultura Monteoru s-a extins în regiunile învecinate cu nucleul ei de formare.

Deşi săpăturile de la Tercheşti nu ne-au oferit posibilitatea de a cunoaşte ritul de înmormîntare şi sistemul de fortificaţie al purtătorilor culturii Monteoru din această aşezare, observaţiile enumerate mai sus îmbogăţesc datele privitoare la cunoaşterea culturii Monteoru a cărei puternică personalitate s-a manifestat de-a lungul Bronzului mijlociu în spaţiul carpato-dunărean.

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DANS L'ÉTABLISSEMENT DE L'ÂGE DU BRONZE (CIVILISATION DE MONTEORU) DE TERCHEŞTI

(district de Focşani, région de Galaţi)

RÉSUMÉ

L'établissement de Tercheşti se trouve vers la limite NW du village éponyme, sur une terrasse-promontoire dénommée «Chitita». Par les fouilles, exécutées sur 850 m², on a mis au jour 8 niveaux d'habitat, appartenant tous à la civilisation de Monteoru. Des observations stratigraphiques il ressort que chaque niveau d'habitat était placé selon les préférences de ses porteurs, à savoir ; ceux de la phase Monteoru IC_4 avaient choisi le plateau proprementdit, ceux de la phase IC_3 se sont étendus aussi

[7] Deşi în ceramica fazelor timpurii ale culturii Monteoru din Moldova s-au semnalat unele deosebiri (torţile cu butonaş sau decorul care imită urmele lăsate de rotiţa dinţată (denumită *Furchenstich* de Al. Vulpe şi Gh. Bichir), totuşi criteriile după care s-au determinat caracteristicile fiecărei faze în parte a materialului de la Tercheşti rămîn cele formulate de către I. Nestor (vezi nota 3).

[8] Spre deosebire de staţiunea eponimă şi de cîteva aşezări din Moldova, unde pietrele au fost folosite efectiv ca elemente de construcţie, în staţiunea de la Tercheşti rolul lor a fost cu totul secundar.

vers la partie inférieure de la pente, tandis que ceux de la phase IC_2, semblent avoir quitté le plateau, choisissant plutôt les pentes SE de la « Cetăţuie » en même temps que les étendues autour du promontoire. Les porteurs des phases Monteoru Ia-IIb ont préféré les pentes douces et les superficies voisines. On présente les aspects principaux de chaque niveau d'habitat, en tenant compte des étapes d'évolution de la civilisation de Monteoru.

La phase IC_4 est documentée seulement par la céramique : tessons décorés de piqûres successives et lignes incisées, zig-zag ou ondulées. La phase IC_3 comprend 2 niveaux d'habitat : un, plus ancien, à huttes à demi enfouies et l'autre, plus récent, à habitation de surface. Le matérial céramique de ces deux niveaux, bien que ressemblant — surtout par le même décor à cercles concentriques — donne lieu à une différenciation, surtout pour le niveau inférieur qui comprend un pourcentage plus élevé de tessons provenant de la catégorie céramique à pâte grossière de tradition Folteşti II, de même que certains éléments de décor relevant de la phase IC_4 qui apparaissent dans une plus grande proportion.

L'habitat de la phase IC_2 occupe une superficie plus grande que celui de la phase antérieure, mais en échange on trouve dans une moindre mesure des habitations *in situ* ; on n'a trouvé que les restes des parois et foyers. L'habitation n° 8 a fourni des données plus précises en ce qui concerne la technique de construction : un tas de gravier, bien tassé, enduit d'une couche de terre glaise mélangée de cendre, en ce qui concerne le fond, tandis que le foyer est démarqué par un jable rectangulaire en pierres.

Les fragments céramiques proviennent de petites vases, bols ou tasses à deux anses surélevées à selle et seuil. Le décor consiste en lignes en relief disposées en bandes ou losanges, arcs de cercle ou bandes de lignes en zig-zag.

Les fouilles pratiquées en bas de la pente SE ont mis au jour les restes d'habitat des étapes tardives de la civilisation de Monteoru (Ib-IIc). L'établissement de la phase I b est moins intense; on a découvert seulement quelques fragments céramiques décorés de simples festons ou bandes verticales en zig-zag. Le niveau I a comprend des habitations de surface à parois massives et à foyers de grandes dimensions, se superposant parfois sur des vases rituellement cassés. Les fragments céramiques sont nombreux ; les tessons proviennent surtout de tasses à anses à selle, décorées de lignes incisées en feston, de rangées d'incisions interrompues et d'arcades formées par 2—3 lignes incisées.

L'établissement de la phase II a est concentré en bas de la pente SE. Il comprend des habitations de surface à plate-formes en terre glaise vierge, recouverte d'une ou deux couches d'enduit et foyers à gros enduits et jable en pierre. Le matériel céramique — vases entiers ou fragmentaires — a été découvert surtout à l'intérieur des habitations, mais aussi parfois à l'extérieur. Le répertoire des formes comprend des tasses à une seule anse plate, des écuelles, de petits vases, des vases droits en forme de sac. L'ornementation riche, appliquée sur presque toute la superficie des vases est obtenue par des incisions disposées de manières variés : incisions, incisions courtes interrompues à festons ou arcades, losanges à hachures, placés sur les pointes de triangles sans bases, au champ incisé. Les cannelures, verticales ou horizontales, sont flanquées de festons incisés ou de rangées de S.

Le dernier niveau d'habitat, c'est-à-dire la phase Monteoru II b, est concentré, tout comme l'habitat antérieur, en bas des pentes SE. Les habitations de surface sont semblables à celles de la phase antérieure. En ce qui concerne la céramique, tant l'ornementation que les formes, sont celles de la phase Monteoru II a. On doit cependant relever quelques menues différences : le rebord des tasses est concave, les anses plates, simples, sont placées immédiatement sous le rebord et dans l'ornementation on constate l'apparition des cannelures concentriques et le décor à «fanions» (petits rectangles hachurés).

Bien que les fouilles de Tercheşti ne permettent pas de conclusions concernant l'évolution de la civilisation de Monteoru, les huits niveaux découverts ajoutent par leur contenu des nouveaux traits qui définissent mieux les caractéristiques de cette civilisation, remarquable par le rôle qu'elle a joué pendant le Bronze moyen dans une importante zone de l'espace carpato-danubien.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Tercheşti—Chitita.* Plan général des fouilles.

Fig. 2. — *a*, Vue partielle du secteur central ; *b*, vue partielle du secteur sud-est.

Fig. 3. — I. Profil de la paroi est de la tranchée n° 2, avec la section par la hutte n° 1 et l'habitation n° 1. *1*, Sol végétal et humus ; *2*, sol brun avec les restes de l'établissement de la phase Monteoru Ic_2 ; *3*, sol brun-gris avec les restes de l'habitation de surface appartenant au premier niveau de la phase Monteoru Ic_3 ; *4*, sol brun-gris du deuxième niveau, avec des huttes appartenant à la phase Monteoru Ic_3 ; *5*, sol jaune-gris avec les restes de la phase Monteoru Ic_4 ; *6*, sol jaune sablonneux ; *7*, sol brun jaunâtre ; *8*, sol jaune glaiseux. II. Profil de la paroi ouest de la tranchée n° 5. *1*, sol végétal et humus ; *2*, sol gris avec les restes de l'établissement de la phase Monteoru IIb ; *3*, sol noir-gris avec les restes des habitations de la phase Monteoru IIa ; *4*, sol brun noirâtre appartenant au niveau Monteoru Ia ; *5*, sol gris avec les restes de l'établissement de la phase Monteoru Ib ; *6*, couche noire avec une grande quantité de charbon, appartenant au niveau Monteoru Ic_2 ; *7*, sol jaune avec charbon et cendre, appartenant à la phase Monteoru Ic_3 ; *8*, sol jaune glaiseux ; *9*, sol jaune sablonneux.

Fig. 4. — *Tercheşti—Chitita.* Détails de construction de l'habitation n° 1. *a*, Cadre de poutres constituant la base des parois, avec les traces de poutres ; *b—f*, fragments de parois avec traces de poutres et de pieux.

Fig. 5. — *Tercheşti—Chitita.* L'esquisse des habitations n°s VI—IX, du secteur sud-est.

Fig. 6. — *Tercheşti—Chitita.* Foyer du secteur sud-est. *1*, Enduits du foyer avec jable en pierres ; *2*, tessons et pierres d'au-dessous de l'enduit ; *3*, coupe. *a*, Enduits ; *b*, tessons et pierres ; *c*, argile calciné ; *d*, détails de la construction du foyer initial : enduits, pierres, tessons.

Fig. 7. — *Tercheşti—Chitita.* *1*, *2*, Céramique découverte dans le niveau Monteoru Ic_4 ; *3*, *4*, *6—7*, *10*, Monteoru Ic_3 ; *5*, *8*, *9*, *11*, *14*, Monteoru Ic_2.

Fig. 8. — *Tercheşti—Chitita.* *1*, *2*, Tessons découverts dans le niveau d'habitat Monteoru Ib ; *3—5*, Monteoru Ia.

Fig. 9. — *Tercheşti—Chitita.* Fragments céramiques découverts dans les niveaux d'habitat Monteoru IIa—IIb.

Fig. 10. — *Tercheşti—Chitita.* *1*, *2*, Vases découverts dans les niveau d'habitat appartenant aux phases Monteoru IIa et *3—5*, Monteoru IIb.

Fig. 11. — *1*, *2*, *4*, Boutons en os ; *3—5*, fusaïoles en terre glaise découvertes dans l'établissement Monteoru de Tercheşti.

Fig. 12. — Outils en pierre découverts dans l'établissement Monteoru de Tercheşti.

SĂPĂTURILE DE LA OINAC (1966)
(oraşul Giurgiu)

DE

D. BERCIU, H. NUBAR, EM. MUSCALU, GH. RĂDULESCU

În toamna anului 1966, a început a treia campanie de săpături la Oinac[1]. Primele săpături au fost efectuate în anii 1929 şi 1930 de către Ion Andrieşescu, dar rezultatele lor au rămas în bună parte inedite[2]. Săpăturile au fost reluate de-abia în 1960 şi continuate în anii următori, 1961 şi 1962[3] avînd ca obiectiv principal dezvelirea necropolei[4]. În urma acestor cercetări s-au putut stabili întinderea şi limitele de vest şi de sud ale cimitirului, iar pe baza studiului celor 70 de morminte descoperite (48 de înhumaţie şi 22 de incineraţie) s-au precizat o serie de trăsături principale care au dus la concluzia finală a existenţei a trei grupe de înmormîntări : 1) morminte de înhumaţie sarmatice (secolul al III-lea e. n.) ; 2) morminte de înhumaţie şi de incineraţie aparţinînd culturii Sîntana-Cerneahov (datate în secolul al IV-lea e. n.) ; 3) morminte de înhumaţie care ar putea să reprezinte un grup mai tîrziu.

De menţionat că în timpul acestor săpături s-au descoperit urme cu caracter sporadic din epoca neolitică (cultura Gumelniţa) şi din prima epocă a fierului (aşezare hallstattiană).

Săpăturile din campania anului 1966 au continuat, ca amploare şi obiective propuse, pe cele din anii 1960-1962, aducîndu-se noi precizări în privinţa unora din aspectele concluziilor anterioare.

În cele două secţiuni (S.XV şi S. XVI, de 65 × 1,20 m), orientate NE-SV, paralele cu cele din campaniile precedente s-a descoperit un număr de 14 morminte, dintre care şapte de înhumaţie şi şapte de incineraţie.

---

[1] Săpăturile au fost efectuate în colaborare şi cu fonduri puse la dispoziţie de Muzeul raional Giurgiu. Colectivul a fost format din : D. Berciu, responsabil, H. Nubar, Emil Muscalu şi Gh. Rădulescu.

[2] Cu ocazia celui de-al XVII-lea Congres internaţional de antropologie şi arheologie preistorică ce s-a ţinut în 1937 la Bucureşti, I. Andrieşescu a prezentat doar opt aspecte ilustrate din timpul săpăturilor, planul general al acestora şi două fotografii (*RPAN*, I, 1, 1937, pl. XXVIII—XXXVI). La aceste săpături a participat şi unul din semnatarii actualului raport, D. Berciu.

[3] Săpături efectuate cu fondurile şi colaborarea aceluiaşi muzeu raional Giurgiu, de un colectiv condus de D. Berciu. Vezi D. Berciu şi colab., *Săpăturile de la Oinac 1960—1962 (r. Giurgiu, reg. Bucureşti)*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 375—382.

[4] Necropola de la Oinac se află la circa 4 km est de sat şi la 3 km sud-est de satul Branişte, pe malul stîng al apei Comasca, la punctul numit „Măgura Mare" sau „Măgura Oinacului".

SCIV, tomul 18, nr. 2, p. 307—311, Bucureşti, 1967.

Mormintele de înhumaţie. Cele şapte morminte, toate individuale, apărute la adîncimi variind între 0,95 m (M. 73) şi 1,60 m (M. 78) au orien-

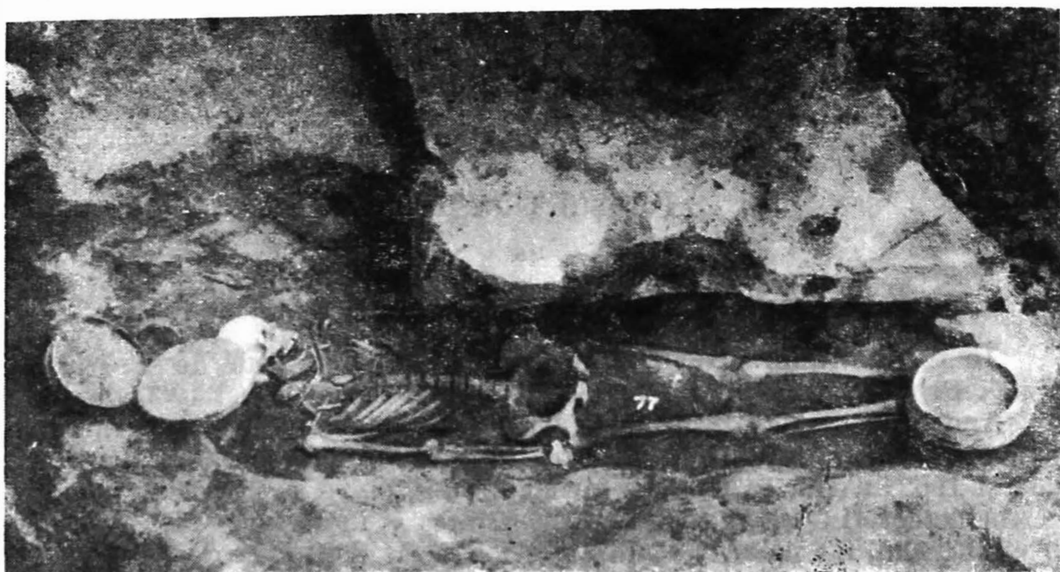

Fig. 1. — *Oinac* (Giurgiu); mormînt de înhumaţie (nr. 77) cu nişă; complexul cultural Sîntana-Cerneahov.

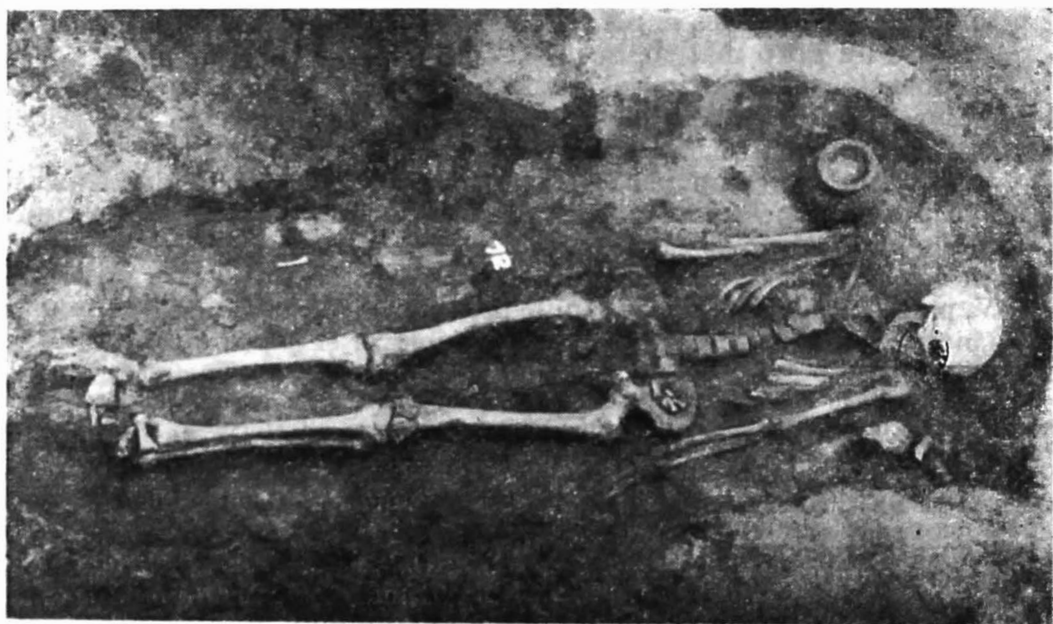

Fig. 2. — *Oinac* (Giurgiu); mormînt de înhumaţie (nr. 72) aparţinînd complexului cultural Sîntana-Cerneahov.

tări diferite: NE-SV (M. 72; M. 73; M. 78; M. 84), N-S (M. 74; M.77) şi NV-SE (M. 82). Forma gropilor este alungită, ovală. Se remarcă mormîntul 77, avînd o nişă care protejează numai o parte a scheletului şi cu

o singură treaptă (fig. 1); un asemenea tip de mormînt s-a mai întîlnit într-un singur caz în necropola de la Oinac[5].

Morții au fost depuşi aşezați pe spate, cu picioarele paralele uneori îndoite, cu genunchii ridicați, cu ambele mîini întinse de-a lungul corpului sau cu una din ele îndoită pe bazin. Craniul în general e uşor aplecat spre stînga. În unele cazuri el e mai ridicat față de restul scheletului, fiind aşezat pe o mică treaptă (perniță) construită din pămîntul gropii sau lăsată nesăpată.

În M. 72, în dreptul umărului stîng s-a găsit ofrandă de animal (fig. 2).

Inventarul este format în special din ceramică : vase de forme diferite (străchini, castroane, oale-borcan) din pastă cenuşie fină sau zgrunțuroasă ; s-a descoperit un singur vas din pastă roşie (ulciorul din M. 78). În cea mai mare parte aceste vase sînt lucrate la roată. Vasele au fost depuse la capul sau la picioarele scheletului. În mormîntul cu nişă şi treaptă (M. 77), au apărut şi alte obiecte de inventar : două fibule de bronz la umeri, una din fibule cu piciorul întors pe dedesubt, iar cealaltă cu piciorul lățit trapezoidal ; o cataramă de bronz pe bazin ; un pieptene de os cu mînerul semicircular decorat cu cercuri concentrice aflat în dreapta bazinului şi mărgele din pastă sticloasă şi chihlimbar, rotunde şi poliedrice, aşezate în jurul gîtului. De menționat că în acelaşi mormînt s-au găsit mici vase grupate în jurul capului şi lîngă picioare.

În afară de M. 77 care se distinge prin construcția deosebită şi prin inventarul bogat, din grupul mormintelor de înhumație, se mai remarcă şi M. 78. Acesta este primul mormînt descoperit pînă acum în necropola de la Oinac, cu craniul deformat. La picioarele scheletului, deranjat şi prost conservat, a fost depus un urcior din pastă fină roşie de factură romană.

În urma analizei tuturor elementelor caracteristice oferite de grupul de morminte de înhumație descoperite la Oinac, în această campanie, se desprind următoarele observații :

1. Mormintele datează din a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. şi în secolul al IV-lea e. n.

2. Unul din morminte, M. 78 (cu craniul deformat) poate fi atribuit cu certitudine sarmaților.

3. Restul mormintelor se încadrează în grupul cultural Sîntana-Cerneahov.

Mormintele de incinerație. Cele şapte morminte de incinerație, descoperite la adîncimi cuprinse între 0,30 m şi 0,60 m au gropile rotunde, de dimensiuni mici, marginea lor depăşind cu puțin limitele depunerii respective.

În funcție de sistemul de depunere în groapă a vaselor-urnă, a vaselor secundare-ofrandă şi a oaselor umane calcinate, se pot deosebi următoarele categorii :

1. Morminte conținînd oase calcinate depuse în urnă (M. 75, M. 79, M. 83) ; un singur mormînt (M. 76) avea urna acoperită cu un capac format din fragmente de vase diferite[6].

---

[5] M. 42 : groapă dreptunghiulară cu o nişă semicirculară. *Cf.* D. Berciu şi colab., *op. cit.*, p. 376, fig. 1/1.

[6] Mormintele de incinerație fiind la adîncime mică, majoritatea lor au fost atinse în partea superioară de arăturile adînci făcute cu ocazia lucrărilor agricole, astfel că nu se poate şti dacă şi restul vaselor-urnă aveau sau nu capac.

2. Oasele incinerate depuse direct în groapă şi acoperite cu un capac format din fragmente de vase diferite (M. 76); într-un mormînt (M. 81) erau aşezate şi vase secundare : un pahar de lut, o strachină şi o cană cu gura treflată (fig. 3).

3. Oasele depuse atît în urnă cît şi pe fundul gropii (M. 71).

Fig. 3. — *Oinac* (Giurgiu); mormînt de incineraţie (nr. 81) aparţinînd complexului Sîntana-Cerneahov.

În majoritatea lor, vasele din mormintele de incineraţie sînt de tipul oalei-borcan. Toate vasele sînt din pastă cenuşie, fină sau zgrunţuroasă, lucrate cu mîna sau la roată, avînd formele caracteristice culturii Sîntana-Cerneahov. Într-un singur mormînt (M. 76) s-a găsit un cuţitaş de fier trecut prin foc.

Pînă în prezent nu s-a descoperit rugul sau rugurile de incinerare ale morţilor. Incinerarea se efectua în altă parte decît în locul gropii respective; în gropi au fost depuse numai o parte din oasele incinerate.

În această campanie nu s-a surprins nici un caz de suprapunere, întretăiere sau deranjare între gropile mormintelor de inhumaţie şi cele de incineraţie, astfel că nu se poate stabili un raport stratigrafic direct între cele două grupe de înmormîntare.

*

Rezultatele cercetărilor din 1966 de la Oinac confirmă (M. 78 cu craniu deformat) concluziile formulate anterior în ceea ce priveşte existenţa unui grup sarmatic din secolul al III-lea e.n. Restul mormintelor de inhumaţie şi de incineraţie se încadrează în cultura Sîntana-Cerneahov. În ceea ce priveşte existenţa unui grup de înmormîntări mai tîrzii, nu a apărut nici un element care să aducă noi precizări în această privinţă.

De asemenea şi în această campanie au apărut urme din epoca fierului (Hallstatt) care prin caracterul şi amploarea lor nu mai pot fi considerate sporadice. S-au descoperit patru gropi din această perioadă dintre care una poate fi atribuită cu certitudine unei locuinţe-bordei cu vatră, cu un bogat material ceramic fragmentar. Sporadic au mai apărut lame de silex, aparţinînd probabil culturii Gumelniţa, identificată la Oinac cu prilejul săpăturilor anterioare.

Cercetările vor continua în anii următori.

LES FOUILLES D'OINAC (1966)
(Giurgiu)

RÉSUMÉ

Pendant l'automne de 1966 ont été recommencées les fouilles de la nécropole d'Oinac, interrompues en 1962. Aux 70 tombes découvertes jusqu'à cette date s'ajoutent maintenant encore 14, dont 7 sont des tombes à inhumation et 7 à incinération. De la première catégorie il faut mentionner la sépulture d'un squelette au crâne déformé qui appartient à la nécropole sarmatique d'Oinac, datée du IIIe siècle de notre ère. Les autres tombes appartiennent au groupe culturel Sîntana-Tcherniakhov (IVe siècle de notre ère). Au même groupe il faut attribuer aussi une tombe «à niche» (T. 77).

Les tombes à incinération ne se trouvent pas à une grande profondeur et appartiennent au même groupe culturel Sîntana-Tcherniakhov. Nous rappelons ici l'existence d'une sépulture en urne à couvercle (T. 76).

Les deux nécropoles se trouvent superposées à un ancien établissement hallstattien.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Oinac* (Giurgiu) ; tombe à inhumation (n° 77) « à niche » ; complexe culturel Sîntana-Tcherniakhov.

Fig. 2. — *Oinac* (Giurgiu) ; tombe à inhumation (n° 72) appartenant au complexe culturel Sîntana-Tcherniakhov.

Fig. 3. — *Oinac* (Giurgiu) ; tombe à incinération (n° 81) appartenant au complexe culturel Sîntana-Tcherniakhov.

URME DE LOCUIRE DIN EPOCA FEUDALĂ LA TRAIAN-ZĂNEȘTI
(r. Piatra Neamț, reg. Bacău)

DE

GH. BICHIR

Cercetările arheologice de la Traian-Dealul Fîntînilor, efectuate cu scopul de a se dezveli așezarea neolitică Cucuteni A—B[1], au dat la iveală pe lîngă multe resturi neolitice și o serie de materiale tîrzii. Astfel în campania din anul 1954 a fost identificat pe panta sud-estică a Dealului Fîntînilor un cimitir feudal, săpîndu-se 28 de morminte[2]. Alte 14 morminte au fost cercetate în anul 1957 cînd s-a dat și de urmele unui bordei[3].

În campania din 1958, urmărindu-se traseul șanțului de apărare și limita estică a așezării Cucuteni A—B, s-au găsit noi resturi de locuire feudală. Întrucît urmele de locuire din epoca feudală de la Traian sînt bine datate și confirmă din punct de vedere arheologic existența vechiului sat Băhneni, menționat de izvoarele literare, considerăm util să publicăm aceste materiale.

Baza studiului nostru o constituie materialul descoperit în campania de săpături din 1958. Astfel, în sectorul III au apărut, imediat sub solul vegetal, urme sporadice din epoca feudală constînd din fragmente ceramice, obiecte de fier și o monedă de bronz[4].

În șanțurile III/1 și III/2 s-a descoperit un bordei de formă oarecum rectangulară, cu colțurile rotunjite, avînd dimensiunile de 4,30 × 3,80 m; adîncimea față de nivelul actual al solului era de 1,70 m, iar de la nivelul la care a fost inițial săpat de 1,50 m. Pereții n-au fost căptușiți cu scînduri și din cauza infiltrării apei s-au năruit, încît a fost nevoie de refacerea lor prin răzuire; așa se explică de ce latura sudică este ușor albiată (fig. 1 a, b; 2 a, b). Podeaua, formată din pămînt bătătorit, a fost acoperită cu un strat subțire de lipitură care nu s-a mai păstrat decît pe porțiuni mici. În interior s-au găsit patru gropi de pari în care au fost fixate

[1] Rezultatele acestor săpături s-au publicat în *SCIV* și *Materiale*, de către Hortensia Dumitrescu și Vladimir Dumitrescu. Materialele studiate în prezentul articol au fost descoperite în sectorul în care am lucrat noi și sînt publicate cu asentimentul conducerii șantierului.

[2] H. Dumitrescu, *Șantierul arheologic Traian*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 471—172, fig. 14 și anexa 1, p. 478—482.

[3] Hortensia Dumitrescu și Vladimir Dumitrescu, *Săpăturile de la Traian-Dealul Fîntînilor*, în *Materiale*, VI, p. 162, 174—175.

[4] Vezi planul săpăturilor în *Materiale*, VII, p. 93, fig. 1 și 2.

S C I V, tomul 18, nr. 2, p. 313—326, București, 1967.

furcile de susţinere ale acoperişului şi uşorii (fig. 2). Diametrul gropilor de par era de 0,25—0,30 m, cu excepţia celei din colţul sud-estic care

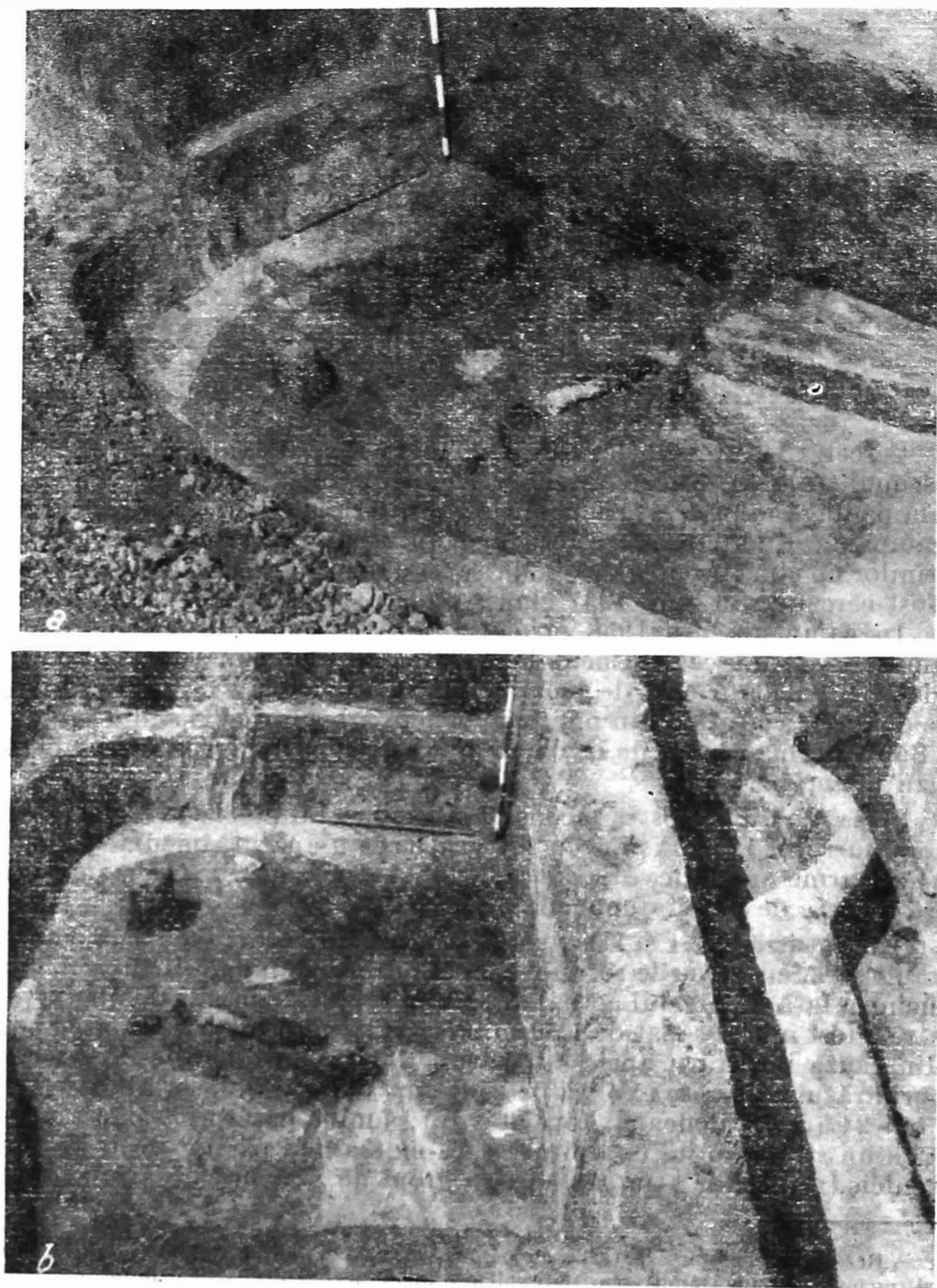

Fig. 1. — *Traian-Zăneşti*. Bordeiul descoperit în 1958.

avea 0,45 m. În toate gropile s-au găsit, în afară de resturi de lemn carbonizat, şi pietre de rîu, care aveau rolul de a fixa mai bine furcile.

Intrarea se făcea printr-un gîrlici. Ușa, largă de 0,85 m, a fost lucrată din scînduri [5].

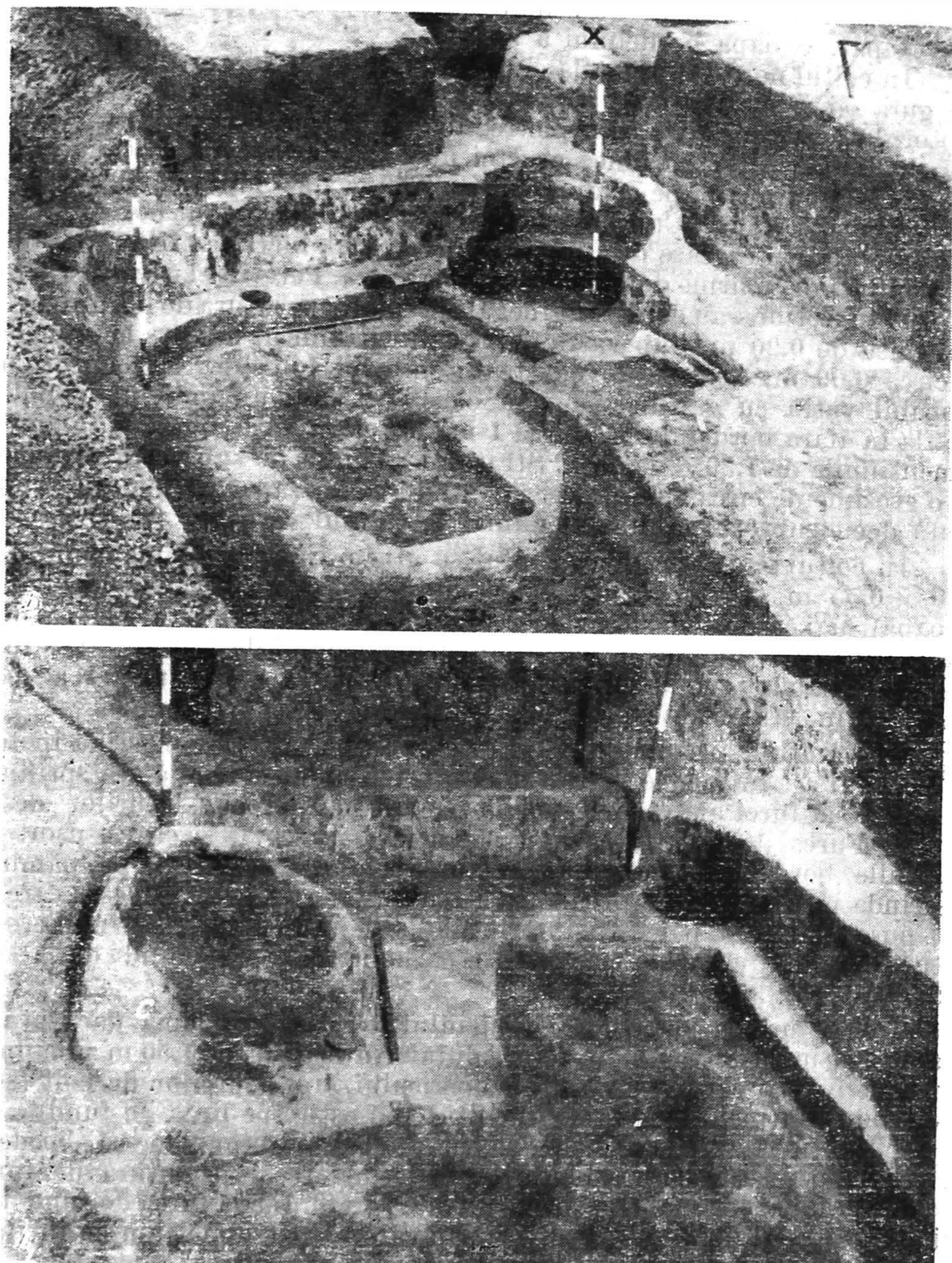

Fig. 2. — *Traian-Zănești.* Vedere de ansamblu a bordeiului descoperit in 1958, unde se observă cuptorul (C), vatra din exterior (X) și arsura de pe fundul bordeiului.

În interior bordeiul avea pe margine un pervaz din pămînt crutat (fig. 2), înalt de 0,40 m și a cărui lățime pe latura de vest și sud nu depă-

[5] În dreptul ușii s-au găsit fragmente de scîndură carbonizată.

şea 0,45 m, iar pe cea de est atingea 0,90 m. Pervazul îngust a servit probabil ca bancă şi ca laviţă pentru vase iar pe latura de est, lîngă cuptor, ca pat. Groapa bordeiului a fost arsă.

În colţul nord-estic se afla cuptorul, de forma unei potcoave alungite cu gura spre vest (fig. 2 b), avînd dimensiunile 1,20 × 1 m. Vatra cuptorului era construită din pietre mici de rîu peste care s-a aşezat lut galben şi s-a făţuit; grosimea crustei nu depăşea 0,03 m. Vatra se întindea în faţa cuptorului pe o suprafaţă de 0,50 × 0,65 m, loc unde se aşezau vasele pentru fiert. Cuptorul făcut din lut galben a avut bolta realizată cu ajutorul unei carcase din nuiele lipite cu lut[6], lucru confirmat de bucăţile de lipitură cu urme de nuiele găsite pe vatră. Pereţii relativ groşi şi bine făţuiţi în exterior s-au conservat inegal; la fund şi pe latura de nord atingeau înălţimea de 0,20 m. Sub vatra cuptorului pămîntul era ars la roşu pînă la circa 0,09 m, ceea ce dovedeşte intensa lui folosire. Alt cuptor, mai probabil vatră cu gardină (nu s-a constatat nici un indiciu de boltă), se afla în afara bordeiului, la circa 1 m spre nord-vest (fig. 2/a—x), avînd dimensiunile de 1,30 × 0,95 m. Stratul de pămînt de sub vatră era înroşit pe o grosime de circa 0,05 m, ceea ce arată că vatra a fost mai puţin utilizată decît cuptorul; probabil numai în timpul verii.

În colţul sud-estic al bordeiului se afla o firidă cu dimensiunile de 0,50 × 0,55 m (fig. 2 a), iar în cel nord-vestic era o mică dependinţă (groapă) mai adîncă decît încăperea principală cu 0,35 m (—2,05 m de la nivelul actual al solului). Dependinţa, cu diametrul de 1,40 m, avea două poliţe din pămînt cruţat de circa 0,25 m, prima la —1,55 m, iar a doua la —1,10 m, şi a servit probabil de cămară.

Observaţiile arheologice făcute pe teren permit să se susţină ipoteza că bordeiul a avut acoperişul în două ape. Grinda mediană era sprijinită pe cele două furci ale căror gropi s-au găsit pe mijlocul laturilor de est şi vest. Furca de pe latura de vest (intrare) a servit şi ea ca uşor. Pe marginile bordeiului se găseau costoroabele fixate direct pe pămînt[7]. Pe grinda mediană şi costoroabe se aflau desigur „mîrtacii" peste care au fost puse crengi şi paie. În interiorul bordeiului s-au găsit numeroase resturi de lemn, crengi şi paie (toate carbonizate) provenind de la acoperiş.

În legătură cu construcţia bordeiului se ridică problema dacă acesta a avut sau nu pereţi la suprafaţa solului. Adîncimea de 1,50 m plus înălţimea pe care o căpăta datorită acoperişului, lipsa furcilor de colţ (s-au găsit numai urmele unui stîlp în colţul sud-estic, pe linia de fund)[8], cît şi celelalte observaţii arheologice ne fac să presupunem că bordeiul nu a avut pereţi deasupra solului, decît la intrare şi pe latura de fund, unde datorită acoperişului se forma un mic perete. Lîngă furca de fund trebuia de altfel să existe şi fereastra prin care să pătrundă lumina în interior.

---

[6] Acest sistem de construcţie a fost întîlnit şi la Bîrlad în secolul al XV-lea, cf. M. D. Matei, *Cetatea de pămînt de la Bîrlad*, în *SCIV*, X, 1959, 1, p. 123.

[7] Fapt constatat pe baza resturilor de cărbune găsit *in situ*.

[8] Colţul sud-estic dărîmîndu-se din cauza intemperiilor, a fost nevoie de îngroparea unui stîlp pentru a susţine capetele celor două costoroabe. Fiind vorba de o reparaţie în interior, groapa a trebuit să fie făcută mai largă (fig. 2), deoarece stîlpul se introducea oblic şi o dată intrat în groapă se îndrepta pentru a rămîne la înălţimea cerută.

Cercetările relativ restrînse cu privire la epoca feudală fac ca tipul de bordei descoperit la Traian-Dealul Fîntînilor prin particularităţile pe care le prezintă să pară izolat. Din descoperirile de pînă acum reiese că în secolul al XVII-lea semibordeiele sînt mai frecvente decît bordeiele[9].

Inventarul bordeiului constă din obiecte de fier, două monede (una de argint şi alta de bronz) şi material ceramic.

Dintre piesele de fier amintim : un vîrf de săgeată în formă de frunză de salcie (fig. 7/5), două lame de cuţit (fig. 7/1, 2), un fier de la oiştea unei căruţe[10] (fig. 6/3), două „călcîie de încălţăminte"[11] (fig. 6/1, 2), fragmente de scoabe (fig. 7/8) şi cîteva cuie (fig. 7/7).

Moneda de argint, bătută în vremea lui Alexandru I al Poloniei (1501—1506), a fost găsită în cămară. Moneda este roasă şi perforată (fig. 8/1), ceea ce denotă că a fost purtată ca medalion sau a făcut parte dintr-o salbă. Moneda de bronz, descoperită pe podeaua bordeiului în apropiere de cuptor, este bătută în timpul lui Dabija-vodă (1661—1665) (fig. 8/2) şi reprezintă o imitaţie după monedele lui Carol Gustav (1654—1660)[12].

Ceramica. Din materialul descoperit în bordei locul principal îl ocupă ceramica; s-au găsit două vase întregibile şi numeroase fragmente din alte vase. Toate fragmentele provin de la vase cu pereţii subţiri, uniform arse, lucrate cu roata de picior. În general, pasta vaselor conţine nisip cu grăuntele mărunt şi uneori chiar pietricele, ceea ce face ca peretele să aibă o suprafaţă oarecum zgrunţuroasă şi aspră. Ceramica este de culoare alb-cenuşie, cenuşie şi roşie-cărămizie. Majoritatea fragmentelor păstrează urme puternice de fum şi provin de la oale de fiert.

A) *Ceramica de culoare alburie* este reprezentată de cele două vase întregibile (fig. 3), lucrate din pastă caolinoidă, relativ bine frămîntată

---

[9] Gh. Cantacuzino, *Unele probleme istorice privind satul medieval muntean, în lumina cercetărilor arheologice de la Cernica*, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 366—368. Adîncimea semibordeielor de la Cernica era de 0,70 şi 0,80 m (p. 366); două semibordeie din a doua jumătate a secolului al XVII-lea au fost descoperite şi la Tetcoiu-Mătăsaru (săpături Gh. Bichir şi Eugenia Popescu). Adîncimea lor era de 0,60 şi respectiv 0,70 m. Tot secolului al XVII-lea aparţine probabil şi bordeiul de la Izvoare-Neamţ (R. Vulpe, *Izvoare*, Bucureşti, 1957, p. 31, 41—42). La Izvoare a existat o aşezare feudală din secolele XVI—XVII. Din materialul publicat reiese că bordeie feudale, dar ceva mai vechi, s-au descoperit în Moldova la Bîrlad (secolul al XV-lea) şi Suceava (secolele XV—XVI), iar în Muntenia la Bragadiru-Zimnicea (secolul al XIV-lea), Zimnicea (secolul al XIV-lea), Coconi (secolele XIV—XV), Bucureşti-oraş (secolele XV—XVI) şi Străuleşti—Măicăneşti (secolele XIV—XVI). Vezi M. D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pămînt de la Bîrlad*, în *SCIV*, X, 1959, 1, p. 122, 124 şi fig. 2; B. Mitrea şi colab., *Şantierul arheologic Suceava—Cetatea Neamţului*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 780—782, 794—795; V. Vătăşianu şi colab., *Şantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VII, p. 611—612; M. D. Matei şi colab., în *Materiale*, VIII, p. 746—747; Gh. Bichir, *Quelques problèmes des XIII-e et XIV-e siècles dans la Plaine Valaque...*, în *Dacia*, N.S., IX, p. 427 şi urm.; I. Nestor şi colab., *Raport sumar asupra campaniei de săpături arheologice de la Zimnicea*, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 100—101 şi pl. de la p. 97; N. Constantinescu, *Observaţii asupra satului fortificat din Ţara Românească în secolele XIV—XV*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 63—67; Sebastian Morintz, Gh. Cantacuzino şi D. V. Rosetti, *Şantierul arheologic Bucureşti*, în *Materiale*, V, p. 651; P. I. Panait, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, I, Bucureşti, 1963, p. 126—131; idem, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, II, 1965, p. 190—194.

[10] O asemenea piesă, dar fragmentară, a fost descoperită şi în aşezarea feudală de la Izvoare (vezi R. Vulpe, *op. cit.*, p. 330, fig. 350/3).

[11] De altfel rolul acestor piese este greu de precizat; cei mai mulţi etnografi înclină spre această ipoteză.

[12] Monedele au fost identificate la Cabinetul numismatic al Institutului de arheologie, de către B. Mitrea.

şi uniform arsă. În compoziţia pastei se observă paiete de mica. Toarta, formată dintr-o bandă relativ îngustă, albiată longitudinal pe mijloc, porneşte de sub buză. Menţionăm că toate torţile descoperite aparţin acestei categorii. Oalele au buzele acoperite cu smalţ verde, atît în inte-

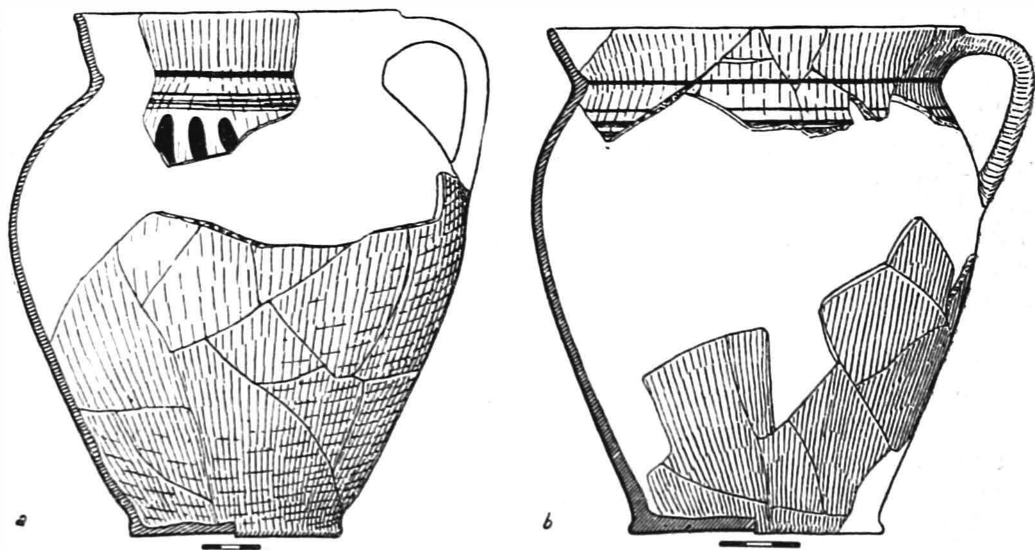

Fig. 3. — *Traian-Zăneşti*. Vase descoperite în bordei.

rior cît şi în exterior. Pe gît şi umăr ele sînt ornamentate cu benzi de linii orizontale subţiri, de culoare cărămizie; pe unul din vase se observă un grup de trei dungi late dispuse vertical (fig. 3 a). Majoritatea fragmentelor ceramice descoperite reprezintă variante ale tipului în care se înscriu aceste două vase.

B) *Ceramica cenuşie*. Cîteva fragmente ceramice provin de la o oală cu toartă, cu buza înaltă, uşor înclinată în afară, gîtul scund, umărul rotunjit şi corpul uşor bombat. Suprafaţa cioburilor este aspră. Ornamentul este reprezentat de striuri orizontale şi linii în val incizate (fig. 4/2). Alte fragmente aparţin unui vas aproape identic ca formă, pastă şi tehnică de lucru, ornamentat însă cu striuri orizontale pe întregul corp. O serie de fragmente provin de la un urcior lucrat din pastă relativ fină, cu multe paiete de mica în compoziţie, avînd exteriorul bine lustruit. Ornamentul, executat cu rotiţa cu dinţi triunghiulari, este dispus în şiruri orizontale sau linii în zigzag sub care urmează un grup de zece caneluri uşor reliefate (fig. 4/6).

C) *Ceramica roşie-cărămizie* constă din fragmente ceramice care provin de la oale cu umărul mai mult sau mai puţin bombat şi buza mult albiată, înclinată în afară. Vasele au fost lucrate din pastă mai nisipoasă. Unele fragmente provin de la vase care au avut pe gît şi umăr ca ornament benzi de două sau trei linii orizontale de culoare albă (fig. 4/1); la unele fragmente aceste dungi albe suprapun ornamentul compus din striuri largi (fig. 5/1, 2). Buzele de vase sînt acoperite cu smalţ verde,

verde-gălbui sau maroniu; pete de smalț verde-gălbui se observă și pe fragmente provenind din corpul vasului.

D) *Ceramica smălțuită.* Din această categorie am găsit numai două fragmente dintr-o ulcică cu buza albiată, înclinată în afară, avînd întregul

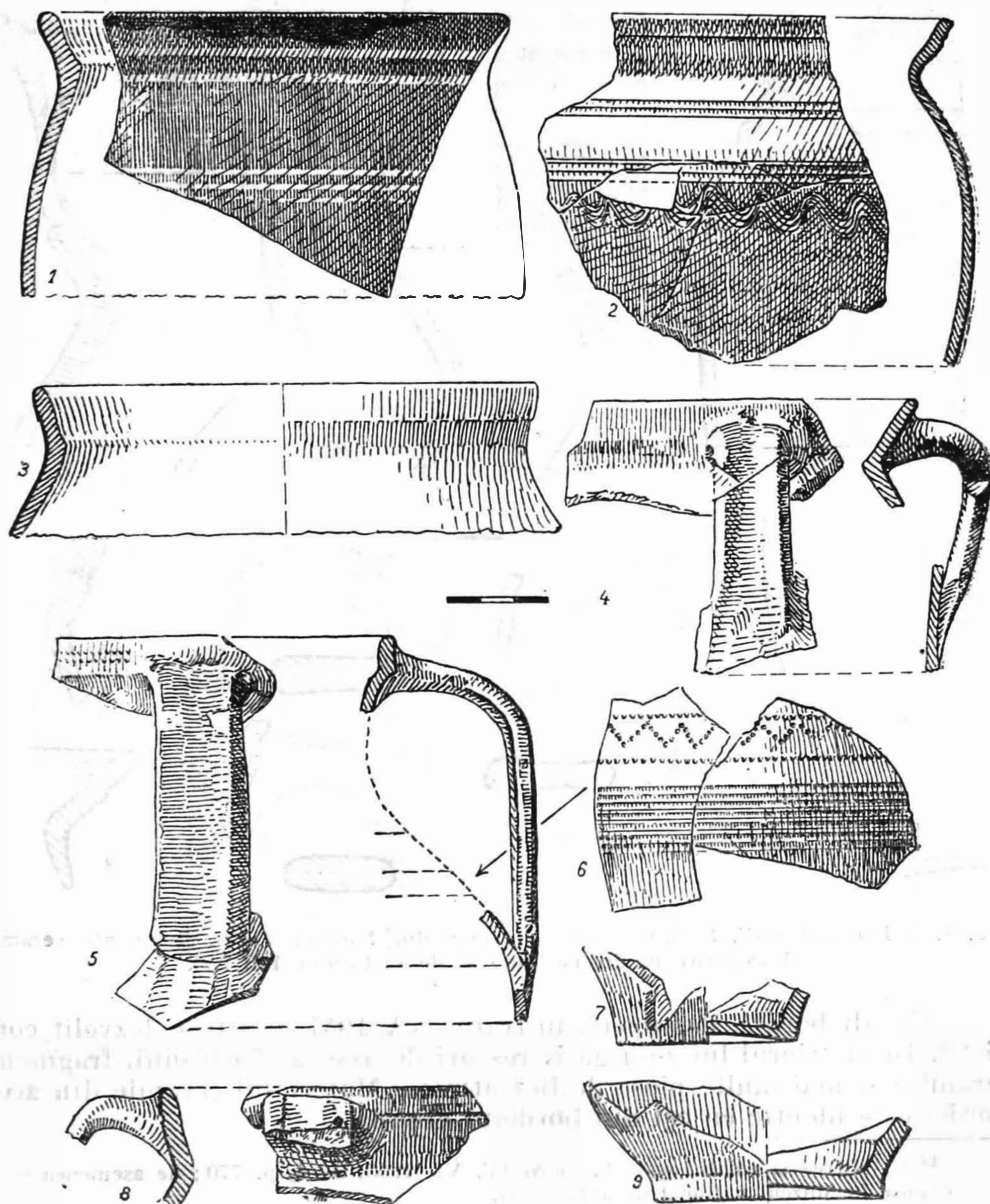

Fig. 4. — *Traian-Zănești.* Ceramica din bordei; *5—7*, fragmente din același ulcior.

interior smălțuit verde-oliv, iar exteriorul alb-cenușiu; smalțul s-a prelins la exterior unde a suprapus în parte ornamentul reprezentat de dungi orizontale de culoare maronie. Dintr-una din cele două dungi de sub buză s-au scurs stropi de culoare (fig. 5/3).

Materialul ceramic descoperit la Traian-Dealul Fîntînilor își găsește analogii în materialul găsit la Suceava[13], Buhalnița[14], Ceahlău-Palatul cnejilor[15], București[16], Sîncrăeni[17] și Tetcoiu-Mătăsaru[18].

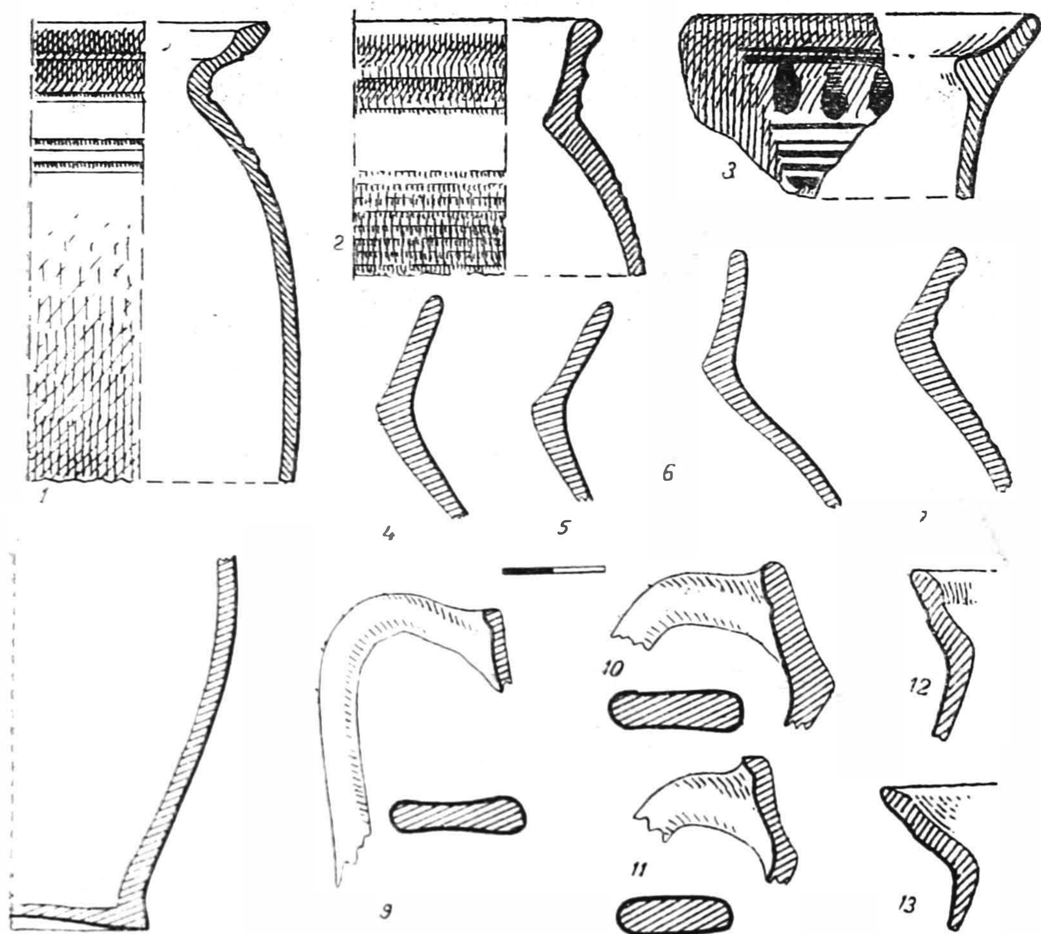

Fig. 5. — *Traian-Zănești. 1—3*, fragmente ceramice din bordei; *4—13*, fragmente ceramice descoperite în diverse puncte ale sectorului III/1958.

Un alt bordei, descoperit în tranșeea V/1957, n-a fost dezvelit complet[19]. În interiorul lui s-au găsit resturi de arsură și cărbuni, fragmente ceramice și mai multe piese de fier atipice. Materialul ceramic din acest bordei este identic cu cel din bordeiul descris.

[13] B. Mitrea și colab., *op. cit.*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 770; de asemenea unele vase expuse în Muzeul național de antichități.

[14] C. S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul arheologic Bicaz*, în *Materiale*, VI, p. 74, fig. 10.

[15] *Ibidem*, p. 78.

[16] Materialele provin din săpăturile lui Dinu V. Rosetti și se află expuse în Muzeul național de antichități.

[17] C. Preda, *Săpăturile arheologice de la Sîncrăeni*, în *Materiale*, VI, p. 853—854, fig. 28 și 31.

[18] Așezarea de la Tetcoiu—Mătăsaru este din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

[19] Hortensia Dumitrescu și Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 162.

Fragmentele ceramice şi obiectele de fier : lame de cuţit (fig. 7/3, 4), un amnar (fig. 7/6), cuie, scoabe etc., găsite în diverse puncte pe Dealul Fîntînilor (în special pe partea de ESE), aparţin aceleiaşi vremi şi indică existenţa unui sat vechi.

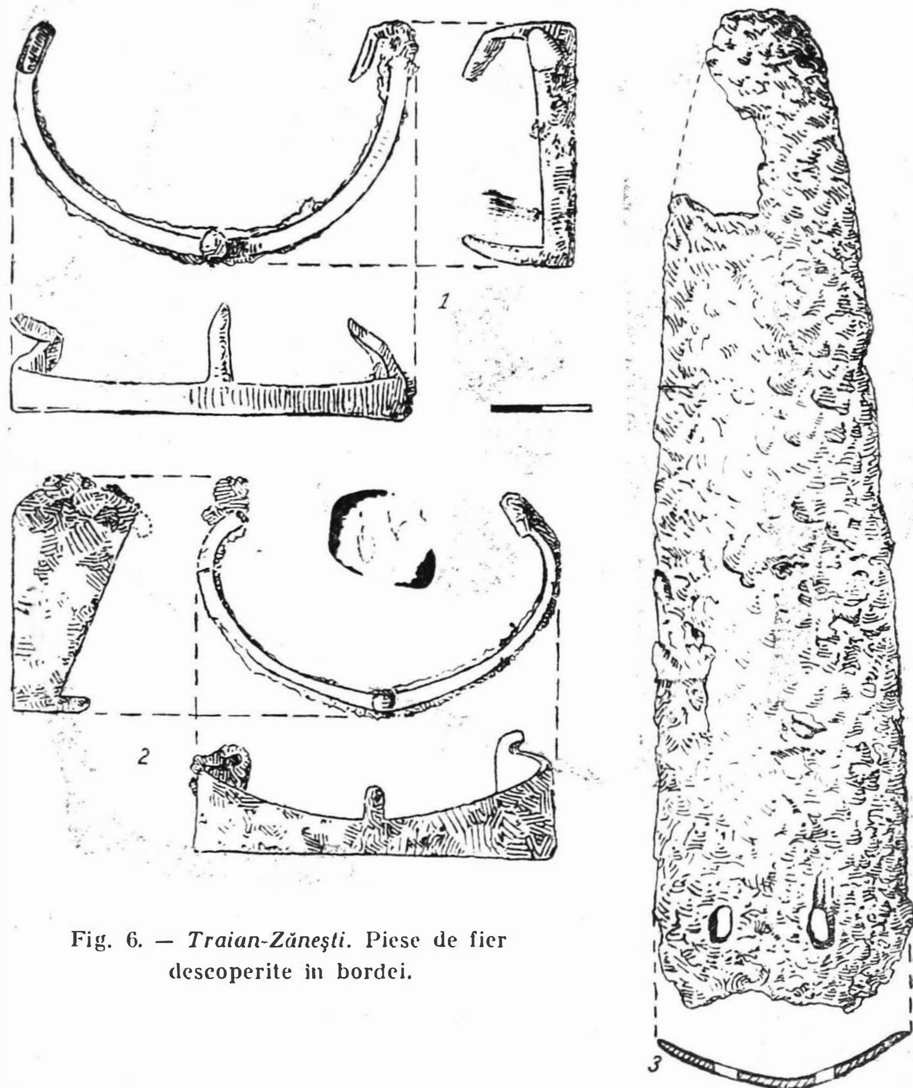

Fig. 6. — *Traian-Zăneşti*. Piese de fier descoperite în bordei.

Pentru datarea resturilor de locuire feudală de la Traian-Dealul Fìntînilor, ne folosim de cele două monede de bronz descoperite în 1958 : cea din bordei de la Dabija-vodă (1661—1665) şi cea găsită în S III/1 la —0,20 m, bătută în 1661 (în Polonia) în timpul lui Ioan Cazimir (fig. 8/3). Moneda de argint fiind purtată ca medalion nu poate servi la datare, în schimb monedele de bronz indică a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Această datare este susţinută şi de materialul ceramic care

își găsește analogii sigure în ceramica din secolul al XVII-lea descoperită în așezările amintite[20].

Faptul că resturile feudale apar relativ sporadic și sînt întîlnite numai pe latura de ESE a Dealului Fîntînilor ne permite să presupunem că ne aflăm

Fig. 7. — *Traian-Zănești.* Obiecte de fier descoperite în cadrul așezării feudale de pe Dealul Fîntînilor (în bordei și în sectorul III/1958).

la limita nord-vestică a satului Băhneni, amintit de izvoarele literare[21], care se afla pe dealul cunoscut astăzi sub denumirea de Botul Morii, și nu pe teritoriul actualului sat Traian cum se credea pînă acum[22]. Pe Dealul Fîntînilor au existat probabil numai cîteva locuințe.

Localizarea vechiului sat Băhneni pe Botul Morii, care se află la gura Bahnei, la sud de actualul sat Traian, în fața satului Fauri, este indi-

[20] Vezi notele 9 și 13—18 de mai sus.

[21] Cf. *DIR*, veacul XIV—XV, A. Moldova, I, p. 359—360; *ibidem*, veacul XV, A. Moldova, II, p. 101.

[22] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I (1457—1492), p. 127. Menționăm că nicăieri pe teritoriul actualului sat Traian nu s-au găsit cu ocazia diverselor lucrări și construcții gospodărești resturi de locuire din epoca feudală.

cată atît de izvoarele literare cît şi de unele resturi arheologice descoperite cu ocazia unei cercetări de suprafaţă.

În două hrisoave din secolul al XV-lea (anii 1468—1488) se vorbeşte de : „*Băhneni la gura Bahnei*"[23]. În documentul din 1468 se face precizarea că Băhnenii se aflau în faţa satului Fauri :

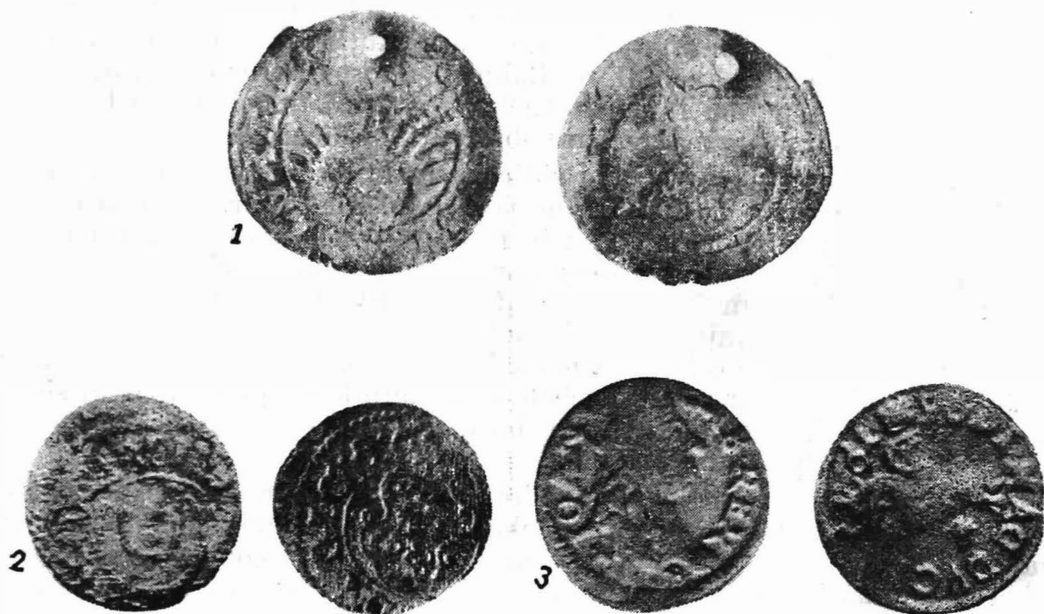

Fig. 8. — *Traian-Zăneşti.* Monede feudale. *1*, monedă de argint bătută în Polonia, în timpul domniei lui Alexandru I (1501 — 1506); *2*, monedă de bronz din vremea lui Dabija-Vodă (1661—1665); *3*, monedă de bronz, bătută în 1661 în Polonia, în timpul domniei lui Ioan Cazimir.

„...*iar de aici* (sic) (de la Fauri) *drept în faţă satul Băhneni la gura Bahnei*"[24].

Satul Băhneni este menţionat pentru prima dată în hrisovul din 1468 (emis de cancelaria domnească din Suceava la 5 februarie), din care reiese că satul era aservit lui „Dragoş şi rudelor sale"[25].

Numele satului Băhneni este amintit pentru ultima oară într-un document din 1488[26] ; după această dată nu mai ştim nimic despre existenţa

---

[23] Cf. *DIR*, veacul XIV—XV, A. Moldova, I, p. 359—360; *ibidem*, veacul XV, A. Moldova, II, p. 101.

[24] *Ibidem*, veacul XIV—XV, A. Moldova, I, p. 359. Menţionăm că actualul sat Traian se află în dreptul satului Zăneşti; Faurii sînt mai spre sud.

[25] *Ibidem*, p. 359—360.

[26] *Ibidem*, veacul XV, A. Moldova, II, p. 101.

lui[27]. Cercetările arheologice vin să suplinească lipsa de izvoare scrise[28] și să arate că satul Băhneni a continuat să existe o perioadă relativ lungă[29].

Observația că pe Dealul Fîntînilor și Botul Morii nu s-au găsit materiale arheologice care să poată fi atribuite secolului al XVIII-lea ne face să presupunem că satul Băhneni a încetat să mai existe în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea.

Descoperirile arheologice sînt prea puține pentru a putea preciza cauzele care au dus la dispariția așezării. Incendierea celor două locuințe-bordeie, în care tot inventarul a rămas pe loc, și lipsa unor resturi arheologice care să arate continuitatea de viață, după acest incendiu, ne-ar face să presupunem că vechiul sat Băhneni a fost distrus de un incendiu puternic, însă nu putem trage o concluzie istorică temeinică în legătură cu dispariția unui sat numai pe baza observațiilor făcute la două locuințe[30].

O altă problemă pe care o ridică urmele de locuire feudală de la Traian este și aceea a cimitirului de pe Dealul Fîntînilor. Pe baza observațiilor arheologice de pînă acum se poate susține existența a cel puțin două faze de înmormîntare, documentate nu numai prin suprapuneri de morminte, ci și prin deosebiri de rit. Dacă parte din mormintele care conțin schelete cu mîinile pe bazin pot fi datate în secolul al XVI-lea[31], așa cum arată una din cele două monede de argint găsite în mormintele 9 și 14[32], mormintele care conțin schelete cu mîinile pe piept aparțin sigur secolului al XVII-lea, datarea lor bazîndu-se pe observațiile făcute la cimitirul de la Țintirim-Cucova[33].

Descoperirea resturilor de locuire feudală de la Traian atestă pentru prima dată, din punct de vedere arheologic, vechiul sat Băhneni, menționat în două hrisoave din secolul al XV-lea, și arată că el a continuat să existe pînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Cercetările arheologice,

[27] Intr-un document din 1743, în care sînt enumerate moșiile mănăstirii Neamț, este amintit și satul Băhneni cu o moară (cf. mss. Academiei Republicii Socialiste România, nr. 110, foaia 102-verso), dar nu este vorba de Băhnenii ce au existat la sud de actualul sat Traian („pe teritoriul actualului sat Traian" la I.B.), cum crede I. Bogdan, *op. cit.*, p. 126, ci de Băhneni, sat la gura Neamțului care s-a numit Cîrstianești mai înainte (document din 14 septembrie 1427). *DIR*, veacul XIV–XV, I, p. 59; *ibidem*, veacul XVII, II, p. 326. Ultimul hrisov este din 3 octombrie 1610.

[28] Mulțumim colegului Alex. Gonța, de la Institutul de istorie „N. Iorga", care ne-a pus la dispoziție indicele de localități ale documentelor din Moldova.

[29] Continuitatea de viață în secolul al XVI-lea este dovedită, în afară de unele fragmente ceramice adunate cu ocazia cercetărilor făcute pe Botul Morii, și de existența cimitirului din această vreme.

[30] În legătură cu dispariția satului două evenimente politice ne-ar reține atenția: răscoala lui Hîncu și Surac din 1671–1672 (C. A. Stoide, *Un episod din domnia lui Gheorghe Duca – Răscoala lui Hîncu și Surac din 1671–1672*, în *Arhiva* (Organul societății istorico-filologice din Iași), XLIII, 1936, 1–2, p. 56–80) și evenimentele din timpul domniei lui Constantin Cantemir (I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția îngrijită de Iorgu Iordan, București, 1955 – capitolele cu privire la această domnie); N. Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței*, București, 1901, II, p. 59 și C. A. Stoide, *Contribuțiuni la cunoașterea „foametei celei mari" din 1684–1685*, în *Arhiva*, XLI, 1934, p. 153 și urm.

[31] Un cimitir din această vreme datat cu monede a fost cercetat de noi, în 1962, la Bragadiru-Zimnicea (Gh. Bichir, *Quelques problèmes des XIII-e et XIV-e siècles...*, în *Dacia*, N.S., IX, p. 427 și urm.).

[32] Una din monede (cea lizibilă) este de la regele Ferdinand al Ungariei din anul 1537.

[33] Gh. Bichir, *Săpături arheologice la Mîndrișca*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 297–298.

în concordanță cu știrile literare, permit să se precizeze că vechiul sat Băhneni a fost așezat pe dealul cunoscut astăzi sub denumirea de Botul Morii și vatra lui nu a coincis cu cea a actualului sat Traian, care a luat ființă în 1878, ca urmare a „Legii însurățeilor”. În secolul al XVII-lea satul Băhneni mărindu-se s-au construit unele locuințe-bordeie și pe Dealul Fîntînilor.

Cimitirul identificat prin săpăturile din 1954 a aparținut desigur acestui sat. După părerea noastră cercetările viitoare vor arăta că el a existat atît timp cît a dăinuit satul Băhneni. În acest sens, parte din mormintele care conțin schelete cu mîinile pe bazin, datate în prezent în secolul al XVI-lea, aparțin probabil și secolului al XV-lea, iar mormintele care conțin schelete cu mîinile pe piept aparțin secolului al XVII-lea.

VESTIGES D'HABITAT DE L'ÉPOQUE FÉODALE À TRAIAN-ZĂNEȘTI

(district de Piatra Neamț, région de Bacău)

RÉSUMÉ

On décrit les découvertes de l'époque féodale faites à Traian-Zănești, qui attestent, pour la première fois au point de vue archéologique, le vieux village de Băhneni, mentionné dans deux chrysobulles du XVe siècle. Il paraît que ce village a persisté jusque dans la seconde moitié du XVIIe siècle.

Les fouilles archéologiques ont permis la précision que le vieux village de Băhneni était situé sur l'éminence appelée de nos jours «Botul Morii». L'emplacement de son ancien territoire ne coïncide pas avec celui de l'actuel village de Traian, fondé en 1878. Au XVIIe siècle, le village de Băhneni engloba dans son expansion également la colline dite «Dealul Fîntînilor».

Le cimetière féodal localisé en 1954 appartenait en effet à ce village. Partant de certaines remarques concernant le rite et le rituel, on estime qu'une partie des tombes attribuées jusqu'à présent au XVIe siècle, peuvent être attribuées aussi aux XVe et XVIIe siècles.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Traian-Zănești.* Fond de cabane découvert en 1958.

Fig. 2. — *Traian-Zănești.* Vue d'ensemble du fond de cabane découvert en 1958, où l'on peut distinguer le four (C), l'âtre extérieur (X) et la couche de brûlure du fond.

Fig. 3. — *Traian-Zănești.* Vases découverts à l'intérieur du fond de cabane.

Fig. 4. — *Traian-Zănești.* La céramique livrée par le fond de cabane : *5—7*, fragments provenant d'une seule cruche.

Fig. 5. — *Traian-Zănești.* *1—3*, fragments céramiques provenant de l'intérieur du fond de cabane ; *4—13*, fragments céramiques recueillis en différents endroits du secteur III/1958.

Fig. 6. — *Traian-Zănești.* Pièces de fer découvertes à l'intérieur du fond de cabane.

Fig. 7. — *Traian-Zănești.* Objets de fer découverts dans les limites de l'établissement féodal de Dealul Fîntînilor (à l'intérieur du fond de cabane et dans le secteur III/1958).

Fig. 8. — *Traian-Zănești.* Monnaies féodales. *1*, monnaie d'argent frappée en Pologne, sous le règne d'Alexandre Ier (1501—1506) ; *2*, monnaie en bronze de l'époque de Dabija-Voïvode (1661—1665) ; *3*, monnaie en bronze frappée en 1661, en Pologne, sous le règne de Jean-Casimir.

NOI DESCOPERIRI DE UNELTE DE ARAMĂ ŞI DE BRONZ DIN TRANSILVANIA

DE

Z. SZÉKELY

În ultimii ani în colecţia muzeului din Sf. Gheorghe au ajuns cîteva unelte de aramă şi de bronz descoperite în diferite localităţi ale Transilvaniei. Acestea sînt următoarele :

1. *Sic* (r. Gherla, reg. Cluj). În anul 1960, directorul şcolii elementare Paul Györgybiró a găsit în hotarul comunei, pe locul numit „Dealul Nou'', un topor-ciocan întreg şi două fragmente. Locul unde s-au descoperit este o pantă de deal, de unde stratul de humus a fost spălat de ploi rămînînd la suprafaţă numai lutul galben în care au fost găsite uneltele. Deşi terenul a fost cercetat, nu s-au mai găsit urme de aşezare sau fragmente ceramice. Exemplarul întreg şi unul dintre cele două topoare fragmentare se află în Muzeul din Sf. Gheorghe; soarta celuilalt fragment este necunoscută.

Toporul-ciocan întreg are două braţe şi un profil longitudinal drept. Partea cu tăiş vertical e mai lungă ca cea cu ciocan. Suprafaţa este neregulată, iar tăişul neascuţit. Marginea găurii de înmănuşare formează pe ambele părţi o ramă. Patina piesei este verzuie, iar metalul are o culoare roşiatică, fiind probabil aramă pură. Dimensiunile : lungimea totală 16,4 cm, din care braţul cu tăişul vertical 9 cm, iar braţul celălalt 4,9 cm ; lăţimea tăişului orizontal 2 cm ; diametrul tubului de înmănuşare 3,4 cm, greutatea 0,660 kg (fig. 1/1).

Piesa cealaltă este o ceafă-ciocan cu jumătatea tubului de înmănuşare a unui topor. În partea inferioară marginea găurii formează o mică ramă. Fragmentul este lucrat din aramă roşiatică şi are o patină verzuie; lung. 4,7 cm; diametrul tubului de înmănuşare 3,4 cm, greutatea 0,130 kg (fig. 1/2).

Amîndouă piesele au un aspect grosolan, nefinisat şi fără urme de folosire. Tăieturile care se văd pe unele părţi ale pieselor sînt făcute de descoperitor, care le-a crestat cu cuţitul.

Celtul de bronz a fost descoperit de un ţăran, tot în hotarul comunei, pe dealul viilor. Are gaura de înmănuşare dreaptă şi îngroşată ; pe ambele feţe poartă un decor din două linii în relief aşezate vertical. Tăişul e lat şi drept. Patina a fost îndepărtată de descoperitor. Dimensiunile : lungimea 15 cm, diametrele interioare ale gurii 4,1 × 3 cm ;

adîncimea găurii de înmănuşare 7,5 cm; lăţimea tăişului 5,5 cm; greutatea 0,550 kg (fig. 1/4).

2. *Araci* (r. Sf. Gheorghe, reg. Braşov). În primăvara anului 1966 un elev a găsit în hotarul comunei un topor plat de aramă cu marginile ridicate. Piesa a fost donată muzeului de prof. Z. Deneş. Descope-

Fig. 1. — *1*, Topor de aramă cu tăişuri opuse; *2*, fragment de topor-ciocan; *3*, topor plat cu marginile ridicate; *4*, celt de bronz.

ritorul a tăiat din ambele capete cîte o bucată şi a ciocănit marginile. Toporul e acoperit cu patină verde bună. Dimensiunile actuale: lungimea 9,6 cm; lăţimea 2,7 şi 4 cm; greutatea 0,140 kg (fig. 1/3).

3. *Sîndominic* (r. Miercurea Ciuc, reg. Mureş—Autonomă Maghiară). În anul 1959 s-a descoperit în hotarul comunei un topor de aramă cu braţele în cruce. Toporul a fost donat muzeului de L. Kerezsi, care nu a putut da lămuriri mai concrete asupra împrejurărilor descoperirii.

Toporul are două braţe dispuse în cruce şi uşor arcuite. Braţele sînt inegale, cel vertical fiind mai lung. Pe partea concavă gaura de înmănuşare are un manşon profilat. Patina piesei este verzuie, culoarea metalului roşiatică; după analiza executată în laboratorul din Stuttgart[1] toporul este din aramă pură. Dimensiunile: lungimea totală 19,1 cm, din care braţul cu tăişul vertical 9,7 cm şi cel cu tăişul orizontal 7,5 cm; lăţimea tăişului orizontal 3,9 cm, a celui vertical 2,8 cm; diametrul tubului de înmănuşare 2 cm; greutatea 0,580 kg (fig. 2/1, 1a).

Piesele prezentate mai sus aparţin unor tipuri de unelte încadrate cronologic la sfîrşitul epocii neolitice, cu excepţia celtului de bronz. Această ultimă piesă aparţine tipului cunoscut din depozitul de la Uriul

[1] Conform analizei făcute la Stuttgart arama mai conţinea următoarele elemente: Sn urme; Pb 0,03; As urme; Sb urme; Ag < 0,01; Ni 0,03; Fr +.

de Sus[2] şi se poate încadra la sfîrşitul epocii bronzului[3], eventual în prima fază a primei vîrste a fierului (Ha 1).

Toporul-ciocan de aramă este cunoscut în Transilvania numai din descoperiri întîmplătoare. Pe teritoriul Ungariei acest tip de topor a fost descoperit în inventarul mormintelor care aparţin purtătorilor culturii Bodrogkeresztur[4].

Tipologic se poate considera că este o variantă evoluată din tipul Vidra, reprezentat în Transilvania prin toporul-ciocan de la Reci[5], descoperit în nivelul de locuire Cucuteni A. Poziţia lui stratigrafic-cronologică în Transilvania nu este încă stabilită. Un astfel de topor-ciocan a fost găsit la Araci[6] în apropierea unui mormînt cu cistă aparţinînd culturii Schneckenberg. Tot acolo a fost descoperit şi toporul plat cu marginile ridicate, pe care-l publicăm în lucrarea de faţă. Fiind provenite din descoperiri întîmplătoare, încadrarea lor trebuie făcută cu precauţie din următoarele cauze. Toporul-ciocan descoperit în aşezarea Schneckenberg de la Sf. Gheorghe-Örkö, precum şi toporul plat cunoscut tot de acolo[7], reprezintă tipuri mai evoluate. Astfel în această arie de cultură sînt obişnuite securile de tip Baniabic[8] şi securi plate mai late. Pe baza acestor fapte, trebuie să le situăm la sfîrşitul neoliticului, legîndu-le eventual de purtătorii culturii Bodrogkeresztur, cultură atestată şi în Transilvania[9].

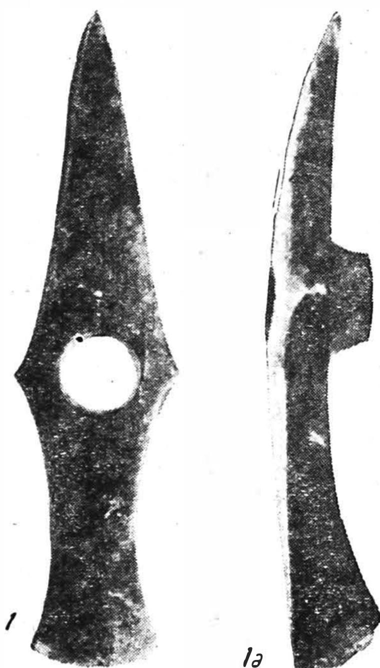

Fig. 2. — *1—1a*, topor de aramă cu tăişuri opuse.

Toporul de cupru cu braţele în cruce descoperit la Sîndominic reprezintă tipul Jászladány, a cărui încadrare cronologică în Ungaria este sigură, el aparţinînd culturii Bodrogkeresztur[10]. Toporul-ciocan precum şi toporul plat apar concomitent[11] în inventarul acestei culturi. Pe teritoriul României, în Moldova, Al. Vulpe a descoperit recent la Brad un astfel de topor de cupru cu braţele în cruce în complexul Cucu-

---

[2] M. Roska, *Depozitul de bronz de la Uriul de sus* (extras din *ACMI*, 1932, Cluj, fig. 2/1)

[3] M. Russu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transilvanien*, in *Dacia*, N.S., VII 1963, p. 179.

[4] P. Patay, *A bodrogkereszturi kultura emlékei a szabolcsmegyei Josa András Muzeumban*, în *AÉ*, vol. 77, 1950, p. 2, fig. 1/7 a, 2b, 9a, 9b, 11a, 11b, 12a, 12b; idem, *A bodrogkereszturi kultura temetői*, în *Rég. füzetek*, Ser. II, 10, 1961, p. 22—23.

[5] Z. Székely, *Contributions à l'étude du développement du néolithique dans la Transylvanie sud-orientale*, în *Atti del VI. Congresso internazionale delle scienze preistoriche e protoistoriche*, II, p. 273, Pl. CXX/1.

[6] Z. Székely, *Almanah*, 1955, p. 49, fig. 1.

[7] M. Roska, *Repertorium*, I, p. 246, fig. 305/4,3.

[8] Z. Székely, în *Materiale*, III, 1957, p. 157, fig. 9/1; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 162.

[9] M. Roska, *op. cit.*, fig. 246/3.

[10] P. Patay, *Príspevky k spracúvaniu kovov v dobe medenej na Slovensku*, în *SlovArch*, VI, 2, 1958, p. 310; idem, *A Bodrogkereszturi kultura temetői*, p. 34.

[11] P. Patay, *op. cit.*, p. 23.

teni A—B[12]. În Transilvania, un astfel de topor descoperit în cimitirul de la Decea Mureşului este considerat de D. Berciu ca aparţinînd fazei tîrzii a culturii Bodrogkeresztur[13] în timp ce I. Kutzian îl încadrează într-un grup de cultură analog cu Tiszapolgár sau Gumelniţa[14].

Unele dintre topoarele cu braţele în cruce descoperite în Transilvania pot fi legate de o fază tîrzie a cuturii Ariuşd. Această problemă este ridicată şi de Al. Vulpe[15], în legătură cu toporul descoperit de Lászlo la Ariuşd. După cum a reieşit din studiul materialului descoperit la Ariuşd, în această aşezare este atestată şi faza Cucuteni A—B şi B[16], fapt semnalat şi de Vl. Dumitrescu[17]. Prin urmare, toporul găsit în stratul superior, după toate probabilităţile, aparţine stratului Cucuteni B, care reprezintă ultima fază de dezvoltare a culturii Ariuşd, şi nu fazei de început a epocii bronzului.

Acest fapt este confirmat şi de alte descoperiri de topoare, care au fost găsite în aşezări, unde este atestată faza Cucuteni B a culturii Ariuşd. Astfel, lîngă Odorhei (reg. Mureş—Autonomă Maghiară), pe cetatea Buda, au fost găsite două, eventual trei topoare cu braţele în cruce[18], iar în colecţia muzeului din Cristur se află un fragment de vas pictat provenit din această aşezare, care aparţine fazei Cucuteni B[19]. În colecţia muzeului din Sf. Gheorghe s-a păstrat un topor cu braţele în cruce, descoperit în aşezarea de la Leţ-Varheghiu. În cursul săpăturii executate la Leţ-Varheghiu în anul 1955, au fost descoperite două locuinţe, care aparţin fazei tîrzii (Cucuteni B) a culturii Ariuşd. În colecţia muzeului din Sf. Gheorghe s-a păstrat un topor de aramă cu braţele în cruce, descoperit la Cernatul de Sus[20], pe locul numit Cetatea ciuntită. În această localitate, cu ocazia săpăturii executate în anul 1961 în aşezarea de la Movila Bisericii, situată în apropierea locului de descoperire a toporului, a fost atestată şi faza Cucuteni B[21]. Prin urmare toate aceste topoare au fost descoperite în aşezări în care este atestat un nivel de cultură, care aparţine etapei tîrzii a culturii Ariuşd (Cucuteni B).

Din cele de mai sus rezultă că toporul cu braţele în cruce de tip Vidra-Reci este atestat în Transilvania în cultura Ariuşd în faza Cucuteni A, iar toporul de tip Ariuşd se poate lega mai mult de faza Cucuteni A—B sau B şi nu de faza Cucuteni A, cum crede A. Vulpe[22]. Topoarele discutate mai sus, descoperite în context Cucuteni A—B sau B, reprezintă tipul Ariuşd. E adevărat că poziţia lor stratigrafică nu e sigură, dar şi tipologic forma lor evoluată arată o etapă de dezvoltare mai tîrzie. În ceea ce priveşte toporul-ciocan descoperit la Sic, credem că acest tip derivă din tipul Vidra-Reci, ca şi toporul cu braţele în cruce, şi

---

[12] Al. Vulpe, *Cu privire la cronologia topoarelor de aramă cu braţele „în cruce"*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 457—466.

[13] *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, 1961, p. 124.

[14] J. Kutzian, *The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, 1963, p. 448.

[15] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 460, n. 17.

[16] Z. Székely, *Contributions...*, p. 271—272.

[17] *Dacia*, N.S., I, p. 86.

[18] M. Roska, *Repertorium*, I, p. 270.

[19] Nepublicat.

[20] M. Roska, *Repertorium*, I, p. 88, fig. 1/4.

[21] Z. Székely, *op. cit.*, p. 272.

[22] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 462.

persistă pînă în ultima etapă de dezvoltare a culturilor în cadrul cărora este cunoscut. Faptul este confirmat şi prin descoperirea lui în asociere cu toporul cu braţele în cruce în cultura Bodrogkeresztur[23] şi de alte descoperiri din Transilvania[24]. Evoluţia lor paralelă a fost observată şi de alţi cercetători[25].

În privinţa locului de geneză a acestor topoare, P. Patay presupune că în Iugoslavia şi Transilvania, în afară de cultura Bodrogkeresztur, se pot lua în considerare şi alte culturi[26].

În ceea ce priveşte Cehoslovacia, el exclude rolul Transilvaniei, acceptînd o cultură locală în mediul căreia să se fi dezvoltat aceste topoare[27]. M. Roska şi D. Berciu şi recent Al. Vulpe[28] sînt de părere că aceste topoare au luat naştere în Transilvania, în România de est şi de sud-est, în ariile de răspîndire ale culturilor Cucuteni şi Gumelniţa. Credem că această părere este justă.

În ultimii ani în Transilvania au fost descoperite două aşezări, una la Reci[29] (Telek) şi alta la Cristur[30] (Poala Bradului), în care inventarul ceramic din bordeiele culturii Bodrogkeresztur a fost găsit în asociere cu ceramica Ariuşd (fazele A—B şi B). Acest fapt arată că cultura Bodrogkeresztur a pătruns în Transilvania la sfîrşitul neoliticului, în ultima etapă de dezvoltare a culturii Ariuşd-Cucuteni. Iar tipul de topor Vidra-Reci, din care derivă topoarele cu braţele în cruce, este atestat în etapa de dezvoltare a culturii Ariuşd cînd purtătorii culturii Bodrogkeresztur încă nu au avut contact cu cultura Ariuşd. Cele două fragmente de topoare descoperite la Sic împreună cu unul întreg sînt un argument în plus în favoarea tezei că aceste topoare au luat naştere în mediul cultural local. Prezenţa tipului Jászladány la Sîndominic, în colţul sud-estic al Transilvaniei, dovedeşte de asemenea evoluţia acestui tip de topor pe teritoriul Transilvanei, de unde spre sfîrşitul neoliticului s-a răspîndit în estul Europei.

NOUVELLES DÉCOUVERTES D'OUTILS EN CUIVRE ET BRONZE EN TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

L'auteur présente quelques outils, découverts fortuitement ces dernières années et qui se trouvent à présent dans la collection du Musée de Sf. Gheorghe :

[23] P. Patay, *A Bodrogkereszturi kultura temetői*, p. 35.
[24] M. Roska, *A rézcsákányok*, în *Közlemények*, II, 1942, p. 65.
[25] I. Nestor, *Sur les débuts de la métallurgie du cuivre et du bronze en Roumanie*, în *Nouvelles études d'histoire*, 1955, p. 47—63, Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 463, nr. 33.
[26] P. Patay, *Príspevky...*, p. 310; idem, *Tanulmányok Debrecen vidékének rézkoráról*, în *A Debreceni Déri Muzeum Evkönyve*, 2, p. 25, n. 49.
[27] P. Patay, *op. cit.*
[28] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 463, n. 35.
[29] Z. Székely, *Descoperiri din neoliticul tîrziu în aşezare de la Reci*, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 121—126.
[30] Săpătura comună a muzeelor din Sf. Gheorghe şi Cristur, în anul 1965.

1. *Sic* (district de Gherla, rég. de Cluj). Une hache entière, en cuivre et deux fragments ont été découverts dans les alentours du village ; on a encore trouvé une hache à douille en bronze.

2. *Araci* (district de Sf. Gheorghe, rég. de Braşov). Aux confins du village on a trouvé une hache plate en cuivre.

3. *Sîndominic* (district de Miercurea Ciuc, rég. Mureş-Autonomă Maghiară). A proximité du village on a trouvé une hache à doubles tranchants, en cuivre.

Les pièces susmentionnées sont datées de la fin du Néolithique, sauf la hache à douille qui date de la fin de l'Age du bronze.

Les deux haches en cuivre, évoluées du type Vidra-Reci, appartiennent probablement à la civilisation de Bodrogkeresztur, attestée dans cette région. Quant à la hache à doubles tranchants, toujours évoluée du type Vidra-Reci, attestée aussi dans la phase Ariuşd-Cucuteni A, elle date probablement de la phase Ariuşd-Cucuteni A—B ou B.

La genèse même de ces haches à doubles tranchants serait liée à la Transylvanie — dans le cadre de la civilisation d'Ariuşd — notamment la phase Cucuteni A—B, B, d'où ces pièces se seraient répandues dans l'Europe centrale.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *1*, hache en cuivre à doubles tranchants ; *2*, fragment de hache-marteau *3*, hache plate en cuivre ; *4*, hache à douille en bronze.

Fig. 2. — *1—1a*, hache en cuivre, à doubles tranchants.

IARĂȘI PROBLEMA SCIȚILOR DIN TRANSILVANIA

DE

DORIN POPESCU

Dacă studiul recent al lui I. H. Crișan, purtînd un titlu asemănător [1], a fost inspirat, după cum spune autorul, de articolul nostru intitulat *Autour de la question des Scythes en Transylvanie* [2], articolul, sau mai bine zis „discuția" de față, are ca scop să prezinte obiecțiile pe care le aduce tînărul nostru coleg de la Cluj opiniilor pe care le-am exprimat în lucrarea menționată.

Se știe că în ultimii ani, în arheologia central și sud-est europeană și-a făcut loc o teorie după care așa-zisa expansiune scitică spre vest ar trebui interpretată mai curînd ca o influență culturală. În ce ne privește, am fost înclinați să acceptăm această teorie, considerînd descoperirile socotite ca scitice din Transilvania, de pildă, ca aparținînd autohtonilor.

Nu vom insista asupra discuțiilor care s-au purtat în această privință, mărginindu-ne să trimitem, în afară de articolul citat, la un studiu al nostru mai vechi, apărut în anul 1958 [3].

Pornind de la afirmația noastră că în Transilvania nu există în perioada așa-ziselor morminte scitice alte monumente care să poată fi atribuite populației locale, care nu poate fi identificată în cel mai bun caz decît în combinație cu așa-zișii sciți [4], I. H. Crișan caută să demonstreze că „există chiar necropole și morminte izolate contemporane cu cele scitice care se deosebesc total de acestea atît prin ritul funerar cît și prin inventar, necropole și morminte ce pot fi atribuite cu destulă certitudine populației autohtone" [5].

Ar exista deci, după Crișan, două grupe contemporane de morminte în Transilvania, grupa considerată de unii cercetători ca scitică și o altă grupă care poate fi atribuită populației băștinașe tracice. Această grupă din urmă ar consta din morminte de incinerație, spre deosebire de grupa cealaltă, a sciților, care practicau în Transilvania exclusiv ritul înhumației.

---

[1] I. H. Crișan, *Once more about the Scythian problem in Transylvania*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 133—146.

[2] Dorin Popescu, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 443—457.

[3] Dorin Popescu, *Problema sciților din Transilvania în opera lui Vasile Pârvan*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 9—38.

[4] Dorin Popescu, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 455.

[5] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 133.

În continuare, autorul citează o serie de şapte descoperiri mai noi sau mai vechi de morminte autohtone.

Acestea sînt, în ordinea indicată de autor :

1. *Chendul Mare* (*r. Sîngeorgiul de Pădure*). Un mormînt, descoperit în 1962.
2. *Cluj*. Un mormînt, 1911.
3. *Dobolii de Jos* (*r. Sf. Gheorghe*). Mai multe morminte, 1869.
4. *Iernut* (*r. Luduş*). Un mormînt, 1961.
5. *Oradea*. Mai multe morminte, descoperite întîmplător, unul săpat de M. Rusu în 1959.
6. *Tîrgu Mureş*. Un mormînt, 1951.
7. *Uioara de Sus* (*r. Aiud*). Necropolă de incineraţie, săpată de Kovács István, dar nepublicată.

„Iată deci" — spune I. H. Crişan şi ne permitem să cităm pentru mai multă claritate întregul pasaj — „că din Transilvania se cunosc necropole şi morminte contemporane cu cele scitice dar total deosebite de acestea. Ele se caracterizează în primul rînd prin ritul incinerării cu resturile depuse în urne, apoi prin lipsa pieselor de metal specifice celor scitice ca : vîrfuri de săgeţi, akinakes-uri, oglinzi etc. Din inventarul acestor morminte fac parte un număr relativ mare de vase ceramice. Mai trebuie să notăm o altă caracteristică deosebitoare şi anume lipsa calului, fie reprezentat prin oase, fie prin piese de harnaşament, prezent aproape în toate mormintele scitice cercetate sistematic. În privinţa ceramicii, trebuie să subliniem faptul că în mormintele de incineraţie ce pot fi atribuite autohtonilor se întîlnesc forme mult mai variate decît în cele scitice unde, cu puţine excepţii, se depuneau : un vas mare bitronconic, o ceaşcă cu toarta supraînălţată şi o strachină. Mai trebuie să notăm, de asemenea, faptul că unele forme ceramice din mormintele de incineraţie nu sînt întîlnite în mormintele de înhumaţie scitice, în schimb sînt prezente în necropolele contemporane descoperite în afara arcului carpatic. Ritul incinerării, cu depunerea resturilor de oase în urne, este binecunoscut în Transilvania încă din epoca bronzului"[6].

Studiul lui I. H. Crişan aduce, fără îndoială, un element nou, deosebit de important, în problema sciţilor din Transilvania. Dacă cele două grupe de morminte se dovedesc a fi din punct de vedere etnic diferite, atunci, desigur, se cîştigă un argument de mare valoare în favoarea prezenţei reale a sciţilor în Transilvania.

Pentru a putea demonstra aceasta este însă necesar, după părerea noastră, ca grupa mormintelor desemnate de Crişan ca autohtone să se deosebească net de cele aşa-zise scitice şi nu numai prin ritul de înmormîntare — incineraţie pe de o parte, înhumaţie pe de alta —, dar şi prin inventarul lor. Afară de aceasta, condiţia cea mai importantă este ca ambele grupe să fie absolut contemporane. Să vedem deci la ce concluzie se poate ajunge în această privinţă.

În ce priveşte ceramica descoperită în mormintele pe care le vom numi deocamdată autohtone, Crişan constată că ea este în cea mai mare parte analogă cu ceramica din mormintele scitice. Pentru ceramica din mormîntul de la Chendul Mare, el spune textual : „Cele mai multe

[6] *Ibidem*, p. 138.

dintre vasele care alcătuiesc inventarul mormîntului de la Chendul Mare îşi găsesc analogii foarte apropiate în ceramica necropolei scitice de la Tg. Mureş"[7]. De la Dobolii de Jos provine, printre altele, un vas mare bitronconic, cu proeminenţe-apucători în felul celor din mormintele scitice şi o cană „cu gura largă de tipul celei găsite în mormîntul de la Cluj". „Analogia cea mai apropiată pentru această formă — spune Crişan — o întîlnim în necropola de la Ferigile"[8].

Urna din mormîntul de la Iernut seamănă cu cea din mormîntul de la Chendul Mare şi are analogii la Ciurelu (Bucureşti), la Bîrseşti şi la Ferigile[9]. Urnele din mormintele de la Oradea, spune Crişan, seamănă perfect cu cele din necropolele scitice din Transilvania; de asemenea ceştile cu toarta supraînălţată[10]. În schimb, străchinile de la Oradea se deosebesc de cele din mormintele scitice, prin aceea că au pe umeri caneluri, ceea ce ar însemna că ele sînt mai vechi. Străchini de aceeaşi formă s-au găsit la Ferigile[11].

Urna din mormîntul de incineraţie de la Tîrgu Mureş este, de asemenea, aceeaşi urnă binecunoscută în mormintele scitice din Transilvania[12]. Referindu-se la inventarul mormintelor de la Uioara de Sus, autorul spune că lipsa obiectelor de metal, obiecte caracteristice pentru morminte scitice, precum şi ritul incineraţiei sînt indicii sigure pentru a le îngloba în grupa mormintelor autohtone[13].

În ce priveşte prezenţa obiectelor de metal în mormintele autohtone, Crişan citează totuşi o aplică de bronz, care s-a pierdut, descoperită în urna de la Cluj[14] şi obiecte de fier de la Dobolii de Jos[15].

Rezultă deci, din cele spuse de autor, că ceramica este în linii mari aceeaşi în ambele grupe de morminte. Absenţa obiectelor de metal în mormintele de incineraţie nu este sigur dovedită; am putea spune, dimpotrivă, referindu-ne la cazurile de la Cluj şi Dobolii de Jos.

Faptul că grupa de incineraţie cuprinde deocamdată numai şapte descoperiri, în timp ce din grupa de înhumaţie sînt cunoscute peste 100, nu ne ajută să facem constatări mai precise asupra raportului dintre inventarele celor două grupe. În ajutorul ipotezei sale, Crişan aduce şi faptul că în mormintele de incineraţie nu e atestată prezenţa calului. Totuşi, în linii mari şi în starea actuală a lucrurilor, putem afirma că inventarul mormintelor celor două grupe este foarte asemănător.

Se pune deci întrebarea dacă numai deosebirea de rit de înmormîntare poate indica două populaţii deosebite.

E adevărat că se mai poate aduce un argument în favoarea tezei lui Crişan, anume că sciţii nomazi ar fi întrebuinţat ceramica găsită la localnici.

---

7 *Ibidem*, p. 135.
8 *Ibidem*.
9 *Ibidem*, p. 136.
10 *Ibidem*.
11 *Ibidem*.
12 *Ibidem*.
13 *Ibidem*, p. 138.
14 *Ibidem*, p. 135.
15 *Ibidem*.

Tot Crişan spune că în Transilvania se cunosc doar cîteva morminte scitice de incineraţie, astfel încît nu se poate vorbi de un biritualism. Cele două morminte de incineraţie de la Ciumbrud ar arăta tocmai trecerea sciţilor la ritul autohton al incineraţiei. Cele trei morminte de incineraţie din necropola de la Teiuş ar fi prescitice, iar mormîntul de incineraţie de la Blîndiana (r. Orăştie) se deosebeşte cu totul ca rit şi ca inventar de mormintele scitice din Transilvania [16].

La aceasta, deocamdată nu putem răspunde decît amintind că nici o necropolă aşa-zisă scitică din Transilvania nu a fost săpată în întregime, pentru a putea afirma că ele nu conţineau pe lîngă morminte de înhumaţie şi morminte de incineraţie.

În ce priveşte contemporaneitatea celor două grupe, s-ar părea că tocmai asemănarea dintre inventarele pe care le conţin mormintele ambelor grupe ar indica şi faptul că ele datează din aceeaşi perioadă, deşi, fireşte, o diferenţă mai mică de timp nu poate fi sesizată.

Sabia de la Dobolii de Jos, considerată ca un produs local, ar fi, după Crişan, încă un argument că mormintele de incineraţie de la Dobolii de Jos ar fi de asemenea locale. Aceasta, bineînţeles, în cazul în care ea provine dintr-un mormînt de incineraţie.

Desigur, nu vrem să contestăm că mormintele de incineraţie au aparţinut localnicilor, dar am presupune că nu numai cele de incineraţie, ci şi cele de înhumaţie. Evident, şi aceasta nu este decît o ipoteză şi se poate susţine numai în cazul în care admitem că aceeaşi populaţie practica ambele rituri de înmormîntare. Dar chiar şi în cazul acesta se mai pune întrebarea dacă cei înmormîntaţi erau localnici, sau dacă ei reprezentau o populaţie străină. În ce ne priveşte, nu afirmăm categoric că e vorba de localnici, deşi am înclina spre această ipoteză, dar credem că dacă admitem că ar fi vorba de străini, aceştia în nici un caz nu erau sciţi.

În partea a doua a lucrării sale I. H. Crişan încearcă o datare mai precisă a cimitirelor scitice din Transilvania, folosind pentru aceasta fibulele de tip Glasinac, pe care le înglobează în grupa „antichităţilor scitice” [17]. Aceste fibule s-au găsit în următoarele necropole „scitice” din Transilvania: Cipău, Gîmbaş, Proştea Mică, Tîrgu Mureş, Sf. Gheorghe şi Simeria [18].

Fără a insista asupra consideraţiilor cronologice pe care le face Crişan pe baza acestor fibule, ne mărginim să observăm că în nici un caz ele nu pot constitui un argument pentru scitismul mormintelor în care s-au găsit.

A presupune, după cum crede Crişan, că fibulele au fost preluate de sciţi de la localnici sau de la alte populaţii cu care au venit în contact ni se pare puţin probabil. Acceptarea lor ar presupune o modificare sensibilă în îmbrăcămintea celor care le-au preluat, ceea ce iarăşi ar fi greu de admis.

---

[16] *Ibidem*, p. 131.
[17] *Ibidem*, p. 138.
[18] *Ibidem*, p. 138 şi urm.

Înainte de a termina consideraţiile noastre asupra lucrării lui Crişan, credem necesar să punem în discuţie încă o lucrare recentă, care este în măsură să aducă noi puncte de vedere în problema care ne interesează. Este vorba de un studiu al lui Alexandru Vulpe, intitulat *Din istoria Hallstattului carpato-dunărean în lumina ultimelor descoperiri arheologice*[19].

Lucrarea lui Al. Vulpe, deosebit de interesantă, aduce puncte de vedere noi în problema care ne preocupă. Vom încerca deci să le prezentăm foarte pe scurt, în cele ce urmează.

Tînărul cercetător distinge pentru perioada de timp 550—450 î. e. n. mai multe grupe culturale răspîndite pe teritoriul ţării noastre sau în regiunile vecine. Aceste grupe sînt :

1. „Grupul Ferigile, răspîndit în zona subcarpatică a Olteniei şi Munteniei, de la Horezu pînă la apa Buzăului".
2. „Grupul Teleşti-Drăgoieşti, limitat la depresiunea Gorjului".
3. „Grupul Bîrseşti, în ţara Vrancei şi în regiunea subcarpatică din sud-vestul Moldovei, avînd contacte strînse cu valea Dunării în cîmpia Brăilei şi a Covurluiului".
4. „Grupul transilvănean, cunoscut pînă acum mai ales pe cursul Mureşului".
5. „Grupul Balta Verde — Gogoşu, în sud-vestul Olteniei şi probabil zona Porţilor de Fier".
6. „Grupul vest-podolic, inclusiv Bucovina".
7. „Grupul Vraţa, în nord-vestul Bulgariei şi probabil şi în sudul Olteniei".
8. „Grupul Dobrina-Ravna, în tot nord-estul Bulgariei".

Din toate aceste grupe, ne interesează, fireşte, în primul rînd grupul transilvănean. De la început, Al. Vulpe consideră acest grup un grup străin, deoarece practicînd înhumaţia, neobişnuită în mediul local, el nu putea aparţine decît unei populaţii deosebite venite din afară. Totuşi, Vulpe admite şi ritul incineraţiei care apare însă, în Transilvania, într-o foarte mică măsură.

Întrucît înhumaţia era practicată în stepele nord-pontice încă din Ha B, devenind exclusivă în Ha D, acest grup, spune Al. Vulpe, nu putea veni decît din acele regiuni, cu toate că ritualul, spre deosebire de ritul de înmormîntare, nu este acelaşi în Transilvania şi în Ucraina. Această populaţie fiind aşezată în perioada de timp amintită, înseamnă că ea a venit încă înainte, probabil între 650 şi 600. „Înseamnă, deci, că o serie de elemente de cultură nord-pontică răspîndite mai tîrziu în spaţiul carpato-dunărean sînt rezultatul unor influenţe culturale reciproce, cum vom vedea mai jos, şi nu reprezintă dovada acestei mişcări etnice, care se petrecuse de fapt mai înainte".

Bazîndu-se pe informaţiile lui Herodot, Al. Vulpe le interpretează în sensul că ele au la bază două substraturi, unul mai vechi scos din tradiţia locală, altul provenind din vremea prezenţei lui Herodot la Olbia.

---

[19] Comunicare ţinută în cadrul Secţiei comunei primitive a Institutului de arheologie în luna mai 1966. Mulţumesc autorului şi pe această cale de a-mi fi pus la dispoziţie manuscrisul lucrării.

Astfel, localizarea agatirşilor pe cursul superior al Mureşului se referă la epoca anilor 450, în timp ce textele care postulează prezenţa agatirşilor în afara Carpaţilor s-ar referi la o situaţie de la sfîrşitul secolului al VI-lea. În concluzie, Al. Vulpe spune că grupa de morminte de înhumaţie nu trebuie atribuită sciţilor, ci agatirşilor, care în nici un caz nu erau sciţi şi erau pe vremea lui Herodot tracizaţi. Totuşi, el crede, bazîndu-se pe unele elemente onomastice, că ei au fost de origine iraniană.

Lucrarea lui Al. Vulpe, deosebit de bine argumentată, înseamnă fără îndoială un pas înainte în rezolvarea problemei sciţilor din Transilvania, problemă care însă nu poate fi considerată pe deplin rezolvată nici după această lucrare.

Într-adevăr, premisa de la care pleacă Al. Vulpe în argumentarea sa este ca şi aceea invocată de I. H. Crişan, şi anume că grupul mormintelor din Transilvania nu aparţine populaţiei locale. Spre deosebire de Crişan, Vulpe admite că între mormintele de incineraţie şi cele de înhumaţie nu există o deosebire etnică, în timp ce Crişan atribuie primele populaţiei locale.

Or, ne permitem să o spunem, premisa menţionată nu ni se pare suficient de întemeiată. Am arătat mai sus că deosebirea de rit de înmormîntare nu constituie, după părerea noastră, dovada unei diferenţieri etnice. Aceasta în ce priveşte teza lui I. H. Crişan. Al. Vulpe nu pune problema populaţiei locale, decît în sensul că agatirşii ar fi unit în jurul lor mai multe triburi locale.

Se pune deci întrebarea: reprezintă mormintele de înhumaţie din Transilvania un element cu totul străin în dezvoltarea triburilor locale, pentru ca aceste morminte să poată fi atribuite fără discuţie unei populaţii deosebite, venite din afară, sau pot fi ele considerate ca expresia unui rit cunoscut dinainte în această provincie, chiar dacă practicarea lui se datorează unei influenţe venite din regiuni vecine?

Răspunsul la această întrebare este destul de greu, deoarece cunoaştem prea puţin arheologia perioadei premergătoare celei care ne interesează.

Totuşi Z. Székely, vorbind despre problema sciţilor din Transilvania, spune că deşi ritul funerar hallstattian în această provincie e incineraţia, se cunosc cîteva morminte de înhumaţie prescitice[20]. Se pare că în aceeaşi categorie de morminte prescitice de înhumaţie din Transilvania intră şi un mormînt recent descoperit la Bratei, în raionul Mediaş[21].

Afară de aceasta, nu trebuie să mergem numai spre răsărit, nici măcar la Stoicani în Moldova, pentru a aduce ritul înhumaţiei în Transilvania. El era practicat, după cum se ştie, şi la Balta Verde, în Oltenia, într-o perioadă foarte apropiată[22]. Putem să mai citām încă un mormînt de înhumaţie datat în perioada Hallstatt C, descoperit nu departe de frontiera Transilvaniei, aproape de Gyula, în Ungaria[23]. Vedem

---

[20] Z. Székely, în *AÉ*, Budapest, 1960, p. 42–46.

[21] Informaţie verbală Eugenia Zaharia.

[22] D. Berciu şi Eug. Comşa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde şi Gogoşu*, în *Materiale*, II, 1956, p. 251 şi urm.

[23] Gy. Gazdapusztai, *Das präskythische Grab von Doboz*, în *Móra Ferenc Múzeum évkönyve*, 1964–1965, Szeged, 1965, p. 59–64.

dar, că deşi puţine, totuşi nu lipsesc morminte de înhumaţie prescitice în Transilvania sau în regiuni vecine.

Revenind la lucrarea lui I. H. Crişan, ne permitem să considerăm că mormîntul de incineraţie de la Blîndiana poate fi invocat ca o dovadă în favoarea tezei noastre, după care atît mormintele de incineraţie cît şi cele de înhumaţie ar fi aparţinut aceleiaşi populaţii. Acest mormînt, despre care Crişan spune că este „cu totul străin atît ca rit funerar, cît şi ca inventar mormintelor scitice din Transilvania" [24], conţine, printre altele, trei vîrfuri de săgeţi de bronz în trei muchii, caracteristice pentru inventarul mormintelor scitice, şi un vas de lut, care are analogii la Ferigile [25]. Am înclina, deci, să ne menţinem părerea că cele două grupuri de morminte se deosebesc numai prin rit, nu şi prin inventar.

Ajunşi la acest punct al lucrării noastre, am profita de acest prilej pentru a prezenta o altă lucrare, care deşi nu se referă la ţara noastră, are totuşi contingenţe strînse cu problema pe care o discutăm.

Este vorba de lucrarea cunoscutului arheolog de la Nitra, Mikulaś Duśek, asupra necropolei de la Chotin [26]. Duśek a publicat pînă în prezent mai multe lucrări care se referă la aşa-zisa expansiune scitică, fiind un partizan al teoriei mai noi după care această expansiune spre vest nu a existat în realitate.

Importanţa marelui cimitir de la Chotin, situat în sud-vestul Slovaciei, constă, cel puţin în ce priveşte prezentul articol, în faptul că el este un cimitir biritual, în care atît mormintele de înhumaţie cît şi cele de incineraţie datează din aceeaşi perioadă şi aparţin aceleiaşi populaţii.

Necropola de la Chotin a fost săpată între anii 1952—1954 şi 1961—1962. Au fost dezgropate în total 310 morminte cu schelete, 152 morminte de incineraţie, două morminte mixte, cu înhumaţie şi incineraţie, două cu cal şi schelet uman şi unul cu cal şi incineraţie umană [27]. Opt cai au fost găsiţi înmormîntaţi în gropi separate [28].

Cartea lui Duśek este împărţită în mai multe capitole, cuprinzînd descrierea cimitirelor, prezentarea diferitelor feluri de înmormîntare şi inventarul mormintelor : ceramică, obiecte de metal şi os, precum şi alte obiecte de podoabă şi de uz comun. Nu avem intenţia să facem o recenzie a acestei lucrări, mulţumindu-ne să o semnalăm celor pe care îi interesează şi să menţionăm concluziile autorului, care ni se par importante şi pentru teza pe care o tratăm.

Fără a fi absolut identice cu cele din Transilvania, descoperirile de la Chotin fac parte, fără îndoială, din acelaşi mare grup de sinteză culturală, care apare, după cum s-a arătat mai sus, în diferite aspecte regionale, răspîndit pe un mare teritoriu geografic. Ceea ce vrem să sub-

---

24 I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 134.

25 K. Horedt, în *Dacia*, N. S., X, 1966, p. 282—283 şi fig. 23.

26 Mikulaś Duśek, *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Cholin*, în *Archaeologia Slovaca, Fontes*, vol. VI, Bratislava, 1966, 103 p., 68 planşe.

27 *Ibidem*, p. 7.

28 *Ibidem*, p. 13.

liniem este faptul că atît în mormintele de înhumaţie cît şi în cele de incineraţie, descoperite la Chotin, găsim acelaşi inventar.

Precizăm că obiectele de metal apar şi în mormintele de incineraţie, aşa de pildă: cuţitul de fier şi inelele de buclă, zăbale de fier, săgeţi de bronz triangulare, brăţări de bronz, o oglindă de bronz argintată, cu mîner de fier, o aplică de bronz pentru tolbă, vîrfuri de lance din fier [29].

Credem că apare deci destul de clar că între cele două grupuri de morminte nu poate să existe nici o diferenţă etnică sau cronologică. Mai mult, în aceeaşi groapă care conţinea scheletul chircit al unui copil între 4 şi 8 ani, s-au găsit resturile unui individ incinerat [30].

M. Dušek ajunge la aceleaşi concluzii la care ajunsese şi în lucrările sale precedente, anume că nu a existat o ocupaţie permanentă a sciţilor în bazinul carpatic, decît influenţă culturală, obiectele „scitice" fiind în majoritatea lor imitaţii executate de meşteri locali. În Hallstatt-ul recent, spune el, se întăreşte migrarea tracică în aceste regiuni, iar cimitirele birituale arată o convieţuire paşnică între triburile tracice mai vechi şi cele venite ulterior [31].

În ce priveşte biritualismul, el se referă cu drept cuvînt la informaţia lui Herodot, în care acesta spune că tracii practicau ambele feluri de înmormîntare [32]. Iată textul istoricului antic, text care vine şi el în ajutorul tezei noastre: „Înmormîntările celor cu stare" — spune Herodot vorbind despre moravurile tracilor — „se fac astfel: ţin mortul la vedere timp de trei zile şi după ce jertfesc animale de tot soiul, benchetuiesc jelindu-l mai întii; apoi îl înmormîntează arzîndu-l sau, în alt chip, îngropîndu-l în pămînt..." [33].

Menţionînd lucrarea lui M. Dušek, am vrut să arătăm părerea lui că populaţia în regiunile carpatice este fără îndoială tracică, chiar dacă aceştia s-au aşezat în aceste ţinuturi în valuri succesive. Afară de aceasta, credem că din lucrarea autorului rezultă clar că biritualismul a fost practicat de aceeaşi populaţie. De altfel, cimitire birituale din această perioadă sînt cunoscute şi în alte grupe în care găsim o cultură materială asemănătoare. Nu avem de gînd să le mai menţionăm, ele fiind cunoscute. Există, de asemenea, numeroase cazuri în care aceleaşi populaţii au practicat ambele rituri de înmormîntare.

În ultimul timp s-au mai raliat la teza nonexpansiunii scitice şi alţi specialişti, printre care mai menţionăm pe un arheolog maghiar care se ocupă cu arheologia Cîmpiei Maghiare. Autorul, Gazdapusztai Gyula [34], ajunge la următoarele concluzii în ce priveşte grupa culturală înrudită din Cîmpia Maghiară: Materialul din morminte arată prezenţa populaţiei

[29] *Ibidem*, p. 32–47.
[30] *Ibidem*, p. 12–13.
[31] *Ibidem*, p. 36–38.
[32] *Ibidem*, p. 21.
[33] Herodot, *Istorii*, V, 8, ed. Felicia Vanţ-Stef, Bucureşti, 1964.
[34] Gazdapusztai Gyula, *Zusammenhänge der Kulturen der ungarischen Tiefebene und des Nordkaukasus in der Skythenzeit*, in *Acta antiqua et archaeologica*, VIII, Szeged, 1965, p. 107–118.

locale, nescitice. Creatorii culturii acestei grupe nu sînt sciţi veniţi din Transilvania sau din alte locuri, ci populaţia locală, eventual urmaşii culturii Gáva[35].

Încheiem această scurtă discuţie, în care, ca şi în cele două precedente, de altfel, nu avem pretenţia să rezolvăm problema.

Au locuit sciţii durabil în Transilvania sau nu? Problema rămîne deschisă. Personal înclinăm spre părerea că nu au locuit, ci întregul teritoriu carpato-danubian a fost populat de un puternic fond tracic, peste care s-au grefat influenţe culturale şi poate, într-o măsură mică şi etnice (iliri). Este vorba, aşa cum s-a mai spus în ultimii ani, de o mare sinteză culturală traco-scito-ilira, în care nu lipseşte în unele regiuni nici influenţa grecească.

Am vrut să arătăm în această „discuţie" că, cu toate contribuţiile importante aduse la studiul problemei de I.H. Crişan sau Al. Vulpe, problema nu ni se pare încă rezolvată. Credem că discuţia poate fi continuată şi că ea va putea să contribuie cu încetul la precizarea datelor problemei[36].

ENCORE LA QUESTION DES SCYTHES EN TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

Dans une étude antérieure (voir note 2 de l'article), l'auteur avait affirmé qui si les tombes soi-disant scythes de Transylvanie étaient vraiment scythes, il ne serait plus possible de saisir l'aspect de la civilisation autochtone. Pour combattre cette affirmation I.H. Crişan présente dans «Dacia» N.S., IX, 1965 plusieurs découvertes de tombes à incinération qu'il attribue à la population autochtone (notes 5—18).

L'auteur de l'article présent reprend la question des Scythes en Transylvanie en discutant cette découverte.

Le mobilier de ces tombes étant en lignes générales le même que celui des tombes à inhumation, l'auteur les attribue plutôt à la même population, autochtone selon l'auteur, d'autant plus qu'on connaît plusieurs cas d'une seule population pratiquant à la fois les deux rites funéraires. On cite la communication importante d'Al. Vulpe (note 19), qui, en invoquant des arguments archéologiques et littéraires, est d'avis que les deux groupes de tombes en question appartiennent à une population d'origine iranienne, mais non scythe. On mentionne aussi l'œuvre récente de M. Dušek, concernant la nécropole de Chotin (dans le sud-ouest de la Slovaquie), où un groupe de porteurs d'une civilisation ressemblante

[35] Lucrarea lui Gazdapusztai, ca şi a lui Dušek, de altfel, merită o discuţie mai lungă, pe care nu o putem face acum.

[36] Vor trebui discutate şi părerile lui Mircea Rusu, precum şi problema sigynnilor ridicată de acest autor (în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 198, nota 61) şi amintită şi de Al. Vulpe.

à celle de Transylvanie, pratiquait aussi les deux rites funéraires à la fois. M. Dušek est d'avis qu'il s'agit d'une population thrace (notes 26—32).

On mentionne encore l'avis de Gy. Gazdapusztai, selon lequel les porteurs de la civilisation similaire de la Plaine Hongroise seraient non pas des Scythes mais des autochtones (note 23).

En conclusion, l'auteur considère que le rite d'inhumation seul n'est pas un indice irréfutable de la présence d'une population étrangère, d'autant plus qu'il paraît qu'il existe des tombes à inhumation préscythes en Transylvanie (notes 20—21).

L'auteur opine qu'il s'agit en l'occurrence d'un grand fond ethnique thrace, qui paraît comprendre aussi un certain élément illyrique, influencé par la civilisation gréco-scythe. Quoique les contributions citées soient très importantes, le problème reste encore ouvert aux discussions.

TRĂSĂTURILE SOMATICE ALE TRACO-DACILOR

DE

I. I. RUSSU

Obiectivul cercetării prezente este regruparea sistematică a datelor istorice-literare cunoscute şi semnalate în trecut, completate acum cu altele, care erau ignorate ori greşit atribuite şi utilizate în bibliografie; la acestea se adaugă cîteva date arheologice şi osteologice identificate în ultimele decenii. Sînt informaţii (eşalonate pe un interval de peste 12 veacuri), unele aproximative şi nelipsite de echivocuri, privind trăsăturile somatice ale tracilor şi geto-dacilor (pe care istoriografia, mai ales cea dialectică marxistă de azi, îi revendică drept înaintaşi îndepărtaţi, dar nemijlociţi ai poporului român); ele pot aduce totuşi unele servicii de oarecare utilitate muncii grele şi complexe a istoricilor, filologilor şi antropologilor în munca de căutare a unei soluţii juste, definitive problemei capitale a trecutului nostru îndepărtat: etnogeneza românilor[1]. Sarcina principală este aici: a stabili valoarea substratului, fondul etnic-social şi cultural (în primul rînd lingvistic), a relictelor şi reflexelor lui în structura societăţii actuale româneşti.

În bibliografia istorică-arheologică şi antropologică[2] au fost relevate majoritatea informaţiilor fragmentare, dar autentice şi deplin concordante, ale anticilor despre înfăţişarea fizică a tracilor: oameni cu deosebire înalţi[3], voinici, bine legaţi — ca atare excelenţi ostaşi —, cu pielea de culoare d e s c h i s ă, părul de asemenea b l o n d, ochii albaştri. Erau trăsături pe care le-au remarcat medicii şi fizionomiştii, istoriografii şi poeţii antici, grupînd astfel pe traci — în ce priveşte culoarea pielii şi a părului — cu popoarele de la miazănoapte: sciţi, illiri, celţi, germani. Formulînd teza ingenioasă: fiecare popor şi-a plăsmuit zeii după chipul şi înfăţişarea sa, înţeleptul grec Xenophanes observa că ,,zeii

---

[1] Cf. *Istoria României*, I, 1960, Bucureşti, p. 775–800, cap. VI ,,Formarea limbii şi a poporului român'' (C. Daicoviciu, E. Petrovici, G. Ştefan).

[2] Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, Bucureşti, 1880, p. 258–260; W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, I (SitzBer. Akad. Wien, 128, 1893), p. 115–116; G. I. Kazarov, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916, p. 108–109; V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 168. Bibliografia antropologică principală la C. Reche, art. ,,Thrake'', în Ebert, *RL*, XIII (1929), p. 289; Wilhelm Sieglin, *Die blonden Haare der indogermanischen Völker des Altertums*, München, 1935, p. 29–30, 117–118; O. Reche, *Rasse und Heimat der Indogermanen*, München, 1936, p. 30–32.

[3] Porphyr., *De antro Nympharum*, 28 ἐν τοῖς Βορείοις πάντα μεγάλα τὰ σώματα, δηλοῦσι δὲ Κελτοί, Θρᾶκες, Σκύθαι.

S C I V, tomul 18, nr. 2, p. 343–349, Bucureşti, 1967.

etiopienilor erau negri şi cîrni, ai tracilor însă bălai şi cu părul roşcat"[4]. Medicul Galenus (secolul al II-lea e.n.) face precizarea despre neamurile de la nord : „au pielea rece şi umidă, de culoare deschisă, la fel ca părul"[5]. După opinia curentă în antichitate, „în Tracia toţi se nasc roşcovani"[6]. Atare caracteristică este atribuită unor triburi întregi : bistonii în sud-vest[7], la fel ca „blonzii corali"[8] în nord-estul teritoriului tracic şi geţii din Scythia Minor (Dobrogea) şi Muntenia-Moldova[9]. Din perioada arhaică (eroică), din cea clasică şi elenistică există ştiri ori indicii despre aspectul unor personaje de obîrşie tracică, indivizi de condiţie socială diferită din Tracia, ca : regele Cotys al odrysilor (Anthol. Palat., XVI 75—76), sclavul Davos de neam geto-dacic (Terentius, *Phormio*, 51 : rufus), ori alţi indivizi cu nume greceşti (deci în oarecare măsură elenizaţi) : Diomede şi Cydon din Lesbos, Chloe şi Phyllis două fetiţe la Roma[10], Rhodopis celebră heteră în Egipt, Smerdies prieten al lui Anacreon ş.a. În ce priveşte „coafura", tracii erau în majoritate cunoscuţi ca εὐθύτριχες, cu părul neted (Aristot., *De anim. gener.*, V 5), iar mai înainte, Homer (*Iliada*, IV 533) şi Archiloc (frg. 2,4) îi descriu ca ἀκρόκομοι „cu părul strîns în creştetul capului". După comicul Anaxandridas (Athen. IV 131) erau cu părul vîlvoi şi dezordonat, αὐχμηρόκομοι. La fel descrie pe geţi Ovidiu[11].

Majoritatea acestor ştiri literare se referă la populaţia traco-getică pînă la inceputul erei noastre, cînd devin mereu mai active influenţele şi amestecul cu elemente din afară, în urma pătrunderii romane, a organizării de provincii, a circulaţiei provincialilor de obîrşii diverse şi a răspîndirii multor elemente etnice traco-dace în imperiu, unde (mai ales din secolul al III-lea înainte) ele joacă un rol militar-politic de primul rang, pînă la începutul secolului al VII-lea : sînt numeroşi militari, generali şi împăraţi romano-bizantini de origine traco- şi moeso-romană [12]. Despre unii din ei există informaţii de ordin antropologic, care arată aceleaşi trăsături somatice, într-o deplină linie de continuitate, timp de şase veacuri, cît mai există informaţii despre traci. Cîteva personaje traco-romane mai remarcabile sînt :

---

[4] Xenophanes, frg. 16, în H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, ed. a IV-a, vol. I (1922), p. 61 (după Clemens Alexandr., *Stromata*, VII, 22).

[5] Galenus, I, p. 627 ; XI p. 513 ; *De temperamentis*, II 5, p. 619 Kühn.

[6] Firmicus Maternus, *Mathes.*, I 2,1 „omnes in Aethiopia nigri, in Germania candidi, in Thracia rubei procreantur".

[7] Anthol. Palat., VII 10,2 ξανθαὶ Βιστονίδες, 10,4 : părul blond tipic, devenit proverbial : θρήκιον πλόκαμον.

[8] Ovidiu, *Ex Ponto*, IV 3 : flavi Coralli.

[9] Claudianus, *Rapt. Proserp.*, II 65 : flavos Getas. Hieronymus, *Ep.* LVII ad Laetum : Getarum rutilus et flavus exercitus. Isidorus, *Orig.* XIX, 23 : flavent intectis capitibus Getae. Cf. Orph., *Argon.* 1031. „Însă se ştie că aceşti scriitori posteriori confundară pre gothi cu geti, prin urmare nu se potu socoti ca izvoare", observa Tocilescu, *op. cit.*, p. 259.

[10] Horat., *Carm.*, III 9,9—10 : me nunc Thressa Chloe regit/ dulcis docta modos et citharae sciens/ pro qua non metuam mori,/ si parcent animae fata superstiti ; 19 flava Chloe ; II 4,14 Phyllidis flavae...

[11] Ovidiu, *Tristia*, V 7, 18 ; 7,50 ; 10,32. Cf. în general : N. Lascu, *Pămîntul şi vechii locuitori ai ţării noastre în opera din exil a lui Ovidiu*, în volumul comemorativ *Publius Ovidius Naso*, Bucureşti, 1957, p. 119—191.

[12] Ştirile literare, epigrafice, papyrologice despre traci adunate şi analizate critic în lucrarea noastră *Elementele trace în imperiul roman şi bizantin, sec. III—VII* (ms.) ; V. Beşevliev, *Die Thraker im ausgehenden Altertum*, în *Studii clasice*, Bucureşti, III, 1961, p. 252—263, arată că numărul şi însemnătatea lor în lumea romană şi prebizantină pînă la începutul seco-

Marcus Aurelius Claudius (Gothicus, a. 268—270), din Dardania, era ὑπόξανθος (Malal., XII, p. 298, 20), blond spălăcit („filasse"); *Flavius Valerius Constantius*, tatăl lui Constantinus I (zis „cel mare"), originar din Moesia Superior (Dardania, Naissus), de obîrşie etnică tracă neîndoielnică [13], a primit în epoca bizantină epitetul „Chlorus" după înfăţişarea blondă (Cedren., p. 469,21), avînd „in rubore verecundiae (signum)" (Paneg. Lat., V 19). Asemenea trăsături pot fi atribuite, natural, nu numai persoanei lui Constantius Chlorus, ci chiar întregii sau cel puţin majorităţii membrilor numeroasei sale familii de traco-romani; abaterea de la „regulă" face tocmai nepotul său, Iulianus Apostata fiu al lui Iulius Constantius şi al aristocratei meridionale Basilina (originară de prin Asia Mică ori din Grecia): Iulianus era μελάνθριξ (Cedren., p. 531, 22), la fel ca alt traco-roman Licinianus Licinius (a. 308—321; originar din Dacia Aureliană), μελάνθριξ (Malal., XII 314, 10), cu părul negru.

Din secolele VI—VII există cîteva personaje, din care menţionăm pe ofiţerul din armata romano-bizantină, războinic celebru cu nume tracic *Marcentius*, comandant al unui corp auxiliar de cavalerie în a. 537, apoi dux Byzacenae (a. 546), care s-a distins în luptele din Africa, făcînd minuni de bravură, descris astfel de poetul contemporan Corippus (*Iohannis*, V 532—4):

proximus inde ciens numeros Marcentius urget
iussaque per latos discurrunt agmina campos
illius et fulvos cassis premit aurea crines;

„fulvi crines" (plete blonde roşcate), strînse în sclipitoarea cască aurită, sînt caracteristice pentru întregul neam, remarcate cu deosebită insistenţă de către poet;

Flavius Iustinus II (565—578), nepot de soră a lui Iustinianus I (numiţi ambii „traci" în multe cronici ale vremii)[14], era ὑπόξανθος (Cedren., p. 680), trăsătură tipică, evident, pentru întreaga dinastie iustiniană;

Tiberius Constantinus II (578—582) era de asemenea blond (Cedren., p. 688);

Focas (602—610), centurion din armata romano-bizantină a Traciei, devenit împărat prin sediţiunea de la Dunăre, om cu înfăţişare dezagreabilă, ultimul traco-roman de seamă, figură de tiran energic şi dur, era de statură mijlocie şi cu părul roşcat (Cedren., p. 708)[15].

Cum rezultă din informaţiile antice şi bizantine, trăsăturile somatice ale traco-geţilor erau apropiate ori în bună parte chiar identice cu ale altor populaţii şi popoare înrudite sub raport lingvistic şi etnic-social: i l l i r i i vecini dela vest, b a l t i c i i şi s l a v i i la nord-est, s c i t o-sarmaţii la est (toate populaţii din grupa lingvistică „satem" indo-europeană), ca şi cu triburile c e l t i c e şi g e r m a n i c e (de limbă „centum"), din zonele de nord şi vest ale Europei; neamuri de oameni numite de obicei în ultima vreme „europoizi". Informaţiile din antichitate se referă numai la aspectul extern al oamenilor: talie, culoarea pielii, părului şi ochilor, fizionomia; căci anticii n-au făcut încă măsurători osteologice, nu aveau date antropometrice, pe care le-a stabilit ştiinţa modernă.

---

lului al VII-lea a fost mult mai mare decît se admitea în baza rezultatelor lui Tomaschek şi Mateescu; cf. *SCIV*, XIV, 1963, p. 475—479.

[13] Obîrşia tracă rezultă limpede din informaţiile categorice păstrate de Iulianus Filosoful, *Misopogon*, 367, p. 474 γένος ἐστί μοι Θράκιον. Θρᾳξὶ τοῖς σεαυτοῦ πολίταις. 350 Θρᾷξ. Cf. *Obîrşia împăratului Constantinus I*, în *Acta Musei Napocensis*, Cluj, II, 1965, p. 295—305.

[14] Cf. *Originea împăratului Iustinian*, în *Omagiu lui Ioan Lupaş*, Bucureşti, 1943, p. 775—784.

[15] Greşit afirma Sieglin, *op. cit.*, p. 123 „Phokas, byzantinischer Kaiser aus Kappadokien; da er aus Kappadokien stammt, könnte er auch Grieche gewesen sein".

Aportul a r h e o l o g i e i în problema situației antropologice a neamurilor traco-dace este pînă acum destul de modest. Există de o parte reprezentări figurate, sculpturi, busturi, reliefuri (primul loc îl ocupă coloana lui Traian de la Roma), înfățișînd figuri frumoase și impunătoare de traco-daci, bărbați și femei[16], monede, picturi de vase, care însă (indiferent dacă și în ce măsură sînt sau nu produse idealizate ale artei greco-romane) nu pot oferi decît imagini aproximative despre fizicul și fizionomia celor înfățișați[17]; ele așteaptă, oricum, un studiu mai amănunțit și adîncit arheologic și artistic, adică în primul rînd din punct de vedere al portretisticii. De altă parte, materialul o s t e o l o g i c rezultat din descoperiri ori săpături arheologice este deficient sau în bună parte echivoc ca apartenență etnică. În stînga Dunării (Dacia), el este foarte puțin pînă acum din lipsa descoperirilor sau prin faptul că daco-geții practicau ritul incinerării morților; în Moesia și Tracia de asemenea e redus (din aceleași cauze) și puțin studiat, încît rezultatele sînt abia incipiente. Semnalăm aici numai datele obținute de antropologi în colaborare cu arheologii, în patru zone arheologice traco-dace: Moldova, Transilvania, Dobrogea și Bulgaria:

A) la P o i a n a (Piroboridava, r. Tecuci), un schelet descoperit în a. 1950 (SCIV, II, 1951, p. 205), femeie de circa 40—50 de ani, talie joasă 147 cm, dolichocrană[18]; la P e t r i ș (reg. Iași), un schelet de bărbat adult, sub 30 de ani, înalt 181 cm, mesocran, tip nordic mediteranean[19];

B) în provincia Dacia, la S o p o r u de Cîmpie (r. Turda), o necropolă săpată sistematic în care pînă la 1959 s-au descoperit 35 de morminte de incinerație și 2 de înhumație, cimitir din epoca ocupației romane atribuit, sub raport etnic, populației indigene dace. În mormîntul 10 s-au găsit oasele unui adult înhumat, talie 152,8 cm (medie); craniul de aspect armonios era mesocefal, mandibula prezenta anumite caractere ancestrale. În general, predomină caracterele de tip mediteranean gracil[20];

C) în teritoriul I s t r i e i (reg. Dobrogea), din Scythia Minor, morminte tumulare în apropiere de oraș, atribuite traco-geților[21], cu studiul antropologic preliminar[22], din care sînt

[16] Blonda Chloe Thressa, care l-a fermecat pe rafinatul poet Horațiu (supra, nota 10), nu putea să fie urîtică; la fel nici celebra Rhodopis ori altele multe din Tracia (cunoscute în lumea elenistică și romană) și care nu semănau cu zeițele etiopienilor.

[17] *Istoria Romîniei*, I, p. 267 „despre înfățișarea fizică a geto-dacilor avem unele mărturii literare, exagerate sau contradictorii uneori, controlabile totuși cu reprezentările figurate de pe coloana lui Traian și monumentul de la Adamclissi sau cu figurile de daci păstrate în diferite muzee. O descriere autentică, necontroversată a tipului daco-getic nu există încă. Ceea ce putem spune este că atît bărbații cît și femeile au statură înaltă și mîndră. Bărbații se prezintă ca niște oameni robuști, bine legați, trădînd sănătate și vigoare. Culoarea pielii și a părului pare să fi fost blondă. Bărbații purtau părul și barba bogate, nu fără oarecare îngrijire; părul tăiat pe frunte și pe tîmple, iar la spate potrivit într-o coamă (chică), modă generală la multe popoare. Femeile sînt tipuri de frumusețe feminină, înalte, zvelte și cu fața expresivă. Purtau părul pieptănat pe tîmple, cu o cărare la mijloc" (C. Daicoviciu).

[18] O. Necrasov, *Cranii vechi trepanate găsite pe teritoriul R.P.R.*, în *Probleme de antropologie*, I, 1954, p. 123—126.

[19] M. Cristescu, *Studiul antropologic al unui schelet de la Pietriș datînd din Latène III*, în *Probleme de antropologie*, V, 1960, p. 83—97.

[20] I. G. Russu, D. Protase, M. Șerban, N. Motioc, *Studiu antropologic la oseminte dintr-un cimitir dacic* (secolele II—III e.n.), în *Morfologia normală și patologică*, București, IV, 1959, p. 223—229.

[21] P. Alexandrescu — V. Eftimie, *Tombes thraces d'époque archaïque dans la nécropole tumulaire d'Histria*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 143—164.

[22] Dr. D. Nicolăescu-Plopșor, *Données anthropologiques préliminaires sur les squelettes humains de tombes thraces d'Histria*, în *Dacia*, N.S., III, p. 165—178.

de reţinut concluziile: nota dominantă este dolichocrania (10 cazuri), hiperdolichocrania (3), mesocrania (3), 1 brachycran, de lungime în general medie (*Dacia*, III, p. 171); în movila XII avem — ca notă dominantă — trăsături mediteraneene, cîteva elemente nordice; un schelet din movila XIX are trăsături nordice evidente (p. 174);

D) în T r a c i a (între Munţii Haemus-Balcani şi Rhodope), referatul *Cercetările paleoantropologice din Bulgaria*[23] prezintă constatările asupra unor schelete de copil descoperite la Seuthopolis, foarte rău conservate, care ar indica, după autor, „rasă mediteraneană". La Nova Zagora, un schelet din mormînt de înhumare ar fi de tip „mediteranean", brachycefal, iar un schelet de bărbat dintr-o peşteră este mesocran şi poate cu trăsături cromagnonoide.

Concluzia antropologului bulgar citat se aplică şi la ţara noastră: „este tot ce se cunoaşte ca material osteologic din vremea tracică, cu totul insuficient pentru determinarea tipului antropologic al tracilor. Sînt necesare cercetări speciale în necropolele lor", sarcină de viitor a săpăturilor din ţara vecină şi de la noi, unde antropologia şi istoria aşteaptă foarte multe de la cazmaua arheologică.

Ultimele menţiuni istorice despre traci sînt din secolul al VII-lea e.n., cînd se răresc ori dispar aproape complet informaţiile privind în general teritoriile lor dintre Egee şi Dunăre [despre Dacia carpatică ele se răriseră ori dispăruseră cu trei veacuri mai înainte]. Aici se petrec adînci transformări politico-sociale şi economice, culturale, etnice, prin imigrarea şi stabilirea seminţiilor slave în toată zona carpato-balcanică şi dunăreană, în fostul teritoriu etnic şi politic al traco-dacilor şi illirilor. O enclavă etno-lingvistică a acestora (fie a illirilor, fie mai curînd a tracilor balcanici) s-a perpetuat cu limbă proprie indo-europeană de tip „satem", puternic influenţată de romanism, în poporul a l b a n e z (şkipetari), înrudit prin substrat cu poporul român[24]. Marea masă a populaţiilor traco-dace a fost romanizată (ca şi cele illire) alcătuind după cum se ştie baza etnic-socială, nucleul poporului român de mai tîrziu. Este aceasta o realitate cunoscută şi recunoscută în istoriografia modernă din ţara noastră şi de peste hotare, devenită aproape un adevăr axiomatic. S-a afirmat chiar că unele trăsături s o m a t i c e (în primul rînd culoarea blondă) s-au transmis de la traco-daci la români[25]: o aserţiune de ordin generic, mai mult analogică, ori logică, presupunînd evi-

---

[23] Petar Boev, *Paleoantropologični proučvaniia v Bŭlgariia*, in *Arheologiia*, Sofia, I, 1959, 3—4, p. 46—54. Cîteva date antropologice: *Trakiiski antropologični materiali ot Seuthopolis*, *ibidem*, II, 1960, 2, p. 52—54.

[24] Cf. studiul despre *Raporturile limbii române cu albaneza şi cu substratul carpato-balcanic*, în *Cercetări de lingvistică*, Cluj, VII, 1962, p. 107—127 (= *Revue de Linguistique*, Bucureşti, VIII, 1963, p. 253—277). De asemenea *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, Cluj, 1957—1958, p. 135—156, 1959—1961, p. 23—35, 1962—1964, p. 73—92 ş.a.

[25] De exemplu W. Tomaschek, *Mitteilungen der anthropol. Gesellschaft*, Wien, XXIII, SitzBer., 1893, p. 34 „...die Thraker und die Daker erlagen sammt den Moesen der Macht Roms; sie vertauschten ihre Sprache mit der lingua romanisca. So kommt es, dass die thrakische Sprache, eine echte Tochter der indogermanischen Ursprache, verlorenging. Leiblich existiert jedoch die thrakische Nation noch bis auf den heutigen Tag; die Donau- und Pindus-Wlachen oder Ostromanen sind, bei aller Mischung und Durchsetzung mit später hinzugetretenen, vorzugsweise slavischen Elementen, wesentlich directe Nachkommen der romanisierten Thraker und Moesen..."; Reche, *op. cit.*, p. 30 „noch heute finden sich unter den Bergrumänen zahlreiche blonde, blauäugige, weisshäutige, grossgewachsene Elemente, die ins Gebirge abgedrängte Reste des alten Thrakertums darstellen dürften".

dent o continuitate etno-socială de peste două milenii. În sprijinul ei sînt de invocat elemente documentare nu atît istorico-arheologice, cît mai mult cele filologice-lingvistice, oferite de limba română prin fondul lexical arhaic[26], o seamă de cuvinte care nu sînt simple moșteniri culturale, ca ,,împrumuturi mai recente (postromane) din albaneză'' ori luate de ,,romanii'' carpato-balcanici din graiurile indigene dispărute. Dimpotrivă, cuvintele noastre autohtone preromane sînt dovada peremptorie că masele populare ale romanilor orientali nu erau decît tocmai populația autohtonă traco-dacică romanizată. Fiind azi lucru clar și simplu că limba l a t i n ă-romanică (româna) este un î m p r u m u t cultural făcut de populația indigenă în cursul procesului de romanizare desfășurat prin secolele II—V, rezultă în chip logic și obligatoriu că elementele lexicale indigene păstrate în română sînt fragmente din propria limbă indo-europeană a populațiilor preromane dispărute ca formații politice-sociale, ca unități etnic-lingvistice.

Asemenea realitate întrezărită de intuiția istoricilor și filologilor în secolul al XIX-lea (chiar mai înainte, de către umaniști), ca și de antropologi, privind continuitatea etnic-socială a comunității românești, află confirmarea concretă, concludentă, obligatorie în idiomul popular al românilor ; acesta permite să întrezărim și să sesizăm în bună parte proporția și semnificația componentei autohtone traco-dace de la temelia formației etnic-sociale și lingvistice numită începînd din epoca feudală : popor român. Prin romanizare (în primul rînd însușirea limbii latine populare și a numelui etnic *romanus* > *român*), fondul etnic-social indigen a suferit prima metamorfoză culturală-lingvistică și etnic-socială, la care s-a adăugat în feudalism componenta slavonă. Ulterior au mai venit unele amestecuri și adaose succesive, care toate vor fi adus modificări destul de importante (în proporții necunoscute și neidentificabile), fără să altereze însă în substanță vechile elemente esențiale antropologice și psihice ale factorului de bază în procesul de sinteză al etnogenezei. În acest sens, poate fi nu numai preconizată principial, dar și postulată, indicată concret componenta etnic-socială (chiar biologică) autohtonă traco-dacică, dat fiind că faptele documentare filologice-istorice studiate de noi cu noi criterii comparatistice și valorificate critic ne duc pe singura cale justă spre detectarea fondului indigen etnic și antropologic în structura poporului român.

LES TRAITS SOMATIQUES DES THRACO-DACES

RÉSUMÉ

On a regroupé et soumis à une nouvelle analyse les informations littéraires (la plupart connues et relevées depuis longtemps) concernant les traits somatiques des Thraco-Daces, qui semblent être communs en ligne générale à d'autres tribus et peuples européens (notamment aux

[26] I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1959, p. 119—131 ; ed. II, 1967, p. 187—222 ; supra, nota 24.

Illyriens, Scytho-Sarmates, Balto-Slaves, de même qu'aux Germains et aux Celtes) : ils avaient les cheveux, la peau et les yeux de couleur claire. Quelques personnages originaires de la Thrace sont connus, voire célèbres dans la littérature hellénique et romaine, les «blonds» Cotys, Davos, Diomède, Cydon, Chloé, Rhodopis, Smerdies, etc. De l'époque impériale romaine et byzantine (III—VIIe s.) on cite une série de figures historiques de «Thraco-Romains» comme M. Aurelius Claudius, Valerius Constantius Chlorus, Marcentius, Flavius Iustinus II, Tiberius Constantinus, Phocas. La glyptique romaine (spécialement au IIe s.) représente des figures de Thraco-Daces généralement de haute taille, imposants, les femmes d'une beauté parfois remarquable. Les recherches sur le matériel ostéologique (peu nombreux et de caractère assez équivoque quant à l'appartenance ethnique) en sont à peine aux débuts et leurs conclusions assez modestes. On cite quelques exemples de la Moldavie (Poiana, un mésocrâne), Transylvanie (Soporu, exemples de mésocéphale, caractère de type méditerranéen, gracile), de Scythie Mineure (Istria, des cas plutôt dolichocrânes, traits méditerranéens, mais aussi nordiques), en Thrace (Bulgarie, traits méditerranéens, etc.).

On discute ensuite l'élément ethnique-biologique autochtone (thraco-dace, que d'aucuns ont admis et invoqué directement, tel W. Tomaschek) dans le processus de l'ethnogenèse des Roumains (et aussi des Albanais). La valeur d'un tel élément fondamental (mélangé ultérieurement, comme il est bien naturel et même nécessaire, avec d'autres facteurs ethniques — italique et provincial — de presque toutes les zones de l'empire romain, slaves, etc.) résulte non seulement des concordances des traits somatiques de la population indigène dans l'antiquité et à l'époque moderne sur le même territoire, mais bien, d'une manière plus précise encore, de la structure lexicale du roumain dont les mots préromains (quelque 160 termes) fournissent la preuve qu'il s'agit ici de la substitution du thraco-dace dans le parler de la même population indigène provinciale par le latin populaire de l'empire. C'est donc la continuité linguistique et sociale-ethnique — problème d'une grande portée historique — qui nécessite encore des recherches plus amples et approfondies.

CU PRIVIRE LA LOCALIZAREA CETĂȚII CRĂCIUNA

DE

LUCIAN CHIŢESCU

Într-un articol publicat cu cîţiva ani în urmă profesorul C. Cihodaru, după ce făcea o nouă încercare de localizare a cetăţii de mult dispărute a Crăciunei, conchidea cu următoarea observaţie: ,,Datele prezentate în această scurtă notiţă oferă sugestii pentru arheologi. Problema urmărită fiind destul de dificil să fie dezlegată numai pe baza informaţiilor documentare, se impune efectuarea unor migăloase cercetări pe teren. Se poate spera la o rezolvare definitivă şi cu bune rezultate pentru istoria societăţii noastre feudale''[1]. Remarca profesorului ieşan era cu atît mai întemeiată cu cît se are în vedere faptul că toate încercările făcute pînă acum în scopul identificării cetăţii Crăciuna n-au putut fi încununate de succes, după părerea noastră, tocmai datorită lipsei cercetărilor de teren pe baza cărora, şi cu care, izvoarele scrise să fie verificate şi coroborate.

Încercînd reluarea eforturilor în vederea localizării Crăciunei în momentul în care arheologia evului mediu din ţara noastră a obţinut o serie de rezultate deosebite în domeniul fortificaţiilor, s-a avut în vedere tocmai o cît mai strînsă coroborare a izvoarelor scrise şi cuceririlor de pînă acum ale istoriografiei medievale româneşti cu rezultatele unor minuţioase cercetări pe teren şi sondajelor arheologice.

În această situaţie socotim că nu va fi decît în folosul discuţiei de faţă o reluare, fie şi foarte pe scurt, a izvoarelor scrise în legătură cu cetatea Crăciuna, chiar dacă acest lucru s-a mai făcut cu prilejul altor încercări similare.

După cum se ştie, cea mai veche ştire în legătură cu Crăciuna o găsim în Letopiseţul anonim al Moldovei, după care, ,,în anul 6990 (1482) martie, 10, a luat Ştefan voievod cetatea de la Crăciuna şi a aşezat pe pîrcălabii săi, Vîlcea şi Ivanco''[2]. Celelalte Letopiseţe moldoveneşti[3], inclusiv cel scris de Grigore Ureche[4], au reprodus aproape făcă nici o modificare textul vechiului Letopiseţ anonim scris, după cum este îndeobşte admis, în veacul al XV-lea, la curtea lui Ştefan cel Mare. Singura precizare în plus, şi totodată *prima* încercare de localizare a monumentului în discuţie

---

[1] C. Cihodaru, *Note despre cetatea Crăciuna*, în *SCŞt Iaşi* (istorie), XIV, 1, 1963, p. 107.

[2] *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 19.

[3] *Letopiseţele 1 şi 2 de la Putna*, în *Cronicele slavo-române...*, *ed. cit.*, p. 51, 64.

[4] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p. 97.

o furnizează cronica moldo-germană potrivit căreia cetatea cucerită de Ştefan cel Mare la 10 martie 1482 se afla „la granița cu Turcia" şi purta numele de „Ketzo"[5]. În legătură cu această denumire s-a precizat, pe bună dreptate, că numele de „Ketzo" redă forma germană Kretzona = Crăciuna[6]. Foarte curînd cetatea Crăciuna, ca şi altele de altfel, avea să dispară pînă şi din memoria locuitorilor din părţile de sud ale Moldovei, aşa încît Miron Costin nu menţionează decît „năruiturile" ce abia se mai cunosc „cum ieste mai sus de Gălaţi, ce-i dzic Gherghina şi pre Milcov, mai sus de Focşeni, de care pomeneşte Urechie vornicul că o chema Crăciuna"[7]. În fine, voievodul cărturar Dimitrie Cantemir menţionează „La poalele munţilor Vrancei, nu departe de Mira, mănăstire întemeiată de domnitorul Constantin Cantemir... ruinele unei cetăţi foarte vechi, dar n-am putut găsi nici o urmă nici despre vremea zidirii nici despre ziditor. Locuitorii numesc astăzi acest loc Crăciuna"[8].

Faptul că ambii cărturari moldoveni (Miron Costin şi Dimitrie Cantemir) aveau în vedere acelaşi loc — dealul Căpătanul dintre Odobeşti şi Mira[9] —, precum şi autoritatea lor, nu puteau să nu lase urmări în istoriografia românească a acestei probleme. Autorul *Istoricul oraşului Focşani*, de pildă, afirma că cetatea Crăciuna se afla la Măgura de lîngă Odobeşti precizînd chiar că „se mai cunosc urmele unui şanţ ce o înconjura"[10], iar Dimitrie Onciul plasa Crăciuna în munţii Vrancei[11]. Marele istoric Nicolae Iorga sugera în mod repetat existenţa acestei fortificaţii „la Milcov, la vărsarea lui în Siretiu"[12], sau „de-asupra rîuleţului Putna"[13]. Încercînd această localizare Iorga pornea, evident, de la precizarea lui Grigore Ureche că Ştefan cel Mare a cucerit o dată cu Crăciuna şi „ţinutul Putnii"[14] şi mai ales de la interpolarea lui Misail Călugărul după care în preajma luptei cu Radu cel Frumos de la Rîmnic (în fapt de la pîrîul Vodnăului)[15], Ştefan cel Mare „au despărţit din Milcovul cel Mare o parte din pîrău, ce vine pre lîngă Odobeşti şi trece de dă întru apa Putnei"[16]. În 1913, o dată cu publicarea *Documentelor lui Ştefan cel Mare* de către Ioan Bogdan, se produce prima rază de lumină în problema ce ne interesează. Publicînd scrisoarea trimisă de Ştefan cel Mare la 13 iulie 1471, la Vaslui, regelui polon Cazimir al IV-lea, prin care voievodul moldovean arată, între altele, că Radu cel Frumos ridica o cetate pe un teren aparţinînd

---

[5] *Cronicele slavo-române...*, *ed. cit.*, p. 35.
[6] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 100.
[7] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 266.
[8] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Adamescu, f.a., p. 13—14.
[9] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 101.
[10] Dimitrie F. Cain, *Istoricul oraşului Focşani*, 1906, p. 2.
[11] D. Onciul, *Opere complete*, ed. A. Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1946, I, p. 107, 286, 295. D. Onciul atribuise construirea Crăciunei, ca şi a Cetăţii Neamţului de altfel, cavalerilor teutoni, făcînd în acelaşi timp o regretabilă confuzie între două localităţi distincte — Piatra Neamţ şi Crăciuna — datorită citirii greşite a textului din cunoscuta listă a oraşelor vechi ruseşti. Vezi în această privinţă C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 102.
[12] N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, Bucureşti, I, 1929, p. 121, 124. Iorga avea desigur în vedere cursul vechi al Siretului în care se vărsa Milcovul; acum Milcovul se varsă în rîul Putna şi abia acesta în Siret.
[13] N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1904, p. 131.
[14] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, *ed. cit.*, p. 97.
[15] P. P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare şi oraşul Bucureşti*, în *Studii*, XII, 5, 1959, p. 14.
[16] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 97.

Moldovei, marele slavist român considera că „cetatea despre care vorbeşte Ştefan cel Mare trebuie să fi fost prin apropierea Vadului Roşcăi, lîngă Siret şi Putna Veche. S-ar putea să fie Crăciuna, care după unii era la Odobeşti, după alţii la Mira, localităţi în munţi, departe de Siret şi fără importanţă strategică"[17]. Această observaţie foarte valoroasă a lui Ioan Bogdan, chiar dacă avea să reţină în permanenţă atenţia istoricilor, n-avea să fie dezvoltată pe un plan superior decît foarte tîrziu. După ce editorul Cronicei lui Ştefan cel Mare (Cronica moldo-germană), Olgierd Górca, se îndoia şi el ca „acest — Ketzo — Crăciuna să se fi aflat în judeţul Putna"[18], C.C. Giurescu reia ideea localizării ei în preajma Vadului Roşca „sau în alt punct de pe Siretul inferior la hotare"[19], afirmînd că cetatea era făcută din „lemn şi pămînt" [20].

Întrucît de acum încolo precizările ce se mai fac în legătură cu problema discutată nu numai că nu aduc nimic nou dar revin la vechile localizări pe Milcov, vom trece peste ele, reţinîndu-ne atenţia numai două opinii formulate în anii din urmă. Prima, la care făceam aluzie la începutul prezentului articol, o datorăm lui C. Cihodaru care, reluînd problema localizării Crăciunei, sugerează căutarea acesteia pe vechiul curs al Siretului. Sugestia cercetătorului amintit are meritul de a readuce problema pe făgaşul normal al căutărilor, întrucît se ţine seama în primul rînd de scrisoarea lui Ştefan cel Mare din 13 iulie 1471, dar nu beneficiază şi de avantajul unei soluţii satisfăcătoare întrucît, pe de o parte, cercetările de teren nu confirmă sugestia propusă, iar, pe de altă parte, nici documentul pe baza căruia se propune localizarea Crăciunei „în colţul de sud-vest al pădurii Dumbrăviţa"[21] — este vorba de o schiţă a moşiei Vlăduleasa, făcută de inginerul hotarnic Iorgu Scipion în 1889 şi pe care o săgeată indică locul unde s-ar afla cetatea Crăciuna [22] — nu pare a avea calitatea de a fi original tocmai în ceea ce priveşte această indicaţie.

O a doua contribuţie, care are meritul de a se fi apropiat, se pare, cel mai mult de adevăr, o datorăm profesorilor C. Constantinescu-Mirceşti şi Ion Dragomirescu care, bazaţi *exclusiv* pe cercetarea unor documente de arhivă din secolul al XIX-lea ce menţionează o moşie cu numele de Crăciuna pe Siretul inferior, propun căutarea cetăţii cu acelaşi nume în zona acestei moşii care se afla „în dreptul satului Colbul"[23]. Potrivit investigaţiilor celor doi cercetători, în 1889 moşia Crăciuna cuprindea 670 ha şi avea următoarele vecinătăţi : „la nord moşia Măxineni a statului, iar la sud delimitarea Însurăţăilor din cătunul Vasile Alecsandri şi apa Siretului, la est moşia Isgonul, iar la vest Măxinenii statului şi delimitarea Însurăţăilor din comuna Independenţa"[24]. Această precizare va avea o importanţă hotărîtoare în efectuarea cercetărilor noastre pe teren.

---

[17] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1913, II, p. 314.

[18] Olgierd Górca, *Cronica epocei lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1937, p. 129, nr. 3.

[19] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, 2, Bucureşti, 1940, p. 519.

[20] *Ibidem*.

[21] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 105.

[22] Schiţa se află la Muzeul de istorie din Focşani. Pentru amabilitatea de a ne fi pus la îndemînă acest document, mulţumim şi pe acestă cale lui Gh. Constantinescu, directorul Muzeului.

[23] C. Constantinescu-Mirceşti şi Ion Dragomirescu, *Contribuţii cu privire la cunoaşterea hotarului dintre Moldova şi Ţara Românească de la întemeierea principatelor şi pînă la unire*, în *Studii şi articole de istorie*, VI, Bucureşti, 1964, p. 76.

[24] *Ibidem*.

Dacă am ţinut să amintim, fie şi pe scurt, principalele opinii formulate mai înainte în legătură cu localizarea Crăciunei, n-am făcut-o numai pentru o mai bună înţelegere a problematicii urmărite dar, în egală măsură, pentru a ne face datoria de a sublinia cum se cuvine meritele înaintaşilor şi progresele realizate în această problemă, progrese ce asigură o bază temeinică noilor cercetări.

În ceea ce ne priveşte considerăm şi noi că elementul hotărîtor în încercarea de identificare a Crăciunei îl constituie scrisoarea de răspuns dată de Ştefan cel Mare la 13 iulie 1471 solului polon Suhodolschi, trimis de regele Cazimir al IV-lea în Moldova. În acest document, Ştefan motivînd de ce nu poate îndeplini poruncile lui Cazimir arată, între altele, că : ,,Radul Woyewoda venit în regnum meum ut idem anichilando devastaret me et regnum meum, facitque ipse idem fortalicium in metis eiusdem regni mei. Nosque similiter ex adverso congregando pauperes regniculorum nostrorum fecimus ex opposito alia fortalicia, in alium volventes aquam Zereth a suo fortalicio currere per maisterium ac artem fecimus''[25]. Rezultă de aici cît se poate de clar faptul că Radu cel Frumos a ridicat o cetate pe un teritoriu considerat ca aparţinînd Moldovei (*in metis eiusdem regni mei*) şi că Ştefan a fost nevoit să-şi întrebuinţeze oamenii la ridicarea altor fortificaţii (*alia fortalicia*) în faţa celei muntene şi la abaterea Siretului de la cetatea lui Radu cel Frumos. Existînd un consens aproape unanim al cercetătorilor că cetatea ridicată de munteni nu poate fi decît Crăciuna, foarte importantă pentru noi este precizarea din documentul citat după care Ştefan cel Mare a abătut cursul apei Siretului de la cetatea voievodului muntean. Această precizare a făcut, după cum am văzut, pe mulţi cercetători să caute, cum e şi firesc, cetatea Crăciuna pe cursul Siretului. Cu excepţia unui singur loc însă, nicăieri în Moldova nu întîlnim, nici noi şi nici alţi cercetători, vreun indiciu cît de slab despre existenţa unei atare fortificaţii. Iar excepţia la care ne referim o constituie teritoriul actualei comune Independenţa, r. Galaţi.

În afară de faptul că o serie de documente de arhivă ale veacului al XIX-lea menţionează existenţa în această zonă a unei moşii cu numele de Crăciuna[26], alte izvoare au calitatea de a le completa în mod substanţial pe primele, oferind posibilităţi sporite în găsirea soluţiei căutate. Avem în vedere, în primul rînd, *Harta rusă din 1835* a Principatelor Române, publicată de C.C. Giurescu şi pe care, în stînga Siretului, ceva mai la est de confluenţa acestuia cu Buzăul, este menţionată localitatea,, Кречуна'' — Crăciuna[27]. Faptul că atît documentele de arhivă cît şi Harta rusă dau aceluiaşi loc de la sud de actuala comună Independenţa numele de Crăciuna constituie un element de o deosebită importanţă ; şi aceasta cu atît mai mult cu cît în întreaga Moldovă nu se cunoaşte un al doilea loc care să poarte un astfel de nume[28]. Ceva mai mult, pe *toate* hărţile militare din secolul nostru, ale regiunii mai sus amintite, în acelaşi loc din stînga

[25] Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 312.
[26] Vezi mai sus nota 23.
[27] Bibl. Acad., cota III, 451, 5; C. C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1957, p. 221.
[28] C. Constantinescu-Mirceşti şi Ion Dragomirescu, *op. cit.*, p. 76.

Siretului, figurează o baltă în forma unui S culcat al cărui nume este invariabil acelaşi : Colacul Crăciuna[29].

O periegheză făcută în primăvara anului 1966 în zona arătată, urmată de cîteva secţiuni arheologice de sondaj aveau să prilejuiască noi şi revelatoare constatări. Mai întîi s-a putut stabili că balta Crăciuna există şi acum ca o rămăşiţă a unui canal prin care odinioară curgea apa Siretului. Traseul vechiului canal, înregistrat ca atare pe harta din 1918[30] şi chiar pe un plan din 1957, mai poate fi şi acum urmărit în teren, cu toate nivelările făcute în anii din urmă în acţiunea de a se reda agriculturii noi terenuri. Acest canal, urmînd o linie sinuoasă — de unde şi numele de *Colacul* Crăciuna — era încă plin cu apă în mare parte cu 15—20 de ani în urmă, după cum dovedesc hărţile amintite şi spusele localnicilor care, trebuind să treacă prin apa canalului i-au dat denumirea de „ghiol". Prin extensie, întreaga suprafaţă mărginită la nord şi nord-est de Colacul Crăciuna şi la sud şi sud-vest de Siret, care face aici un cot, a fost denumită „ghiol". În cuprinsul acestei suprafeţe, mărginite cîndva de ape, există punctul „cetăţuia", cunoscut de localnici mai ales sub forma „cetăţuia de la ghiol". Punctul respectiv, avînd nu cu mulţi ani în urmă forma unei movile, este, în urma nivelărilor făcute aici pentru cultivarea orezului, un teren plat pe care se întîlnesc porţiuni cu mari cantităţi de chirpici.

Sondajele arheologice practicate la punctul „cetăţuia" au prilejuit descoperirea unei întăriri lucrate din pămînt şi lemn după principiul cunoscut al palisadelor şi care se încadrează, pe baza fragmentelor ceramice găsite în săpătură, în veacul al XV-lea.

Fortificaţia anunţată se află pe malul stîng al Siretului, la circa 150 m nord de malul apei, la aproximativ 1,5 km est de confluenţa Buzăului cu Siretul, la circa 6 km sud de comuna Independenţa şi la 1 km—1,5 km sud de linia sinuoasă a *Colacului Crăciuna* (fig. 1).

Prima constatare prilejuită de efectuarea celor trei secţiuni arheologice de sondaj, care au interceptat latura de nord a cetăţii, este aceea că asemănarea, din punctul de vedere al construcţiei, a noii cetăţi cu fortificaţia de la Bîrlad[31], merge aproape pînă la identitate. Şi aici avem de-a face cu două şanţuri paralele, late de 0,35—0,40 m şi adînci de 1 m, săpate la 2,30 m unul de altul, în care au fost îngropaţi stîlpi verticali la fiecare metru. În ambele profile ale secţiunii II, de pildă (lată de 1 m) au fost surprinşi patru astfel de pari complet arşi. Cele două rînduri de stîlpi au fost completate apoi cu loazbe aşezate orizontal, una peste alta, realizîndu-se astfel doi pereţi din bîrne aşezaţi faţă în faţă. În săpătură au fost găsite bîrnele talpă ale acestor pereţi. Între cei doi pereţi a fost depus pămînt, urma acestei umpluturi a palisadei fiind vizibilă în profilul secţiunilor sub forma unor lentile succesive de pămînt galben şi cenuşiu, bine tasate (fig. 2). Că structura de lemn a celor doi pereţi ai palisadei era făcută din bîrne este un fapt dovedit, după cum arătam, de resturile bîrnelor-talpă găsite în mai multe locuri

---

29 Cf. de pildă Harta Ministerului de Război cu operaţiile militare pe frontul Focşani-Nămoloasa-Galaţi, campania 1916—1918, scara 1 : 20 000, Biblioteca Muzeului militar central, S. 55.

30 *Ibidem.*

31 În legătură cu cetatea de pămînt şi lemn de la Bîrlad vezi M. D. Matei şi L. Chiţescu, *Некоторые исторические выводы археологического исследования земляной крепости в Бырладе*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 439 şi urm.

în săpătură. Surprinde însă marea cantitate de chirpici ars, cu impresiuni de nuiele în pastă, căzută în momentul incendierii palisadei, spre interior. Ţinînd seama de cele arătate mai sus, considerăm că acest chirpici nu putea proveni decît de la partea superioară a palisadei unde probabil că exista un „drum de rondă" apărat în afară de un gard de împletituri şi lipit cu pămînt. În momentul incendierii cetăţii lemnăria a ars, şi o dată cu ea şi lipitura, căzînd mai ales spre interiorul nesprijinit cu nimic

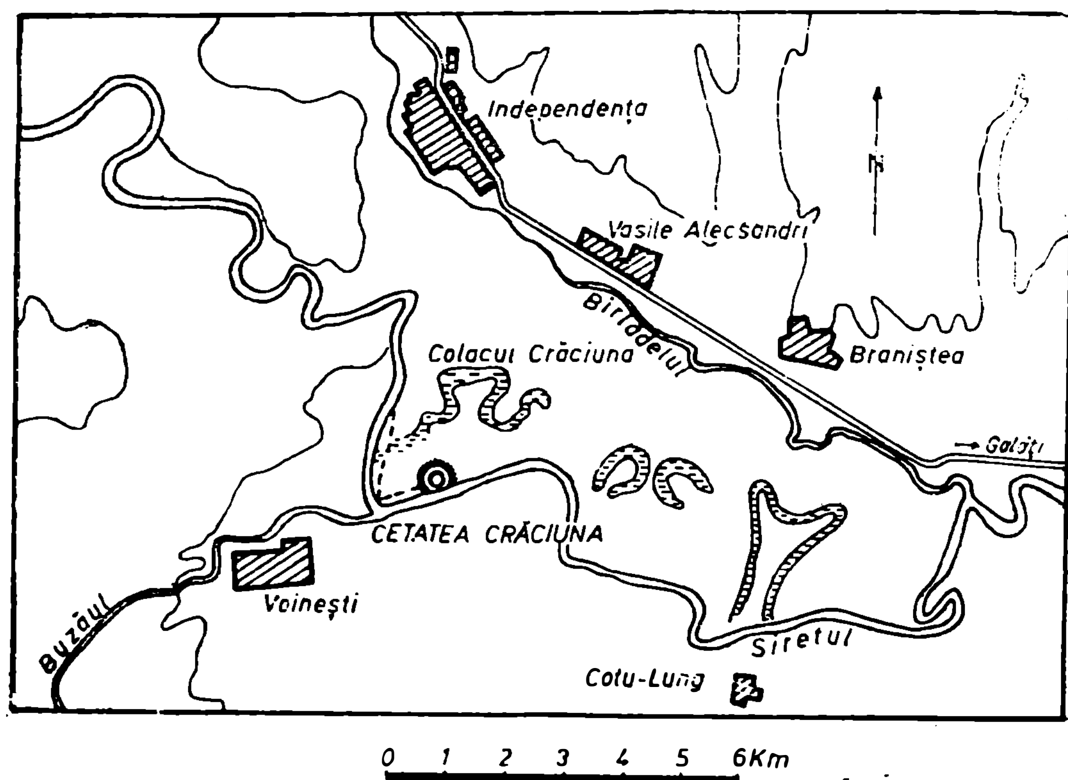

Fig. 1. — Hartă cu localizarea cetăţii Crăciuna.

al palisadei. Fiindcă, dacă spre interior peretele de lemn al palisadei era liber, cel exterior era protejat, ca şi la Bîrlad de altfel, de un val de pămînt adăugat construcţiei din lemn. Într-adevăr, la exteriorul palisadei, după un prag de pămînt cruţat sub forma unei berme late de circa 2,50 m, a fost săpat un şanţ de apărare lat de aproape 13 m la gură şi adînc de 2 m. Pămîntul rezultat la săparea şanţului a fost depus atît spre interior, pe pragul de pămînt cruţat unde alcătuia un val de protecţie al palisadei din lemn a cetăţii, cît şi în afară, realizîndu-se astfel un al doilea val ale cărui urme se mai păstrează încă pe alocuri. În şanţul de apărare al cetăţii a fost apoi abătută apa Siretului.

Afirmaţia se bazează atît pe resturile de mîl aluvionar găsite pe fundul şanţului cît şi pe faptul că la adîncimea de 2 m cît a mers săparea şanţului, este acum nivelul pînzei freatice, foarte la suprafaţă, datorită tocmai apropierii apei Siretului.

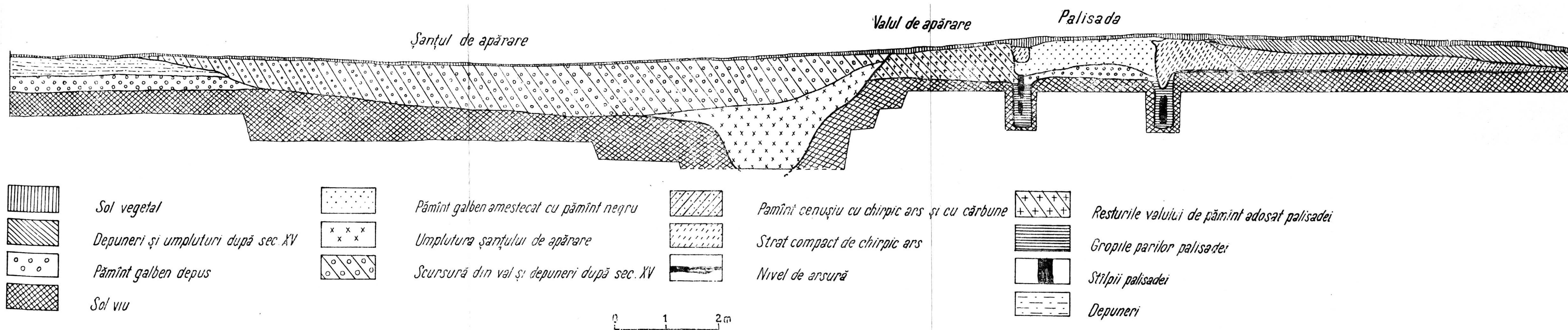

Fig. 2. — Profilul peretelui de est al secțiunii II/1966.

Şi mai importantă este însă constatarea că şanţul de apărare al cetăţii a avut o perioadă de funcţionare destul de scurtă, după care a fost astupat. Chiar în condiţiile unei săpături arheologice detaşarea umpluturii şanţului de pămîntul viu din jur se face cu oarecare greutate. Ceva mai mult, în umplutura şanţului nu s-a găsit *nici un* element de cultură materială sau arsură.

Din cele relatate pînă acum rezultă în chip logic că după astuparea şanţului cetatea a continuat să funcţioneze fără el pînă în momentul distrugerii ei prin incendiu. Întrucît la interior peretele palisadei era liber, arsura a căzut aici în mare cantitate şi se păstrează ca atare. La exterior însă, valul de pămînt ce proteja palisada n-a permis arsurii să se scurgă în afară decît în mică cantitate şi aceasta, datorită nivelărilor ulterioare de teren, a dispărut cu totul.

Încercînd acum o confruntare a datelor de mai sus, furnizate pe cale arheologică, cu izvoarele scrise, şi în primul rînd cu scrisoarea lui Ştefan din 13 iulie 1471, remarcăm o deplină concordanţă. Aceasta nu numai în ceea ce priveşte datarea neîndoielnică a cetăţii în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi situarea ei pe teritoriul Moldovei, dar şi în privinţa înconjurării ei cu un şanţ cu apă. Apoi, constatarea că şanţul de apărare al cetăţii a fost abandonat, şi chiar astupat, înainte de distrugerea cetăţii, confirmă precizarea lui Ştefan cel Mare că cetatea munteană a rămas cu şanţul fără apă datorită moldovenilor, care, cu preţul unor mari eforturi, pe care documentul citat nu le ascunde, au abătut apele Siretului pe un nou făgaş al cărui nume actual — *Colacul Crăciuna* — nu este lipsit de o oarecare semnificaţie. Această operă a moldovenilor, de abatere a cursului Siretului, nu este confirmată de altfel numai în cercetările de teren dar şi de conţinutul documentelor de arhivă ale veacului al XIX-lea, care menţionează *în acest loc*, în afara moşiei Crăciuna, şi un pîrîu cu acelaşi nume[32], dînd astfel interpretării noastre un plus de certitudine. Rezultă, aşadar, că nu mai departe decît în secolul al XIX-lea traseul acestei abateri a Siretului era încă o realitate sub forma unui pîrîu, fapt de altfel confirmat, după cum am văzut, în secolul nostru, de unele hărţi şi de unii cetăţeni mai vîrstnici din comuna Independenţa.

Identificarea fortificaţiei din pămînt şi lemn de pe teritoriul comunei Independenţa cu acel „cuib muntean şi turcesc"[33], cum avea să numească Iorga cetatea Crăciuna, pare să fie susţinută în mod complimentar şi de unele aspecte ale relaţiilor moldo-muntene din anii 1465—1482. Fără a intra în amănunte, ţinem să reamintim faptul că toate ciocnirile moldo-muntene din aceşti ani s-au desfăşurat în părţile sud-estice ale Moldovei şi în cele răsăritene ale Ţării Româneşti, respectiv în zona pe care se află cetatea de pămînt şi lemn recent descoperită. Astfel, întreaga perioadă ce a urmat cuceririi Chiliei de către moldoveni (1465) se caracterizează prin preocupări permanente ale celor două ţări de a supraveghea graniţa lor răsăriteană. Atacul fulgerător declanşat de Ştefan cel Mare asupra Brăilei la 28 februarie 1470 s-a desfăşurat *numai* în aceste ţinuturi răsăritene *de margine* ale Ţării Româneşti. Apoi, expediţia din anul următor

[32] C. Constantinescu-Mirceşti şi Ion Dragomirescu, *op. cit.*, p. 76.
[33] N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1904, p. 131.

va avea aceeaşi zonă răsăriteană de desfăşurare deoarece bătălia de la Soci din martie 1471 a avut loc, conform precizărilor recente[34], lîngă satul cu acelaşi nume, situat pe partea dreaptă a Siretului, ceva mai la vest de confluenţa Buzăului cu Siretul. După lupta de la Soci, care n-a avut consecinţe pe plan politic, se pare că a avut loc o expediţie munteană în Moldova[35] care avea să ducă, după cum precizează Ştefan cel Mare în scrisoarea sa către regele polon din 13 iulie 1471, la ridicarea cetăţii lui Radu pe teritoriul moldovean. Această expediţie, precum şi ridicarea cetăţii, nu puteau să aibe loc, credem, decît în aceleaşi locuri răsăritene ale graniţei moldo-muntene, *singurul* loc de desfăşurare a atîtor acţiuni. Şi aceasta cu atît mai mult cu cît cercetările mai noi cu privire la următoarea luptă importantă desfăşurată între moldoveni şi munteni, cea de la 18 noiembrie 1473, par să confirme întru totul concluziile lucrării de faţă.

După cum se ştie, prof. P.P. Panaitescu a reluat, într-un studiu recent, problema localizării luptei de la 18 noiembrie 1473 dintre Ştefan cel Mare şi Radu cel Frumos, ajungînd la concluzia că aceasta s-a dat nu la Rîmnic, cum se credea pînă acum, ci „pe pîrîul Vodnăului sau al Vodnei, nu departe de Prahova şi de oraşul Gherghiţa, la NE de Bucureşti”[36]. Localizînd această luptă, autorul citat stabileşte totodată şi drumul parcurs de oastea lui Ştefan pînă la Bucureşti. „Acest drum — arată P.P. Panaitescu — venind de la Milcov el se unea cu drumul Brăilei, care venea din acest oraş, ***pînă la rîul Buzău***[37], urma apoi pe sub dealuri prin Buzău, Gherghiţa, Tîrgşor şi de aici spre SSE, spre Bucureşti..., este cel folosit în genere în diferite epoci, de oştile care veneau din Moldova împotriva Ţării Româneşti. Este drumul mare al pătrunderii în această ţară...”[38].

Reţinînd în întregime precizările istoricului P.P. Panaitescu, care constituie noi dovezi în susţinerea tezei noastre, şi legîndu-le de celelalte argumente aduse aici în discuţie, considerăm că nu ne rămîne decît să subliniem încă o dată existenţa unui consens unanim al izvoarelor care susţin identificarea cetăţii de pămînt şi lemn de pe teritoriul actualei comune Independenţa cu cetatea Crăciuna. De aceea, revenind la remarca profesorului ieşan C. Cihodaru, citată la începutul acestor rînduri, ne considerăm îndreptăţiţi să consemnăm din nou, în încheiere, contribuţia pe care arheologia evului mediu o aduce[39] la lămurirea unor probleme deosebit de importante pentru istoria societăţii noastre feudale, cum este localizarea cetăţii Crăciuna[40].

---

[34] C. C. Giurescu, *Despre lupta de la Soci*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, IV, 1960, p. 423.

[35] *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 504.

[36] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 14.

[37] Sublinierea noastră (L.C.).

[38] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 16.

[39] Cercetările arheologice de la Crăciuna au fost efectuate cu sprijinul Muzeului militar central care acordă o mare atenţie cercetării fortificaţiilor evului mediu românesc.

[40] Propunînd identificarea cetăţii recent descoperite cu Crăciuna, luată în 1482 de Ştefan cel Mare de la munteni, nu excludem nici posibilitatea existenţei altor fortificaţii (alia fortalicia) ridicate în această zonă de Ştefan. Avînd însă în vedere caracterul de sondaj al săpăturilor de pînă acum, lăsăm în chip conştient viitoarelor cercetări posibilitatea lămuririi acestei probleme ca şi a altor situaţii greu de explicat acum, cum ar fi de pildă abaterea de către Ştefan a apelor Siretului de la o cetate de pămînt, cînd mai uşor ar fi fost distrugerea ei, sau numirea a doi pîrcălabi în aceeaşi cetate.

SUR LA LOCALISATION DE LA FORTERESSE DE CRĂCIUNA

RÉSUMÉ

Après avoir parcouru une fois de plus toutes les sources relatives à la forteresse médiévale de Crăciuna — depuis longtemps disparue — et tenant compte des résultats obtenus par d'intenses recherches de terrain, l'auteur a entrepris une série de sondages archéologiques sur la rive gauche du Sireth, suivant la frontière méridionale de la Moldavie. Ses sondages ont abouti à la découverte d'une fortification en terre et en bois, édifiée d'après le principe des palissades (fig. 2), au sud de l'actuelle commune d'Independenţa, région de Galaţi (fig. 1).

Comme les fouilles effectuées là ont amené au jour en dehors des vestiges de la fortification susmentionnés, le tracé du lit artificiel du Sireth, dont les eaux ont été dévieés de leur cours normal justement pour assurer la protection de notre forteresse (ainsi qu'il appert des sources écrites), l'auteur apporte toute une série d'arguments à l'appui de l'hypothèse qu'il doit vraiment s'agir de la forteresse de Crăciuna. Donc, ces vesti ges découverts au sud de la commune d'Independenţa sont ceux laissés par la forteresse bâtie par le prince valaque Radu le Beau sur le sol moldave et conquise par les Moldaves le 10 mars 1482, sous la règne d'Etienne la Grand.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Carte avec localisation de la forteresse de Crăciuna.
Fig. 2. — Profil de la parois orientale de la section II/1966.

SATUL MEDIEVAL DISPĂRUT ŞI CERCETAREA EUROPEANĂ ACTUALĂ

DE

N. CONSTANTINESCU

Problemele agrare ale evului mediu au constituit de multă vreme obiectul unui considerabil efort ştiinţific, iar astăzi încă li se consacră opere reprezentative de istorie economică şi socială[1]. Totodată, în literatura europeană de specialitate se manifestă — de mai bine de un secol — o largă preocupare pentru studiul unui fenomen, ilustrat documentar (inclusiv pe cale arheologică) şi care a avut vaste implicaţii de natură economică, socială, politică şi mai ales demografică: este vorba de pustiirea unor sate medievale, de depopularea şi dispariţia lor de pe scena istoriei unor popoare de pe continentul nostru — în scurt de aşa-numitele *villages désertés, deserted villages, Ortswüstungen, despoblados, zaniklé* şi *zaginione osady* etc. În izvoarele medievale româneşti termenul folosit adesea este acela de silişte, cu înţelesul de *fostă vatră de sat*, aşezare părăsită — termen păstrat pînă azi în toponimia din Moldova şi Ţara Românească, ca şi în Transilvania.

Cum e şi firesc, opiniile exprimate în literatura europeană în legătură cu aceste sate dispărute oglindesc în primul rînd poziţia ideologică a cercetătorului, pe temeiul căreia este înţeleasă şi tratată istoria medievală a fiecărei ţări în parte, cum şi particularităţi izvorîte din natura şi valoarea materialului documentar folosit, din tradiţiile istoriografiei respective. În mod obişnuit însă, se porneşte de la materialul de arhivă, de la documentul istoric scris — operîndu-se cu liste şi statistici, cu cartograme (metoda chorologică este foarte potrivită pentru a înţelege realităţile geografiei istorice), iar în ultima vreme se apelează şi la cercetarea arheologică propriu-zisă. Cît priveşte *circumstanţele cauzale* care au dus la apariţia fenomenului, rareori vor fi arătate cauzele reale ale dispariţiei satelor medievale, cauze care decurg din structura şi manifestarea modului de producţie feudal, bazat pe exploatarea masei ţărăneşti de către clasa dominantă feudală. Vom ilustra cele de mai sus cu concluziile care se degajă din vasta literatură dedicată satelor europene dispărute în cursul evului mediu.

Pentru *Franţa* secolelor XIV—XV izvoarele de bază sînt mai ales de natură fiscală şi eclesiastică, fiind emanate de cancelariile diocezelor catolice; aşa-numitele *pouillés* sînt inventare întocmite în diferite perioade ale evului mediu, prin care autorităţile bisericeşti ţineau în evidenţă starea parohiilor şi mai ales numărul de *feux* (vetre, respectiv case ţărăneşti) supuse

[1] Dintre lucrările mai noi cf. H. Pirenne, *Histoire économique de l'Occident médiéval*, Bruges, 1951; Georges Duby, *L'Économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval (France, Angleterre, Empire. IXe—XVe siècles). Essai de synthèse et perspectives de recherche*, Paris, 1962 (2 vol.); Jacques Heers, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, 1963 (*Clio*). Pentru ţara noastră cf. studiile de istorie socială: H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, Bucureşti, 1958—1965 (3 vol.) şi P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală*, Bucureşti, 1964.

servituţilor feudale în folosul clerului. Aceste *pouillés* permit confruntări numerice dintre cele mai utile pentru istoricul satului medieval francez. Izvorul de bază îl constituie *L'Etat de feux* din anul 1328, de care s-a ocupat cunoscutul istoric francez Ferdinand Lot.

Din cifrele pe care le înfăţişează F. Lot rezultă că la 1328 existau în Franţa circa 32 500 parohii; în decurs de cinci secole care au urmat abia 2,77 % (circa 900 parohii) reprezintă procentul dispariţiilor consemnate de izvoare — indicîndu-se prin aceasta o relativă stabilitate demografică. Astfel, diocezele din jurul Parisului (15 la număr) cuprindeau în secolul al XIV-lea între 5931 şi 6694 de parohii, în timp ce la 1750 numărul acestora nu numai că nu scade, dar el creşte pînă la 6790 parohii. E adevărat, au existat şi zone de „eroziuni" demografice, cum se constată în diocezele Nevers (unde 10 % din parohii dispar între anii 1370 şi 1720) şi Bourges; în Normandia, dispariţiile variază între 10 % (Bayeux, Rouen) şi 22 % (Avranches) în perioada anilor 1350—1400 şi 1720—1750 [2].

Cifrele prezentate de F. Lot prezintă însă dezavantajul că sînt *globale* — cum apreciază pe bună dreptate J.M. Pesez şi Em. Le Roy Ladurie; dispariţia unei parohii nu înseamnă neapărat şi dispariţia satului, de unde — metodologic — decurge concluzia că adevărata cercetare a satelor dispărute nu poate să aibă loc decît pe temeiul listelor nominative ale aşezărilor [3].

Aşa de pildă, dacă la 1328 în regiunile Nîmes-Beaucaire şi Carcassonne figurau în *L'État de feux* 2076 parohii, mai tîrziu, în recensămintele din secolul al XVIII-lea numărul acestora scade la 1800—1900, dispariţiile de sate fiind însă reale şi nu fictive. În regiunea Lunel-Nîmes, după anul 1295 dispar 7 din cele 104 sate atestate documentar, iar în Languedocul oriental procentul dispariţiilor reale de sate oscilează după 1328 între 5 şi 7 % [4]. În zona pariziană existau la 1370 numeroase sate (în total 304), iar pînă la 1720 dintre acestea dispar 25 (8 %) [5]. Cea mai lovită de pustiiri pare a fi însă Alsacia, unde se constată un număr de 78 de sate dispărute (Alsacia inferioară), alături de alte 156 (în Alsacia superioară) din care numai 66 erau parohii [6].

Cum s-a menţionat deja, istoricii francezi sînt însă aproape unanimi în a aprecia că pustiirea reală a satelor medievale nu constituie în Franţa un fenomen de masă, deoarece, numeric, doar 137 de sate au fost definitiv părăsite în cursul secolelor XIV şi XV [7], în rest, satele arătate la un moment dat ca fiind dispărute renăscînd în cadrele vechii existenţe [8].

În legătură cu cercetarea satului francez dispărut, merită a fi subliniate eforturile depuse în ultima vreme — ca orientare, metodologic şi logistică — şi care îşi găsesc expresia în recentele lucrări apărute [9].

---

[2] Ferdinand Lot, *L'état des paroisses et des feux de 1328*, Bibliothèque de l'École des Chartres, t. 90 (1929) — apud Jean-Marie Pesez şi Emmanuel Le Roy Ladurie, *Le cas français : vue d'ensemble*, în *Villages désertés et histoire économique, XIe—XVIIIe siècle*, Paris 1965 (École pratique des Hautes Études, VIe Section, Centre de recherches scientifiques), p. 127—128 — volum citat în continuare sub *VDHÉ*/1965.

[3] *Op. cit.*, p. 128.

[4] *Ibidem*, p. 129.

[5] *Ibidem*, p. 129—130.

[6] *Ibidem*, p. 133. Cf. şi H. Dublend, *Conséquences économiques et sociales des „mortalités" du XIVe siècle essentiellement en Alsace*, în *Revue d'histoire économique et sociale*, XXXVII (1959), nr. 3, p. 273—294.

[7] Pesez-Ladurie, *op. cit.*, p. 153.

[8] *Ibidem*, p. 184, 234.

[9] Cităm din *VDHÉ*/1965 :Georges Duby, *Démographie et villages désertés*, p. 13—24; Marcel Roncayolo, *Géographie et villages désertés*, p. 25—47; Paul Courbin, *Méthodologie des fouilles de villages disparus en France* (*Prospection et implantation*), p. 49—61 („Le point de départ de ces recherches paraît avoir été, pour les historiens, l'idée de faire appel aux vestiges archéologiques des villages disparus pour compléter ou suppléer les sources écrites. Plus précisément, l'objectif était d'éclairer la structure du village (et sa vie matérielle), les structures

În *Anglia* fenomenul pustiirii satelor medievale este înregistrat masiv şi aproape în toate comitatele principalei insule britanice. Istoria satelor engleze poate fi urmărită îndeaproape graţie unor bogate surse documentare (*Domesday Book* din 1086, *Nomina Villarum* din 1316 şi în general toată arhiva de la *Public Record Office*). Nu-i de mirare, deci, că există o tot atît de bogată literatură consacrată acestor sate dispărute. De altfel, trebuie menţionat şi faptul că în Marea Britanie funcţionează un organism special (neoficial) de cercetare — *The Deserted Medieval Village Research Group* (DMVRG) — a cărui activitate a început în anul 1952, iar începînd cu anul următor şi pînă azi publică un voluminos *Raport* anual. În jurul DMVRG sînt grupaţi specialişti în istorie, geografie, economie etc. de la principalele universităţi şi instituţii muzeale din Anglia şi din alte ţări[10].

Lucrarea de bază apărută în Anglia aparţine prof. Maurice W. Beresford de la Universitatea din Leeds şi este intitulată *The Lost Villages of England*[11]. Ea tratează o amplă listă de 1353 sate, dispărute începînd cu secolul al XI-lea. Ulterior, în urma revizuirii datelor documentare, cifra de mai sus a fost corectată prin cercetările DMVRG, care au eliminat un număr de 97 de aşezări, dar la totalul rămas de 1256 sate au fost adăugate alte 638 sate dispărute (cercetări între 1954 şi 1962), apoi încă 75 (cercetări din 1963) şi, în sfîrşit, 85 de sate introduse în listele DMVRG în anul 1965, dînd un total pentru Anglia de 2054 de sate dispărute (stadiul cercetărilor din 1965)[12].

Cît priveşte repartiţia teritorială şi cronologia dispariţiilor de sate, din cercetarea actuală engleză desprindem următoarele exemplificări:

— În Norfolk, dispar în total 130 sate; 34 de localităţi menţionate în *Domesday Book* (1086) nu mai reapar în *Nomina Villarum* (1316)[13].

— În Leicestershire, din numărul total de 65 de sate dispărute, patru se plasează în secolul al XII-lea (7%), trei în secolul al XIV-lea (5%), unul între anii 1400 şi 1449 (2%), patru între 1450 şi 1484 (7%), 19 între 1485 şi 1509 (29%), şapte între 1510 şi 1548 (12%) etc.[14].

---

agraires, et les relations entre les deux, c'est-à-dire celles du village avec son terroir; la chronologie et la nature (notamment le rythme) du processus de disparition devaient être également définies", p. 49). Apoi: Raymond Chevallier, *Photographie aérienne et villages désertés*, p. 63—81 (cu splendide reproduceri fotografice aeriene); Jean-Marie Pesez, *Sources écrites et villages désertés*, p. 83—102; Jacques Monfrin, *Habitats ruinés et noms de lieux*, p. 103—124; Charles Higounet, *Villeneuves et bastides désertés*, p. 253—265; Jean Glénisson şi Jacqueline Misraki, *Désertions rurales dans la France médiévale*, p. 267—286.

[10] În legătură cu activitatea DMVRG am avut prilejul să scriem în *SCIV*, t. 16, 1965, nr. 2, p. 412—413. Subliniem şi aici interesul manifestat de secretarul DMVRG, John G. Hurst, pentru cercetările din ţara noastră în domeniul satului medieval şi mai ales faptul de a ne fi pus la îndemînă un bogat material bibliografic, inclusiv toate rapoartele anuale DMVRG. De asemenea, în acest loc e cazul să mulţumim şi lui Jean-Marie Pesez, care ne-a trimis voluminoasa lucrare *VDHÉ*/1965.

[11] Lutterworth Press, 1954; ediţia a patra a apărut în 1963. Aici folosim articolul său *Villages désertés: bilan de la recherche anglaise*, în *VDHÉ*/1965, p. 533—580.

[12] DMVRG, *10th Annual Report*, 1962, Appendix A; *12th Annual Report*, 1964, Appendix D; *13th Annual Report*, 1965, Appendix B; M. W. Beresford, *Villages désertés...*, p. 558.

[13] K. J. Allison, *The Lost Villages of Norfolk*, în *Norfolk Archaeological Review*, XXXI (1955), p. 116—162 (ap. M. W. Beresford, *op. cit.*, p. 536, 560).

[14] W. G. Hoskins, *The deserted Villages of Leicestershire*, în *Essays in Leicestershire History*, 1950, p. 67—107, republicat în articolul folosit de noi: *Provisional List of Deserted Medieval Villages in Leicestershire*, în *The Transactions of the Leicestershire Archaeological and Historical Society*, XXXIX, 1963—1964, p. 24—33.

— În Northamptonshire, totalul disparițiilor se ridică la 82 (inclusiv două sate nelocalizate — Chelverdescote și Hantone), iar cronologia acestor dispariții arată astfel :

Perioada	Nr. satelor dispărute	%
I (curînd după 1086)	4	5
II (cca. 1100 — cca. 1350)	1	1
III (cca. 1350 — cca. 1450)	10	12
IV (cca. 1450 — cca. 1700)	34	41
V (după cca. 1700)	9	11
Incertă (probabil III)	4	5
Incertă (probabil IV)	15	19
Cu totul incertă [15]	5	6
Total	82	

— În Oxfordshire, dispar 101 sate (inclusiv Bispedone, nelocalizabil), dar numai despre 40 se poate bine preciza epoca de dispariție. Tabelul cronologic pentru acest comitat arată în felul următor :

Perioada	Nr. satelor dispărute	
	documentație certă	documentație conjecturală
I (mențiune în Domesday Book)	1	—
II (cca. 1100 — cca. 1350)	5	3
III (cca. 1350 — cca. 1450)	8	17 } 11
IV (cca. 1450 — cca. 1700)	23	17 } 11
V (după cca. 1700)	3	—
Neprecizată [16]	13	
Total (cu Bispedone) 101		

În sfîrșit, potrivit listelor întocmite de către DMVRG, numărul disparițiilor de sate în alte comitate engleze sînt (în paranteză se indică anul întocmirii listei respective de către DMVRG) : Bedshire (1960) — 15, Berkshire (1960) —38, Buckinghamshire (1957) — 45, Cambridgeshire (1955) — 15, Cornwall (1955)— 6, Cumberland (1963)— 8, Derbyshire (1955) — 19, Devonshire (1963)— 11, Dorset (1961)— 35, Essex (1955)— 8, Kent (1955)— 52, Northumberland (1963)— 163, Sussex (1960)— 37, Worcester (1958)— 7 etc. [17].

---

[15] K. J. Allison, M. W. Beresford, J. G. Hurst ș.a., *The Deserted Villages of Northamptonshire*, Leicester, 1966 (Department of English Local History, Occasional Papers, 18), 48 p. și două hărți-anexă. Cităm din tabelul II, p. 15.

[16] K. J. Allison, M. W. Beresford, J. G. Hurst ș.a., *The Deserted Villages of Oxfordshire*, Leicester, 1966 (Department of English Local History, Occasional Papers, 17), 47 p. și două hărți-anexă. Aici cităm din tabelul III, p. 22.

[17] Cf. Rapoartele anuale DMVRG, 1953—1965 ; M. W. Beresford, *op. cit.*, p. 559—560 (tabelul nr. 7).

Situaţia este asemănătoare în *Germania*, unde literatura despre *Wüstungen* apare de peste un secol, începînd cu G. Wagner şi G. Landau [18] şi terminînd cu H. Polendt şi Wilhelm Abel [19]. În special ultimul sistematizează un bogat material documentar de istorie economică, ajungînd la aceleaşi încheieri [20] — deşi într-un cadru mai larg — şi anume despre rolul crizei agrare din secolele XIV—XV în pustiirea satelor din Europa apuseană şi centrală [21].

Astfel, după W. Abel, în ciuda faptului că noţiunile de „pustiire" (*Wüstung*) şi de „loc pustiit" (*Ortswüstung*) sînt concepute diferit de către cercetători — comparaţiile numerico-procentuale fiind îngreunate tocmai de aceste unghiuri de vedere diferite, care cu greu pot fi puse în concordanţă în legătură cu aceleaşi fapte istorice — se poate totuşi opera cu un anumit *indice de pustiire* (*Wüstungsquotient*) stabilit pentru diferitele regiuni ale Germaniei în funcţie de documentaţia istorică păstrată pînă azi (prin asemenea indici, Abel ca şi Polendt de altfel, înţelegînd *cîtimea* procentuală a aşezărilor dispărute, raportată la masa aşezărilor atestate ca existente într-o anumită perioadă istorică). Comparativ, pe regiuni, aceste cîtimi procentuale arată că în Germania medievală fenomenul pustiirii satelor a căpătat proporţii dintre cele mai apreciabile.

Aşa, de pildă, satele medievale dispar în Württemberg în proporţie de 20%, în Rheinpfalz — 33%, Hessa — 44%, Westerwald — 26%, Eichsfeld — 59%, Harz—53%, Altmark — 33%, Anhalt — 64%[22], iar studiul lui Polendt şi cartogramele de aici arată că provinciile Turingia, Saxonia de sud şi Braunschweig ating procente de dispariţii variind între 40 şi 69%

[18] G. W. J. Wagner, *Die Wüstungen im Grossherzogtum Hessen*, Darmstadt, 1854, 1862, 1866; G. Landau, *Historisch-topographische Beschreibung der wüsten Ortschaften im Kurfürstentum Hessen*, în *Zeitschrift des Vereins für hess. Geschichte und Landeskunde*, Suppl. VII, 1858 — citaţi după Wilhelm Abel, *Désertions rurales : bilan de la recherche allemande*, în *VDHÉ*/1965, p. 516 şi nota 3.

[19] G. Polendt, *Die Verbreitung der mittelalterlichen Wüstungen in Deutschland*, în *Göttinger Geographischen Abhandlungen*, 3 (1950), p. 13 şi urm.; W. Abel, *Die Wüstungen des ausgehenden Mittelalters*, ed. a II-a, Stuttgart, 1955 (Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte, Band I).

[20] W. Abel, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13. bis zum 19. Jahrhundert*, Berlin, 1935.

[21] *Wüstungen...*, în special partea a II-a, cap. B (*Die Grunde der Umsiedlung und Abwanderung vom Lande*) şi partea a III-a, cap. A (*Leistungen der Bauernwirtschaft*), cap. B (*Der Rückgang der abgeleiteten Agrareinkommen*). Cf. şi *Désertions rurales...*, p. 524—529.

[22] *Wüstungen...*, p. 5—6 şi notele 2—14. Iată după W. Abel (p. 9) cum arată tabelul cronologic al pustiirilor de sate din Württemberg, între secolele IX şi XX:

Perioada	Numărul pustiirilor	
	Cifre absolute	%
Pînă în sec. IX	53	5
Secolele X–XI	31	3
Secolele XII–XIII	202	20
Secolele XIV–XV	520	50
Secolele XVI–XVII	121	12
Secolele XVIII–XX	111	10
Total:	1038	100

(„als Gebiete starken Wüstungsvorkommens abheben”), iar pentru Germania de nord-vest între 20 şi 30 %[23].

Pustiirea satelor medievale se înregistrează şi în bazinul sudic, mediteranean al Europei.

Astfel, în *Spania* devin *despoblados* peste 4000 sate; principalul izvor documentar în această privinţă îl constituie aşa-numitele *Relaciones Geográficas de los Pueblos de España, mandadas hacer por Felipe II* — două chestionare datînd din anii 1575 şi 1578, în cuprinsul cărora întrebările cu nr. 56 respectiv 43 sunau aproape identic: „Să se indice situarea în teren a satelor şi a locurilor depopulate care au existat pe pămîntul < Spaniei >, numele pe care l-au purtat şi cauzele care au dus la depopularea lor”. Un alt izvor, nu mai puţin important, deşi tîrziu ca dată, este *Diccionario Geográfico*, alcătuit de Tomás López — în realitate o sumă de rapoarte parohiale trimise la 1780 geografului curţii regale, în vederea alcătuirii unei hărţi a Spaniei. În sfîrşit, un al treilea izvor — cel mai complet, dar limitat în conţinut — este de natură fiscală şi cuprinde aşa-numitele *Respuestas Generales*, rapoarte trimise la 1765 ministrului Floridablanca în vederea realizării proiectului de impunere numit *Unica Contribución*; în aceste rapoarte se găsesc date amănunţite despre 105 sate dispărute: întindere şi limitele precise, numărul caselor, tipurile de culturi agricole practicate etc.

Pe baza acestor izvoare şi a altora, Nicolas Cabrillana cartează şi stabileşte numărul satelor dispărute în Spania, pe durata a cîtorva secole, de ex.: în Navara — 59 (dintre care 19 dispar înainte de anul 1500), în Aragon—226 (respectiv 36), apoi Catalonia—48 (11), Castilia—297 (131), Grenada—130 (24), iar în Andaluzia, din cele 145 sate dispărute, 24 sucombă înainte de anul 1400 etc.[24].

Pentru *Italia*, datele izvoarelor medievale (în special cele cuprinse în volumele intitulate *Rationes Decimarum*), cum şi ale unei bogate literaturi istorice — apărută secole de-a rîndul în Italia—, sînt recent sintetizate de Christiane Klapisch-Zuber şi de John Day[25]. De reţinut criteriul adoptat de cei doi autori: sînt cartate ca atare doar aşezările considerate de contemporani drept *sate*, avînd adică activităţi pur agricole, ţărăneşti — nu şi castelele, mănăstirile, bisericile şi capelele izolate — cu alte cuvinte este luat în considerare abandonul total şi definitiv al satelor, inclusiv al cîmpurilor de cultură. De asemenea, autorii citaţi nu au în vederile lor acele sate părăsite temporar, dar renăscute în limitele unei generaţii. Asemenea criteriu, credem, conferă studiului amintit un plus de profunzime, deşi chiar autorii fac remarcată subsistenţa unor posibile erori de interpretare a materialului documentar. Din voluminosul material pus la îndemîna noastră de Klapisch-Zuber şi Day vom extrage realităţile constatate în Italia centrală şi de sud, cum şi în insulele Sardinia şi Sicilia.

Campagna Romana, zona din jurul Romei, cunoaşte un număr total de 422 de sate atestate documentar; din rîndul acestora 106 sate dispar între anii 1350 şi 1416 (74 identificate şi 32 cu localizarea incertă), iar alte 14 sate distruse în aceeaşi perioadă se vor reface ulterior; pentru perioada cuprinsă între 1416 şi 1500, cifrele stabilite sînt: un total de 79 de dispariţii de sate (38 identificate, 41 cu localizarea incertă), iar patru aşezări intră în categoria celor care se vor reface după anul 1500. În sfîrşit, după această ultimă dată dispar 28 de sate (25, respectiv 3), refăcîndu-se numai două sate. Cu alte cuvinte, din totalul de 422 de sate cunoscute în Campagna Romana, mai mult de 50 % dispar pentru totdeauna. Sate ca Vico, Palo,

---

[23] H. Polendt, *op. cit.*; W. Abel, *Désertions rurales...*, p. 519—521: se arată aici că din totalul celor aproximativ 170 000 localităţi existente pe teritoriul Germaniei, 40 000 (23 %) au dispărut în cursul evului mediu! Cf. şi *Wüstungen...*, p. 6.

[24] Nicolas Cabrillana, *Villages désertés en Espagne*, în *VDHÉ*/1965, p. 461—512, cu trei hărţi şi o bogată bibliografie.

[25] Christiane Klapisch-Zuber şi John Day, *Villages désertés en Italie. Esquisse*, în *VDHÉ*/1965, p. 419—459, cu numeroase hărţi.

Ninfa ş.a. distruse între 1350 şi 1416 se vor reface chiar în secolul al XV-lea, dar vor dispărea apoi după anul 1500 [26].

În *Toscana*, dispar în secolele XIV–XV aproximativ 280 de sate : unul din cinci sate dispare numai în districtele Volterra şi San Gimignano (calculîndu-se că în teritoriul din jurul acestuia din urmă 70% din „focuri" nu mai figurează în diferitele *contado* dintre anii 1290 şi 1429 [27].

În *Mezzogiorno* situaţia nu era diferită : Calabria pierde 61 de sate în perioada de pînă la anul 1570 (localităţi identificate) ; în diocezele Reggio-Bova dispar 30 de sate în secolele XIV–XV, iar în diocezele Gerace şi Squillace alte 20 de dispariţii de sate se înregistrează în cursul celor două secole amintite. În sfîrşit, în diocezele Mileto şi Oppido, dintr-un total de 82 de dispariţii de sate, 35 se situează cronologic între anii 1310 şi 1570 [28].

Recensămîntul din anul 1485 efectuat în *Sardinia* număra în insulă 26 263 de focuri şi o populaţie de 160 000 de locuitori — deci nici pe jumătate din cifra stabilită de A. Solmi pentru începutul secolului al XIV-lea [29]. Acest regres demografic pare a fi confirmat de *Chorographia Sardiniae*, scrisă de G.F. Fara în 1586, cînd se numărau în insulă doar 368 de sate existente, dar sînt menţionate alte 400 de sate dispărute [30].

În sfîrşit, *Sicilia*, insulă unde se instalează de timpuriu cuceritori străini (normanzii, aragonezii) şi unde, mai ales în secolul al XIV-lea, apar întinse latifundii, în regiunea sud-estică Val di Noto din 125 de sate dispărute, 45% pier între secolul al XIV-lea şi începutul celui de al XVI-lea ; în partea opusă, Val di Mazara, din 280 de aşezări 150 dispar înainte de secolul al XIV-lea, iar alte 100 de sate îşi pierd urma în secolele XIV–XV (numai în Val Demone se înregistrează acum 60 de dispariţii). În total, Sicilia pierde 470 de sate, din care 50% în secolele XIV–XV [31].

În *Grecia* preocupările în domeniul satelor dispărute sînt abia la început, iar sarcina de a ne oferi un prim bilanţ al cercetărilor şi-a asumat-o Elena Antoniadis-Bibicou [32]. Lista celor 2049 de sate dispărute în Grecia de azi (continentală şi insulară), în perioada dintre anii 1000 (Vasile II) şi 1850, se bazează pe mai multe categorii de izvoare :

— *praktika*, documente cadastrale întocmite în evul mediu, din rîndul cărora 39 datează din perioada 1262–1420 (inclusiv 22 de documente aparţinînd mănăstirilor athonite şi care datează din anii 1300–1341) ;

— *Libro catastico ordinario*, executat la 1687 — pentru veneţieni — de inginerul Francesco Vandeyk ;

— diverse rapoarte consulare franceze, materiale cartografice (portulane) etc.

Acestor izvoare li se adaugă registrele de recensămînt otomane, consultate de autoare prin intermediul studiilor întreprinse de Ömer L. Barkan asupra aşa-numitelor *deftar-i-khakani*, registre asupra adulţilor de la sate şi oraşe, cadastrale etc. [33]. Vom reţine aici datele oferite de E. Antoniadis-Bibicou pentru secolele XIV şi XV.

---

[26] Klapisch-Zuber şi Day, *op. cit.*, p. 429 şi harta de la p. 426–427. Autorii se sprijină îndeosebi pe lucrarea lui G. Tomasseti, *La Campagna Romana*, Roma, 1914–1922 (4 vol.). În 1416 a fost întocmită o listă de sate — aşa-numita *Sale e Focatico*, editată de Tomasseti în 1897 şi apoi de G. Pardi în 1926.

[27] *Ibidem*, p. 437–438 şi harta nr. IV (alcătuită după un dicţionar al lui E. Repetti din anii 1833–1846).

[28] *Ibidem*, p. 449 şi harta nr. V.

[29] *Studi storice sulle istituzioni della Sardegna nel Medio Evo*, Cagliari, 1917, p. 327 şi urm. (ap. Klapisch-Zuber şi Day, *op. cit.*, p. 425 şi nota 11, p. 438 şi nota 4).

[30] Citat după Klapisch-Zuber şi Day, *op. cit.*, p. 425 şi nota 6.

[31] *Ibidem*, p. 453–454.

[32] *Villages désertés en Grèce. Un bilan provisoire*, în *VDHÉ*/1965, p. 343–417, cu numeroase hărţi şi tabele cronologice.

[33] Autoarea are în vedere articolul lui Ö. L. Barkan, *Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire ottoman aux XVe et XVIe siècles*, în *Journal of Economic and Social History of Orient*, 1 (1957), p. 9–36. Un articol mai recent al specialis-

Secolul al XIV-lea reprezintă punctul culminant al procesului de dispariție a satelor medievale grecești : 136 în prima jumătate, 322 în cea de-a doua. Ca localizare pe provincii istorice, 73 de sate (53%) care dispar în prima parte a secolului al XIV-lea se situau în Macedonia și Thracia, 39 (circa 28%) în Epir, Etolia și Acarnania, iar restul de 14 (cca. 10%) în Peloponez. În a doua jumătate a secolului, din totalul celor 322 de sate dispărute atunci 175 (54%) se aflau în Macedonia și Thracia, 48 (cca. 14%) în Peloponez, 38 (cca. 11%) în Epir, Etolia și Acarnania cum și în arhipelag (Lesbos, Chios, Samos, Cyclade, Dodecanez), iar 23 (7%) în Thessalia [34].

În secolul al XV-lea dispar în Grecia 123 de sate (65 în prima jumătate, 58 în cea de-a doua) ; este vremea cînd ofensiva otomană nu numai că va cuceri centrul lumii bizantine, Constantinopolul, ci și ultimul pămînt din Grecia propriu-zisă : Moreea. Este semnificativ faptul că din cele 58 de sate dispărute în perioada susamintită, 22 (40%) se localizează tocmai aici, în Moreea [35].

Trecînd acum mai aproape de părțile noastre, vom consemna mai întîi lipsa cercetărilor din *Iugoslavia* și *Bulgaria*, deși pentru Serbia încă din 1956 M. Ćorović-Ljubinković ridica problema vechilor sate medievale și preconiza o sistematică cercetare în arhive și pe teren [36]. Situația este asemănătoare întrucîtva pentru *Ungaria*, unde se apreciază totuși că disparițiile de sate, după anul 1400, ar varia între 20 și 40%, iar preocupările de geografie istorică se întețesc în ultimul timp [37]. În *Polonia* s-au ocupat de problema satelor dispărute S. Wojciechowski, S. Mielczarski și J. R. Szaflik [38] și, mai recent, foarte pe scurt și fără date concrete, Al. Gieysztor [39]. Despre partea de nord-vest a Rusiei vechi tratează lucrarea *Studii referitoare la istoria satului rus în secolele X — XIII*, în care se găsesc date istorico-arheologice despre 427 de așezări rurale și 1394 de necropole [40]. Cunoaștem bine însă, datorită lui Vladimir Nekuda, realitățile din *Moravia* medievală [41].

tului turc este *Notes sur les sources de démographie historique existant en Turquie*, publicat în *Actele Colocviului internațional de pe lîngă Universitatea din Liège*, aprilie 1965 (cu tema „Problèmes de mortalité. Méthodes, sources et bibliographie en démographie historique"). Tot cu acest prilej au avut loc și comunicările prezentate de Erich Keyser, *Die Pest in Deutschland und ihre Erforschung*, și de prof. Șt. Pascu, *Les sources et les recherches démographiques en Roumanie*.

[34] E. Antoniadis-Bibicou, *op. cit.*, p. 364—373.

[35] *Ibidem*, p. 381.

[36] M. Ćorović-Ljubinković, *Vestiges d'agglomérations urbaines et rurales du Moyen Age*, in *Monuments et stations archéologiques en Serbie, II, Serbie centrale* (*Matériaux*, X, 3), Belgrad, 1956, p. 67.

[37] W. Abel, *Wachlumsschwankungen mitteleuropäischer Völker seit dem Mittelalter*, în *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, Band 142 (1935), p. 675 și urm.; St. Sienkovics, *Élö és hallot folvark* (Lebende und tote Dörfer), în *Jahrbuch des Klebelsberg-Instituts*, 1934 ; recent, a apărut primul volum al unui dicționar istorico-geografic (literele A—C), —cf. G. Györffy, *Az Árpádkori magyarország történeti földrajza* (Geographia Historica Hungariae tempore Stirpis Arpadianae), Budapesta, 1963 — cu referiri la satele menționate pînă în secolul al XIV-lea și în comitatele transilvane Arad, Bihor, Brașov etc.

[38] S. Wojciechovski, *Zaginione osady w Lubelskiem* (Les villages désertés dans la province de Lublin), în *Pamietnik Lubelski*, 1 (1930), p. 116—169 ; S. Mielczarski și J. R. Szaflik, *Zagadnenie lanów pustych w Polsce w XV. i XVI. wieku*, în *Studia i materialy do dziejow Wielkopolski i Pomorza*, I (1956), nr. 2, Poznan, p. 55—105; J. R. Szaflik, *Wtorne lokacje na lánach opuszconych w Polsce, XV. i XVI. w.*, Lublin, 1956.

[39] Al. Gieysztor, *Villages désertés : bilan de la recherche polonaise*, în *VDHÉ*/1965, p. 607 — 612.

[40] Cf. *Очерки по истории русской деревни X—XIII вв.*, în *Труды Государственного Исторического Музея*, 32, Moscova, 1956 (sub redacția lui B. A. Ribakov), în special capitolul despre *Așezările din Rusia veche*, p. 7—18 (redactat de A. V. Uspenskaia și M. V. Fehner). Cf. și recenzia lui Al. Andronic din *SCIV*, X, 1959, nr. 1, p. 206—210.

[41] Vladimir Nekuda, *Zaniklé osady na Moravě v obdobi feudalismu* (Die Ortswüstungen Mährens in der Epoche des Feudalismus), Brno, 1961.

Interesul pentru așezările dispărute din Moravia începe o dată cu studiul (nepublicat) al lui Řehor Volný despre toponimia siliștilor morave[42]. Îi urmează F. A. Slavik, care cel dintîi publică o listă cu 596 de așezări dispărute în cursul evului mediu, datorită războiului dintre Cehia și Ungaria din secolul al XVI-lea și războiului de 30 de ani din secolul următor[43]. Mai departe, Vincenc Prasek se va ocupa de perioada marilor pustiiri de sate (dintre anii 1430 și 1780), întocmind o listă cu 586 de așezări dispărute, mai bine localizate decît o făcea Slavik[44]. Un pas înainte îl face Ladislav Hosak în articolul său despre *Așezările dispărute din Moravia*, unde analizează un număr de 1200 de siliști morave. Hosak pune ordine în listă, corectează unele lecțiuni greșite din textele izvoarelor și stabilește pentru prima oară o tipologie a așezărilor dispărute făcînd distincție între disparițiile temporare și cele definitive[45]. Unele date de caracter social-economic privitoare la vechile sate morave se găsesc și în studiile publicate de F. Matejek și J. Novotny[46].

Recenta contribuție a lui Vladimir Nekuda își propune în primul rînd o *revizuire a problematicii* satului medieval dispărut în Moravia și întocmirea, pe baza izvoarelor documentare existente, a unei liste cît mai complete cu putință și anume : 1) sate complet dispărute (lista notată de autor cu *A*) ; 2) sate dispărute, din care au mai rămas însă moara străveche, biserica, eleșteul, conacul marelui feudal etc. (lista *B*) ; și 3) sate dispărute dar renăscute pe vechile hotare medievale (lista *C*). Din schema cronologică a pustiirilor întocmită de Vl. Nekuda vom înfățișa aici datele numerice în legătură cu secolele XIV—XV :

— Pînă la 1420 (începutul mișcării husite) izvoarele arată dispariția unui număr de 39 de așezări (lista A), șapte din grupa următoare (B) și 14 din ultima grupă (C). Acestor 60 de așezări (care dispar în majoritate în cursul secolului al XIV-lea) li se adaugă alte 309, care nu pot fi împărțite în nici una din grupele amintite, dar despre care se știe cu certitudine că au pierit între secolul al XII-lea și sfîrșitul secolului al XIII-lea. Cu alte cuvinte, pînă la 1420, din 369 de sate dispărute abia 14 se refac pe fostele vetre de sălaș.

— În restul secolului al XV-lea, timp de opt decenii, numărul disparițiilor de sate este apreciabil : 197 în grupa A, 27 în B și 56 în C, în total 280 de sate dispărute din care renasc 20%.

După Vl. Nekuda, dispar în Moravia (pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea) 1395 de sate medievale ; din acestea numai 200 (15%) se refac (grupa C), circa 105 (7%) se păstrează ca rămășițe (eleșteu, moară, biserică) și alcătuiesc grupa B, iar marea majoritate — 1090 (78%) — dispare pentru totdeauna (grupa A). Epoca de maximă pustiire în Moravia este cea cuprinsă în secolele XV și XVI, cînd dispar 807 sate (60% din numărul total al satelor dispărute în Moravia)[47].

Căror împrejurări istorice li se datorează o atît de amplă regresiune în lumea satelor medievale din țările arătate ?

Răspunsul dat de literatura occidentală prezintă — cu rare excepții — un numitor comun : el are la bază *teoria catastrofelor*, diversificată în clasicele ipostaze — foametea, ciuma (molimile în general) și războiul. Chiar W. Abel, istoric-economist, se sprijină pe această teorie, deși introduce în miezul ei factorul economic ; numai că Abel restrînge latura economică la

[42] *Op. cit.*, p. 7 și note.
[43] *Ibidem.*
[44] *Ibidem.*
[45] L. Hosak, *Zaniklé osady na Moravě*, 1931 ; idem, *K problematice zaniklých sídlišť na Moravě*, 1957 — ap. V. Nekuda, *op. cit.*, partea introductivă.
[46] Vl. Nekuda, *op. cit.*, p. 11—12 și note.
[47] *Ibidem*, p. 29—161 (datele sintetice din tabelul de la p. 161).

raporturile „tehnice" ale pieţei, la fluctuaţiile preţurilor şi consumul oraşelor şi chiar cînd analizează randamentul producţiei agrare pe piaţă (*Leistungen*) el nu face nici o aluzie la modul de producţie feudal, la orînduirea economică *feudală* care a generat criza de care se ocupă W. Abel.

Este adevărat: toate sursele documentare medievale, de oriunde, abundă în ştiri despre numeroasele şi variatele calamităţi naturale abătute asupra Europei medievale secole de-a rîndul, flageluri care au măcinat lumea şi s-au perpetuat multă vreme în amintirea contemporanilor şi a urmaşilor lor — cutremure, variaţii climatice catastrofale care au dus la dereglarea reţelelor hidrografice, la inundaţii, împotmoliri, infestare malarică şi mai ales la secetă şi foametc[48]. Nu mai vorbim de „moartea neagră" — ciuma din anii 1347—1350 şi următorii, care a secerat o imensă populaţie în Europa[49]. Toate acestea au însoţit, ca un cortegiu, manifestările de substanţă politică a regimurilor feudale — războaiele de jaf şi brigandajele, adesea învăluite de scutul bisericii catolice: unele dăinuind multe zeci de ani şi cu atît mai mult fiind costisitoare şi cu urmări dintre cele mai nefaste pentru ţărănime şi sate în primul rînd (să nu uităm că hrana şi furajele se concentrau mai ales la sate)[50].

Satul era locul de bază al producţiei feudale, iar condiţiile vieţii materiale, social-economice, a ţărănimii, înapoierea şi exploatarea la care era supusă ţărănimea au constituit principala cauză a pustiirii satelor în Europa, ceilalţi factori (social-biologici, geografici, politici) accelerînd în mare măsură acest proces[51].

---

[48] Despre rolul factorului geoclimatic în pustiirea satelor medievale — exagerat adesea — cf. A. Becker, *Die geographische Wertung der Wüstungen*, în *Mitteilungen der geographischen Gesellschaft in Wien*, 77 (1937), p. 146—181; H. Flohn, *Klimaschwankungen in Mittelalter und ihre historisch-geographische Bedeutung*, în *Berichte der deutschen Landeskunde*, VII (ap. Vl. Nekuda, *op. cit.*); Walter Ulrich Guyan, *Die mittelalterlichen Wüstlegungen als archäologisches und geographisches Problem, dargestellt an einigen Beispielen aus dem Kanton Schaffhausen*, în *Zeitschrift für schweizerische Geschichte*, 26 (1946), p. 433—478. Despre urmările altor calamităţi naturale, cf. J. M. Pesez-Le Roy Ladurie, *op. cit.*, p. 136; Klapisch-Zuber şi Day, *op. cit.*, p. 439—440 (ravagiile malariei în Italia medievală); N. Cabrillana, *op. cit.*, p. 463 (paludismul endemic în Noua Castilie, cf. mai ales tabelul cu cele 13 sate dispărute, p. 467).

[49] H. Dublend, *op. cit.*; W. Abel, *Wüstungen...*, p. 27 şi urm. (*Der Schwarze Tod der Jahre 1347—1350*); J. Saltmarsh, *Plague and Economic Decline in England in the Later Middle Ages*, în *Cambridge Historical Journal*, VII (1941—1943), p. 23—41; E. Kelter, *Das deutsche Wirtschaftsleben des 14. und 15. Jahrhunderts im Schatten der Pestepidemien*, în *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, CLXII, 1950, p. 161—168; J. G. Hurst şi J. Golson, *Deserted Medieval Villages, Lecture to the Royal Archaeological Institute*, Londra, 1953, p. 8 şi nota 35; H. Klein, *Das Grosse Sterben von 1348/49 und seine Auswirkung auf die Besiedlung der Ostalpenländer*, în *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburgische Landeskunde*, 100 (1960) etc. etc. Se apreciază că jumătate din populaţia Franţei ar fi pierit în urma ciumei de la mijlocul secolului al XIV-lea, în Anglia o treime (după Rogers) sau chiar jumătate (după Cuningham şi Denton; W. Abel, *op. cit.*, p. 27 şi nota 4). Pentru Norvegia, A. O. Johnsen, *Norges folk i middelalderen*, în *Nordisk Kultur*, II, Oslo, 1938, p. 58—105, stabileşte că numărul victimelor a fost de 130 000 la o populaţie de 400 000 locuitori. Venită din Orient, epidemia a „debarcat" la Marsilia, făcînd primele ravagii pe coasta mediteraneană a Franţei şi Spaniei (cf. N. Cabrillana, *op. cit.*, p. 478, 494—495).

[50] Cf. R. Boutrouche, *La devastation des campagnes pendant la guerre de Cent ans et la reconstruction agricole en France*, în *Études historiques. Mélanges*, Paris, 1945; W. Abel, *Wüstungen...*, p. 87 (*Die Kriegstheorie*); invazia engleză în Franţa, în timpul războiului de 100 de ani, a coincis cu apariţia ciumei: firească era deci întrebarea pusă de trimişii episcopului de Cahors unor ţărani, ce anume a dus la pustiirea satelor franceze, războiul sau ciuma? „*Şi una şi alta*" a sunat răspunsul („*Interrogatus... si dicta loca fuerunt depauperata et impotentia reddita propter guerram aut pestilentiam aut mortalitatem, dixit quod ex utroque*" — *Informatio Caturcensis*, martorii 2 şi 3, apud J. M. Pesez şi Le Roy Ladurie, *op. cit.*, p. 184 şi nota 3). Cf. şi E. Antoniadis-Bibicou, *op. cit.*, p. 379—380 (despre fuga în masă a ţărănimii greceşti din cauza masacrelor şi deportărilor turceşti).

[51] Vl. Nekuda, *op. cit.*, p. 196. E de subliniat că atît N. Cabrillana, *op. cit.*, p. 499, cît şi Klapisch-Zuber şi Day, *op. cit.*, p. 444, 446, 457, apreciază ca fiind cu totul negativă apariţia latifundiilor în Spania şi Italia, pe seama moşiilor ţărăneşti („Le *latifondo* a grandi sur les ruines de villages abandonnés, il a rétréci et a étouffé ceux qui occupaient encore une partie

Trebuie să avem în vedere un fapt esenţial pentru istoria Europei de apus din secolele XIV—XV: în această vreme au loc schimbări profunde în structura social-economică a societăţii feudale, în viaţa ei politică. Mai devreme în Italia, apoi în Anglia şi Franţa, în ritm mai lent în Germania, se dezvoltă relaţiile marfă-bani în condiţiile procesului unic de formare a pieţei interne, apar germenii viitoarei orînduiri capitaliste. În structura claselor se înregistrează transformări corespunzătoare, iar consecinţa acestora din urmă este că apare o *nouă nobilime*, mai puternică decît cea de sînge deoarece mînuia banul şi piaţa, tranzacţiile comerciale. Grosul acestei noi nobilimi va fi curînd alimentat de însăşi vechea nobilime, mare şi mijlocie, căci din rîndurile acesteia din urmă se vor desprinde cei care vor fi, alături de burghezia în formare, stăpînitorii banului şi ai pieţelor. În secolul al XV-lea deja, nobilimea engleză se va bifurca, o parte trăind nu atît din renta feudală clasică (dijma, claca), cît din exploatarea muncii salariatea argaţilor de la sate, renta însăşi fiind însuşită acum sub forma ei bănească[62]. „Pretutindeni unde o relaţie personală era înlocuită printr-una bănească, unde o prestaţie în bani înlocuia o prestaţie în natură, acolo o relaţie burgheză înlocuia una feudală"[63].

În cadrul acestui proces de evoluţie ireversibilă către noile relaţii de producţie capitaliste, ţărănimea din Occident rămînea în continuare singura clasă oprimată şi supusă arbitrarului politic şi juridic din partea regimurilor feudale. Iată de ce, încă din secolul al XIV-lea — epocă departe de a fi doar a „luxului şi a noutăţilor"[64] — istoria medievală de pe continent este marcată de numeroase mişcări ţărăneşti antifeudale, în urma cărora în cîteva ţări şerbia va fi abolită. Răscoala ţărănească din nordul Italiei, condusă de Dulcino la începutul secolului al XIV-lea, cea din imperiul bizantin, a zeloţilor (1341), *jacqueria* din Franţa, răscoala condusă de Wat Tyler în Anglia (1381), apoi uriaşele mişcări ţărăneşti din secolul al XV-lea: războiul husit (1419—1434), răscoalele din imperiul otoman (ca *bedreddinismul* din Bulgaria de nord-est şi Dobrogea, 1418—1420)[65], mişcările ţărăneşti din Ungaria, Slovacia, Croaţia şi Moldova dintre 1421 şi 1440, din Transilvania (Bobîlna, 1437), din Salzburg, Carintia, Slovenia de după 1474 şi din Albania, Galiţia şi Rusia Roşie din aceeaşi vreme — iată o desfăşurare de forţe ţărăneşti care încercau să scuture jugul feudal[66].

Nu este o întîmplare, în consecinţă, că majoritatea pustiirilor de sate medievale datează — cum am văzut mai sus — tocmai din perioada secolelor XIV — XV. Ţărănimea împilată prefera să migreze, să-şi părăsească vetrele de sat şi ogoarele şi să-şi caute adăpost în tîrguri, oraşe, în mine şi ocne, unde îi erau asigurate alte condiţii de muncă şi înlesniri de activitate productivă[67]. Dreptul de strămutare al ţăranilor a fost în cursul evului mediu un stindard de luptă economică şi politică. Această deplasare a populaţiei de la sat spre oraş şi părăsirea locului de baştină poartă

du terroir" — scriu pe bună dreptate Klapisch-Zuber şi Day, *op. cit.*, p. 457). Iar E. Antoniadis-Bibicou afirmă: „Les paysans dépendants — et à cette époque tous les paysans le sont, *en fait*, hormis les grands propriétaires fonciers jouissant d'immunités fiscales — opprimés par le poids des impôts, taxes et corvées (ce sont eux qui assument, pour la plupart, des tâches plus ardues qu'à l'ordinaire quand il y a régression démographique), opprimés aussi par toutes les servitudes qu'implique l'attachement à la plèbe, n'ont d'autre réaction que de fuir sans savoir bien souvent où aller" (*op. cit.*, p. 369—370). Sublinierea aparţine autoarei citate.

[62] Cf. E. A. Kozminski, *Вопросы аграрной истории в Англии в XV в.*, în *Вопросы истории*, 4 (1948).

[63] F. Engels, *Despre destrămarea feudalismului şi apariţia statelor naţionale*, anexă la *Războiul ţărănesc german*, ed. a III-a, ESPLP, 1958, p. 10—11.

[64] F. Serré, *Les arts somptuaires*, Paris, 1858 — citat după V. Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeş. Note istorice şi arheologice*, în *BCMI*, X—XVI, 1915—1923, p. 59 şi nota 2.

[65] Cf. M. Guboglu şi M. Mustafa, *Răscoale ţărăneşti din imperiul otoman (1418—1420) şi bedreddinismul*, în *Studii*, X, 1957, nr. 2, p. 137—158 cu bibliografia respectivă. Recent, în legătură cu un vast teritoriu şi pe o lungă perioadă de timp, s-a ocupat de problemă Şt. Pascu, *Mişcări ţărăneşti în centrul şi sud-estul Europei din secolul al XV-lea pînă în secolul al XX-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie Cluj*, VIII, 1965, p. 7—72.

[66] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 11.

[67] *Ibidem*, p. 12—13.

în sine o pecete revoluţionară, deoarece din aceşti ţărani fugiţi se va naşte curînd proletariatul orînduirii capitaliste. Ca revers, acolo unde dreptul de strămutare va fi îngrădit în cele din urmă — 1514 în Ungaria, Slovacia şi Transilvania, 1591—1592 în Rusia, 1596—1597 în Ţara Românească (*„legătura lui Mihai"*), în 1628 în Moldova etc. — legarea de glie a ţăranilor va avea consecinţe cu totul negative asupra dezvoltării ulterioare a ţărilor respective [58].

Se cuvine a fi subliniat, în legătură cu cele de mai sus, un aspect specific Angliei secolelor XIV—XV. Interesată în dezvoltarea producţiei ţesăturilor de lînă—devenită rentabilă—aristocraţia legată de piaţa comercială a început să acapareze tot mai mult pămînturile ţărăneşti, pentru a le transforma în păşuni pentru marile turme de oi. M. Postan observă, pe baza confruntărilor mai multor registre comerciale de socoteli din secolul al XV-lea, că din 450 de latifundii 400 dovedesc o descreştere a suprafeţelor destinate culturilor cerealiere, cu o diminuare proporţională a rentelor şi, dimpotrivă, o creştere apreciabilă a păşunilor şi a tîrlelor de oi (*enclosures*) [59]. „Unde înainte 200 de ţărani lucrau pămîntul, trăind din munca lor cinstită, acum sînt doar doi-trei ciobani", se spune într-o lege engleză din 1489 [60].

De asemenea, adesea pustiirile sînt cauzate de apariţia în diverse locuri a unor mănăstiri, care îşi extind ulterior domeniul agricol în dauna satelor din jur. Situaţia este înregistrată documentar în Franţa [61], Anglia [62] şi în alte ţări, inclusiv în ţările române.

Cercetarea arheologică a satului medieval în Europa este — ca şi la noi — abia la începuturile sale, în orice caz în urma investigaţiilor de arhivă. Totuşi e de remarcat că volumul cel mai mare de săpături a fost realizat în Anglia : 56 de obiective au fost cercetate pe cale arheologică pînă în anul 1964 — două dintre acestea fiind foarte importante prin descoperirile făcute, fiind vorba de aşezările medievale dispărute de la *Wharram Percy* (Yorkshire) şi *Hangleton* (Sussex), unde o cercetare stratigrafică minuţioasă (*peeling off layers*) a permis stabilirea unor faze multiple de construcţii în piatră [63]. În Franţa, cercetările sînt cu totul restrînse — fiind de amintit aici săpăturile de la *Rougiers* (Provence) [64], de la *Montaigut* şi *St.-Jean-le-Froid*,

---

[58] *Ibidem*; cf. şi B. F. Porşnev, *Studii de economie politică a feudalismului* (tr. din l. rusă). Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1957, p. 146—147.

[59] M. Postan, *Some Economic Evidences of Declining Population in the Later Middle Ages*, în *The Economic History Review*, 2 nd Series, II, 1950, p. 221—246; idem, *Revisions in Economic History*: *The Fifteenth Century*, *ibidem*, IX (1939), p. 160 şi urm.

[60] W. Abel, *Wüstungen*..., p. 12.

[61] J. M. Pesez şi Le Roy Ladurie, *op. cit.*, p. 145: *Je conteroie mil eglises/Ou ils ont lor grainges* — spune un călugăr de la Cluny, în secolul al XIII-lea.

[62] H. M. Colvin, *Deserted Villages and the Archaeologist*, în *Archaeological News Letter*, IV (1952), p. 175—176; J. G. Hurst şi J. Golson, *op. cit.*, p. 7 şi nota 29; R. A. Donkin, *Settlement and depopulation on Cistercian estates during the twelfth and thirteenth centuries, especially in Yorkshire*, în *Bulletin of the Institute of Historical Research*, 1960 (ap. J. M. Pesez şi Le Roy Ladurie, *op. cit.*, p. 145, nota 4).

[63] Cf. Rapoartele anuale DMVRG; M. W. Bereford, *op. cit.*, p. 564—565. Rapoarte preliminare succinte asupra săpăturilor de la Wharram Percy au fost publicate şi în *Medieval Archaeology, Journal of the Society for Medieval Archaeology*, Londra (University College), I (1957), p. 166—168; II (1958), p. 205—206; III (1959), p. 324 etc. Despre săpăturile de la Hangleton, cf. J. G. Hurst şi D. Gillian Hurst, *Excavations at the deserted medieval village of Hangleton*, în *Sussex Archaeological Collections*, CII (1964), p. 94—142 (este publicată aici partea a doua a raportului de săpături; partea întîi, aparţinînd lui E. W. Holden, cu acelaşi titlu, a fost publicată în vol. 101 al publicaţiei amintite, p. 54—181).

[64] Gabrielle Démians d'Archimbaud, *Archéologie et villages désertés en Provence. Résultats des fouilles*, în *VDHÉ*/1965, p. 287—301.

ultimele două aşezări fiind cercetate de polonezi [65]. De asemenea, în 1965 au fost iniţiate săpături în aşezarea rurală medievală de la *Dracy* (Burgundia) [66].

În Moravia, la *Mslenice*, a fost cercetată o aşezare dispărută în secolul al XV-lea (1468), iar în Boemia, la *Sezimovo Usti*, o alta datînd din faza prehusită [67]. Dintre cercetările ungare vom aminti pe aceea de la *Bashalom*, unde a fost documentată existenţa unei aşezări distruse de invazia tătară de la 1241 [68].

În concluzie la cele de mai sus, a reieşit, credem, că tema satului medieval dispărut a devenit o preocupare curentă pentru istoricii şi arheologii din Europa chiar în ţări unde, cum afirmă J. M. Pesez cu un titlu semnificativ [69], istoria medievală nu duce lipsă nici de izvoare scrise şi nici de monumente păstrate. În toată această efervescenţă a cercetării se acumulează date noi şi experienţă în acelaşi timp — cu atît mai folositoare, cu cît cercetarea satului medieval românesc, intrată şi ea de cîţiva ani pe făgaşul investigaţiei metodice, are la rîndu-i problemele sale de rezolvat, experienţa proprie şi realizări importante. Arheologia medievală românească oferă de pe acum o cale de urmat.

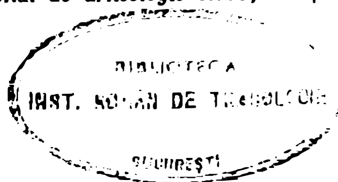
[65] Witold Hensel şi colab., *Le village déserté de Montaigut : rapport de fouilles*, în *VDHÉ*/1965, p. 303 — 326 ; idem, *Le village déserté de Saint-Jean-le-Froid : rapport de fouilles*, *ibidem*, p. 327—339.

[66] DMVRG, *13th Annual Report*, 1965, p. 33—34.

[67] Vl. Nekuda, *op. cit.*, pentru săpăturile de la Mslenice, şi DMVRG, *13th Annual Report*, 1965, p. 31, pentru Sezimovo Usti.

[68] Júlia Kovalovski, *A Dobozi és Bashalmi Arpádkori faluásalások* (Die Ausgrabungen von Doboz und Bashalom aus der Arpadenzeit), în *Folia Arch.*, XVI, 1964, Budapesta, p. 125—143.

[69] J. M. Pesez, *Pour l'histoire de l'habitat rural français : les promesses de l'archéologie*, comunicare la *Congresul Internaţional de arheologie slavă*, Varşovia, septembrie 1965 (Secţia a IV-a).

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN REVISTĂ

AA	— *Archäologischer Anzeiger*.
ACMI	— *Anuarul Comisiunii monumentelor istorice*, 1915, 1942, 1943.
ACMIT	— *Anuarul Comisiunii monumentelor istorice pentru Transilvania*, Cluj, I—VI, 1926—1931—1938.
AÉ	— *Archaeologiai Értesitö*.
AR	— *Archeologické Rozhledy*.
ArchHung	— *Archaeologia Hungarica*. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Kiadványai. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.
BCMI	— *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, I—XXXVIII, Bucureşti, 1908—1945.
BerRGK	— *Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*.
CIL	— *Corpus Inscriptionum Latinarum*.
CVA	— *Corpus Vasorum Antiquorum*.
DA	— *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, sous la direction de Ch. Daremberg et Edm. Saglio.
Dacia	— *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1961; VI, 1962; VII, 1963; VIII, 1964; IX, 1965; X, 1966.
DIR	— *Documente privind istoria României*, Bucureşti.
DissPann	— *Dissertationes Pannonicae*.
ED	— *Ephemeris Dacoromana*, Bucureşti-Roma, I—X, 1923—1945.
Ebert, *RL*	— M. Ebert, *Reallexicon der Vorgeschichte*.
FoliaArch	— *Folia Archaeologica*.
Histria	— *Histria. Monografie arheologică*, Bucureşti, I, 1954; II, 1966.
IGB	— *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, edidit G. Mihailov, Sofia, 1956.
JOAI	— *Jahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Instituts in Wien*.
Közlemények-Cluj	— *Közlemények az Erdély Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*.
Materiale	— *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*, vol. I (1953); *Materiale şi cercetări arheologice*, vol. II (1956); vol. III (1957); vol. IV (1957); vol. V (1959); vol. VI (1959); vol. VII (1960); vol. VIII (1962).
MIA	— *Материалы и исследования по археологии СССР*.
PA	— *Památky Archeologické*.
RE	— Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*.
RÉA	— *Revue des études anciennes*.
RÉG	— *Revue des études grecques*.
Repertorium	— M. Roska, *Erdély régészeti repertoriuma*, I, Cluj, 1942.
RPAN	— *Revista de preistorie şi antichităţi naţionale*, Bucureşti, I—IV, 1937—1940.
SCIV	— *Studii şi cercetări de istorie veche*, Bucureşti.
SCŞIaşi	— *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi.
SlovArch	— *Slovenska Archeologia*.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 de lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 de lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 de lei; vol. IV, 1964, 864 p. + 16 pl., 45 de lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**, ed. a 3-a, 1963, vol. I, 336 p. + 15 pl., ed. a 2-a, vol. II, 552 p. + 1 pl., vol. I și II, 65,60 lei.

D. M. PIPPIDI și D. BERCIU, **Din istoria Dobrogei**, vol. I, **Geți și greci la Dunărea de jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană**, ,,Bibliotheca Historica Romaniae" II, 1965, 344 p., 13 pl., 28 de lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI și GH. ȘTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, ,,Bibliotheca Historica Romaniae", 1, 1963, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei (a apărut și în limba germană).

EMIL CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au XXe siècle**, ,,Bibliotheca Historica Romaniae", 3, 1963, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei (a apărut și în limba engleză).

D. PROTASE, **Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii**, 1966, 251 p., 31 lei.

* * * **Corpus Vasorum Antiquorum**, îngrijit de Suzana Dimitriu și Petre Alexandrescu, cu colaborarea lui Vladimir Dumitrescu. Prefață de acad. Em. Condurachi, 1965, 56 p., 43 pl., 44 de lei.

D. TUDOR, **Tabula Imperii Romani. Drobeta — Romula — Sucidava**, 1965, 2 p., 1 hartă, 2,50 lei.

GH. DIACONU, **Tîrgșor, Necropola din secolele III—IV e.n.**, 1965, 332 p., 2 pl., 40 de lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, vol. IV, 1966, 372 p., 39 de lei.

D. BERCIU, **Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări**, 1961, 569 p., 80 de lei.

VLADIMIR DUMITRESCU, **Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna**, 1961, 386 p. + CLXIII pl., 89 de lei.

* * * **Inventaria Archeologica**. Corpus des ensembles archéologiques, Roumanie. Fasc. 1, **Dépôts de l'âge du bronze moyen** (par Dorin Popescu et Mircea Rusu), 1966, 17 f., 5,75 lei. Fasc. 2, **Dépôts de l'âge du bronze tardif** (Alexandrina D. Alexandrescu), 1966, 10 f., 4 lei.

D. BERCIU, **Cultura Hamangia. Noi contribuții**, vol. I, 1966, 323 p., 4 pl., 23,50 lei.

* * * **Histria**, vol. II, sub îngrijirea acad. Em. Condurachi, 1966, 541 p., 11 pl., 58 lei.

BUCUR MITREA, CONSTANTIN PREDA, **Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia**, ,,Biblioteca de arheologie", X, 1966, 404 p., 8 pl., 40 lei.

S C I V, Tomul 18, nr. 2, București, 1967, p. 205—376

I.P.I. — c. 5241 43828 Lei 15 —